

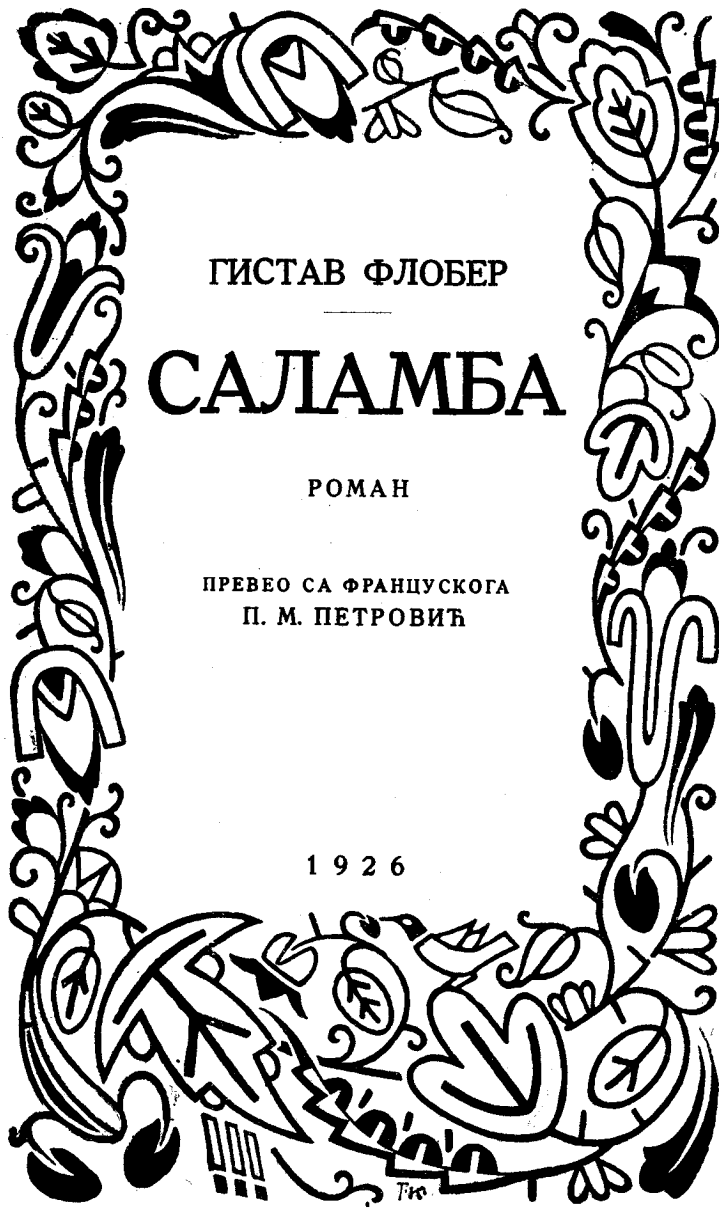

САВРЕМЕНА
БИБЛИОТЕКА

УРЕДНИК
П. М. ПЕТРОВИЋ

БЕОГРАД

ГИСТАВ ФЛОБЕР

САЛАМБА

РОМАН

ПРЕВЕО СА ФРАНЦУСКОГА
П. М. ПЕТРОВИЋ

1926

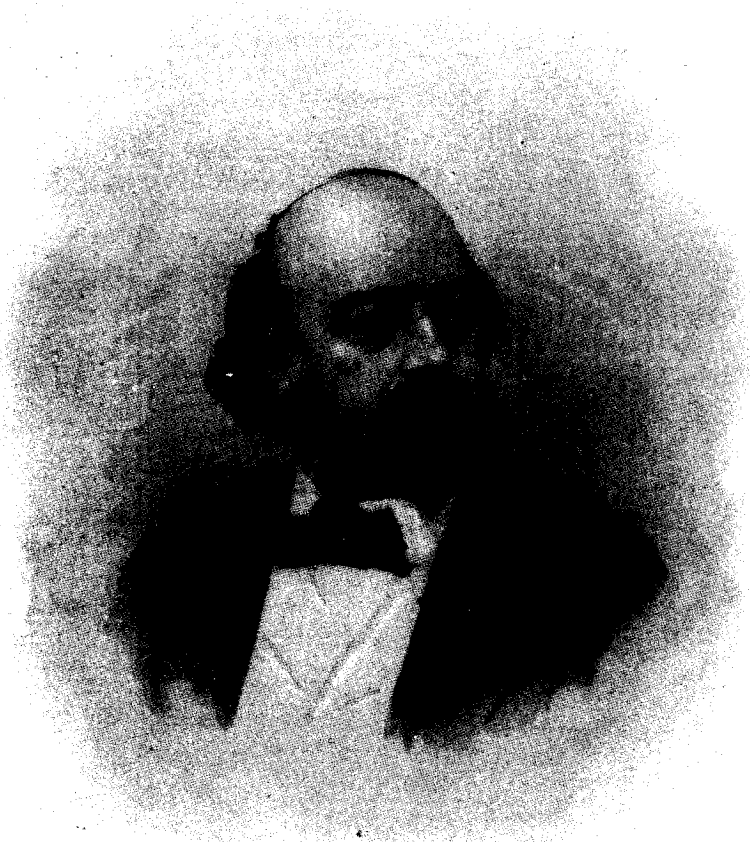
Тео

Слику на омоту израдио
МИРКО РАЧКИ

Орнаменте извео
ТОМИСЛАВ КРИЗМАН

Предговор написао
МИЛОШ ЦРЊАНСКИ

Штампала
«ТИПОГРАФИЈА» Д. Д.

ГИСТАВ ФЛОБЕР

ПРЕДГОВОР

Флобер, чији смо живот укратко приказали у предговору »Новембра« (издање Савремене Библиотеке), на наш језик тако меко преведеног горким и осетљивим Ујевићем, био је пре само један познати француски романијер браколомства и сјајан стилист, археолог.

Чинило се да се богати и фини буржоа, нежења уз Руана, повукао, без занимања, у завичај, у нормандиски Кроазе, одакле је само ретко излазио, да тамо пише романе, годинама. Ноћу је рибарима лампа са његовог стола за рад служила као светлост са куле светлиље.

Признавало се да је пазио на стил, и живео само за књижевност и ради књижевности. Као прави романтик, одрекао се био свега, ради свој књижевној посла, мучећи се писањем, као средњовековни монах молитвама, али је био и јорак реалист и писац француске, паланачке меланхолије. Оно што је давало језиву чар његовим романима, сјајне књижевне спољашности, била је та унутарња вредност преданости пишчеве, коју нико у то доба није имао у тој мери. Знало се са коликом је церемонијом резао своја гушчја пера. »Немам ли, — писао је мајци, — све што се на свету пожелети може: независност, слободу свој маштања, мојих две стотине зарезаних пера, којима умет да се служим?«

Сад се већ види да је сваки његов роман скоро безуман покушај да се јава замени сном, али сном који се чини више збиља од самих предмета и догађаја око нас. Да је сваки његов роман имао у себи ту окултну, вампирску снагу, што је читаоце романа, правих романа, почев од »Одисеје«, ломила, вукла у свет, у несталност и самоубиство.

»Госпођа Бовари«, роман једне чежњиве паланчанке, што га је отерао на оптуженичку клупу, ко зна колико је својих читаатељки повукао за собом. Савременици његови, смешне судије наслутиле су иза тог обичног, кабинетског, стерилног живота богатог грађанина, крај све непомићности, моћ једне маске од злата из гробнице микенске.

Као Тургењев, његов пријатељ, будио је, у то доба помешаног романтизма и натурализма, неку заводљиву изнемоћност у читаоцу, што чини да је прави роман као отров. Треба само ту мисао наставити са некад заносним Мопасаном, учеником Флоберовим, па да се учини вероватна. Као што се путовало у Баден, путовало се и у »Дим«.

Романтик, у најбољем смислу те речи, Флобер је књижевни рад схватао необично. Са детињством својим у оно доба после Наполеона, када се било изгубило разликовање препрека и граница, у фантастичном времену промена, међу људима чије су перјанице лепришале у запаљеној Москви и над леденим пољима сарматским, чијих је стопа траг остао у врућем песку под пирамидама, он, крупан и бркат као неки коњички пуковник Царства, лаћао се својих књижевних послова, као израде ратних планова од којих зависи судбина Мисира или освојење Индије. У то замршено и тужно доба сеоба, можда му се, луталици Норманђанину, учинило да је могуће, као војску у Италију, или Африку, одвести читаоце у роман.

Док су галије одлазиле у свет, из магловитог Руана, несрећнији од оних који се навезоше, чињаху му се они што остају, занесени чежњама, мислима и сновима. Зато је писао романе. Употребио је при томе знање читавих библиотека; на што узред поменуто у свом роману трошио је по три месеца науке. »Флобер је див, — говорио је Дима Буржеу, — који обара читаву шуму, да би истесао ковчежић.« Тако се пре мислило да је Флобер, пре свега, ретор и артист који је провео тридесет година као суманут, да би написао пет романа.

У истини, тај сјајни писац француски, непочинчан и песимист, визионар, пре свега, радио је свој посао исто тако природно као и његови земљаци рибари. Мислило се да је желео да ствара бића као од бронзе; сад, када је то париска мода, можемо та бића упоредити пре са бићима од воска, ужасне лепоте и грозне слаткости. Нешто неодређено дели их само и лишава живота, којем су тако страшно блиска, својим глатким и ванредним удовима и очима тајанственог сјаја. Пре, у дивљењу његовом стилу, мање се видела та приврженост којом је црлио своја створења. Тај крупни, тужни самац на обали нормандској, кога је завичај презирао, вукао је своју мрежу, бачену у понор над јавом, ловећи чак бледи и тајанствени Месеци.

Ванредни стилист, о коме се мислило да се годинама мучио појединим својим романом, а који је желео да, по примеру античких писаца; остави за собом свега једно дело и једно име, има их, по најновијем издању (Конар, у Паризу), осамнаест, поред големе гомили бележјака. Тако се артист, пре искључиво истицан, мења у једног великог лирика, а то значи правог писца.

Имао је дубок и заносан појам о нечем вечном што је ванредно на дну свега, па је сматрао да

живи зато да посматра и приказује, јер је писао која посматра »радост виша од сласти милоште«. Имао је безмерно осећање пролазности и бездане дубине света што га зна Исток, па је са своја путовања писао, после једне звездане ноћи крај једне Египћанке: »Провео сам ноћ у силама сањања бескрајним«. То исто чинио је он у својој радионици, у коју се затварао тридесет година. Падавичав, као да није више разликовао моћ живота од моћи заноса. »Ја сам био у прелуби са свим својим јунакињама« — писао је Тургењеву.

* * *

»Госпођа Бовари«, роман, који је објавио у својој тридесет и шестој години (1857.), потресао је Француску, па му је донео један очајно глуп судски претрес. После пет година изненадио је Француску романом о Саламби, кћери Хамилкаревој, сестри Ханибаловој, о Картагини, идосијском, семитском полипу, што је сисао области на Средоземном Мору, својим трговачким галијама, најамничким војскама и банкарским кнезовима.

Дуго су расправљали критичари шта га је навело да се баца у опис античког света, пошто се био прочуо савременим романом о браколомству. Свакако је хтео да напише ванредно дело, по својим уметничким теоријама. Савременици, и Сент-Бев, питали су, у главном, је ли успео да до ситница тачно опише историску Картагину и живот у њој. Презирао је своје доба које га није волело, гужву литерарног и републиканског Париза и бедне нискости француских паланака. Чинио се, једно време, као велики писци римског царства, охол и триумфалан. Изгледало је да пише језиком бескрајно бираним, жудан античког света, мраморних зидина, са којих су сицилиски и азиски тирани владали морима и робљем. Са својим страховитим збиром

знања и података, чинило се као да хоће обнову читавих држава и народа, у свом презирању своје буржоазије.

Романтик, са телом и ликом галског ратника, прво је у античком свету пришао романтичном. Дивио се Александровим гресима и оријама, дивио се Нерону, кога је у младости назвао завршним човеком старог света. Доцније, после својих дуких путовања по Истоку, заволео је антички свет као грандиозну слику моћи људске.

И крај оног меланхоличног и гојазног дива који са својом мајком шета вечером по врту у Кроазеу, увек занесен својим мислима, анализира и литерарним послом, постаје видан и онај друш Флобер, охол и снажан, што је умео да господари и ужива, мада га је то замарало и наводило да понови своју омиљену арапску пословицу: »Боље је седети него стојати, боље је лежати него седети«.

Флобер је провео годину и по на путовању по Истоку. У години 1849. обишао је обале Средоземнога Мора, па се осам месеци задржао у Египту. Траг тога путовања осећа се у његовим делима, у која је покушао да пренесе лепоту Истока, а то су: »Искушење Светог Антонија«, »Саламба« и »Иродијада«.

Лансон је, безбрижно и академски, као и друш, огласио »Саламбу« за историски роман, мада је, изражена у једном писму, намера самога писца била да »примени на антику поступак модерног романа«.

Да је Флобер употребио при изради »Саламбе« своју збирку археолошких података, о томе се више не расправља. Веома је занимљиво и вероватно, међутим, оно што његов најновији аналитист Луј Бертран износи, као доказ да је Флобер употребио модерне, левантске декоре за израду своје Карта-

шне, и да су, на пример, мириси, што их описује, исти они што их је пописао у Каиру.

Африка га је била сасвим опхрвала и, у једном писму, још док је радио »Госпођу Бовари«, већ пише: »Африка доноси увек нешто ново. Налазим да је пуна нојева, жирафа, нилских коња, црнаца и праха од злата«.

Крај свих ванредних и педантних података туниске археологије, што их је расуо по свом роману, ипак је, у првом реду, као прави романтик, »Саламбом« био занесен као Месецом. Ради старе, семитске, народне песме је писао. Волео је шоренило и зверску топлоту тог »сагорелог Истока бедуина и пустиња, румене дубине Африке, крокодила, камилу«.

Поглавље означено у рукопису прво бројем III, а доцније именовано »Саламбе«, што значи Месечина, све је као стара једна семитска народна песма, »о вечном покоју и вечној плодности«. — Химна Месецу, болна и делирична, семитска, била је повод да се овај роман пише, а не археолошке амбиције, како је то папа тадашње критике Сент-Бев мислио. Боље од свега доказује то име романа.

Опис Картагине није ни најмање археолошки, већ врућ и заносан, потпуно модеран, као да описује неки бео, марокански град, обасјан месечином. Познавао је, боље но ико, и околне планине и даље, модре, песковите пустиње. А ти описи, својим изванредним ритмом, остаће свечане стране француске прозе, и када се занемари чувена археолошка вредност. Свакако да је, иначе, осем »Таиде«, ово једина књигу о античком граду, коју би и неки Александринац могао да чита.

Археолошку израду, и то ванредну, признали су овом роману одавно. Једино се чини оправдано мишљење да је Картагина, коју Флорбер описује, у додиру са Сицилијом, морала бити више појелићена.

У ствари, оно што је у спољашњем дражило Флобера, беше оно исто што је тражио и Делакроа: Исток, сам по себи, мек и немилосрдан, развратан и сух, сладак и меланхоличан, основа људског бића, извор и повратак. Оно што га је дражило унутарје, није био ни опис ризнице Хамилкареве, ни артиљерије камене у најамника, већ Саламба, оријентална жена, сред те Африке, румених дубина, нојева и крокодила. Дражило га је да над античке рушевине, безмеран и голем живот и зидарства, пусти пролазност и постави један девојачки, семитски знак.

Место прошлости, он је у историском осећао вечност, па је сав тај пунски декор употребио сасвим модерно, бринући се једино да у сонорним реченицама опише што је лепо. Смејао се онима који су се препирали о вредности његовог романа са археолошког гледишта. Данас се указује чак и на утицај Енеиде, ванредног, латинског епа, свег просијаног месечином и звуком слоноваче.

Пре него што је издао »Саламбу«, Флобер је отпутовао и по други пут на Исток, у Африку. На лицу места, око Туниса, он је до ситница хтео да се увери у моћ и тачност својих описа, својих података и замисли. Прошао је на камили, модру и песковиту пустињу, одмарао се под палмама, крај каквог тулбета, загледан у марабуа, ћутао у свитању под огромним планинама. Када се вратио с пута, који је трајао април и мај године 1858., писао је, у ноћи 12. јуна, о поноћи, уморан: »Ево, три дана прођоше скоро искључиво у спавању. Моје путовање чини ми се прилично удаљено и заборављено, све ми је збркано у глави. Осећам се као да сам изишао са једног бала маски што је трајао два месеца. Да ли ћу радити? Или ће ми бити досадно?... Нека ме све силине природе, што сам их удисао, испуне, и нека задахну моју књигу. К мени,

моћи емоције за пластично! Васкрсавање прошлости, к мени, к мени! Треба да створим, кроз Лепоту, живо и истинито, ипак. Милости вољи мојој, боже души! Дај ми Снагу и Наду...«

У ствари »Саламба« је диван путопис, са северне обале афричке, необично пластичне, у којем се мешају сан и јава.

Елеганцијом Салушта описавоа је Флобер тле најчуднијих траћанских ратова, занесен пре свега живошћу садашњости. Земље вруће, мутних звукова, за којих је бескрајна пустиња, хтео је да опише, у свој силини њине моћи непрестаног рађања, ратова, буна, раскоши и жалости.

Норманском осетљивошћу за пролазност, наслутио, је, уз вечност румене дубине афричке, уз древност крокодила и трага у песку каравана сласти и привидну и тужну несталност људске сласти и својине, на том истом тлу.

Као велики, источњачки епови, раскошна и меланхолична, »Саламба« је књига о пролазности и сажаљењу, сконцентрисана на њену тајанствену силу пролећа и плодности, самилости и утехе, која има у себи моћ рађања, знак непролазности.

Да је Флобер, сем жуди једне ванредне литерарне атракције, и очараности од неизмерног и опојног утицаја северне обале афричке, и њене прошлости, имао и ту дубоку, ориенталну намеру размишљања, доказује оно што је тако плахо тумачио, поводом »Саламбе«, папирноме Сент-Беву, у писму, у којем пише: »Љубав што ме је гонила према несталим религијама и народима има у себи нечег моралног и симпатичног, чини ми се« — али је естет видео само опис зоре у Картагини, што му се беше допао и који је прогласио ванредним.

Опис Флоберов, заиста ванредан, недостижан и недостигнут до сад у француској књижевности, није био намера, већ само средство. При томе је

потпуно успео да присвоји начин postupaka ориенталних прича, итрачица, свирача и религија. Раскош и чулност, сценско и машијско употребљено је само зато да произведе слабост, да опхрве и дух очисти од свих додира, тако да, сам и чист, лак као мехур, лебди изнад пролазног и тужног.

Пишући један прост и јасан заплет, типове античких култура, пишући интересантан роман, роман са романом, Флобер је у њега унео свој путопис, своја сањања, своју изнемоглост тела и душе од жуди африканске, своје романтично интересовање за семитску религију и еп; али, пре свега, своју жуд повратка основном и једноставном, дубоком и топлим, утешном, где влада тишина, источном.

Тим више што је умирао у животу буржоаском, збрканом и ситном, страховито бесмисленом.

Изнад љубила Најамника и народа што неизмерно пате и злопате, показао је беду и лудило богатих, немоћ снаге и убиства, закона и сујеверја, немоћ лепе и ружне речи, оних који ору и оних који продају. Страховиту збрку силно големог античког пристаништа и државе свео је на ужасну узалудност и над њом поставио основну двојину, црног и огромног мушкарца и белу тајанствену женку, у висини што има семитско име Месечине. Сажалио се над распетим лавовима, и унакаженим слоновима и додирнуо тако дно румене Африке што је учила о божанском на дну анималног.

Зато је »Саламба«, далеко од тога да буде историски роман у рђавом смислу или застарела у смислу романа Валтера Скота, са својом алирском и мароканском живошћу и као роман још увек толико модерна. Ако се зажели књига о врелој и песковитој земљи, тупог сјаја, што је као сфинга толике привукла и сахранила у својим руменим пустињама, где се још увек крвави ратови воде, ако се зажели књига о мирисној и заносној чулно-

сти, тих белих, афричких градова, дуж плавог мора, »Саламба« је тај роман који има у себи опојну снагу афричких прича. Флобер је ускрснуо Карташину. »И осем његове нема друге«.

* * *

Најпосле, да попустимо општем мишљењу да је Флобер пре свега стилист и да је »Саламба« ванредна првенствено због стила. Зна се о Флоберу да је своје написане реченице понављао гласно, са уверењем психолога да: лоше фразе притискују плућа, и сметају куцању срца. Кад је објавио »Госпођу Бовари« имао је, спреман за штампу, рукопис »Искушење Светог Антонија«, али не оно издање што је познато, већ једну различиту, прву верзију, коју је оставио у рукописима својим. Да није био изведен пред суд, због »Госпође Бовари«, и стављен у средину једног лупог скандала, свакако би објавио тај лирски, хаотични, искрени спис. Ко зна да ли би затим дошла на ред »Саламба«, и да ли би била каква јест.

Стил, оно што обично одушевљени називају стилром, може, и код Тукидида, и код Паскала, бити опојна мождана сласт, независна од садржаја, али, да у томе има нечег нездравог и јаловог, то је извесно. Стил Флоберов, у првим његовим делима, оно што одушевљени читаоци називају стилром, у »Новембру«, а особито у првом, неизданом »Искушењу Светог Антонија«, па по негде и у »Госпођи Бовари«, у делима, дакле, написаним пре »Саламбе«, то је стил романтика, лирика и халуцинатора Флобера. Јако регионалан, по негде сладуљав, тај стил је последица дубоких и несрећних, личних црта. Сав зажарен, чулан до блуди, повучен, у једној идиотски ћифтинској средини, пун заноса до безумља, Флобер је дотерао дотле да је написао: »Перике су исто толико љупке колико и

косе.... ружичасте гаћице вреде колико и беле бутине.... чар длачица дражи на прељубу». *Што је отужно у томе то је — да је сличне изливе француског провинцијалца писао уз најлепше дорске редове металног звука; да је тај млади галски див уплетао у хладне и геомитриски танане и непокретне реченице ту сладуњавост; да је све то попраatio видовничким слутњама, казаним тишином и дубином шапата.*

»Саламба« је за њега била пут у друш свет. Оставио је за собом своје пријатеље литерате, своју публику, којој су он или Шанфлери са својим литерарним мућковима — били једно исто, и своје критичаре, господу која се не бави писањем, већ строгом оценом романа. Пред њим је била бескрајна пустиња и над њом, као фата-моргана — Картаина. Био је сам лицем у лице са Африком.

И тад, кад је прочитао све античке текстове, видевши пролазност држава и религија, када је прошао сух и тврђ облик земље хамидске, изгубио је ђинђуве својих жалости из хотел-гарнија француске паланке. Желео је да пише као што су антички текстови писани, не само у пергаменту, већ и у дрво, у туч и нефрит.

Упознао је античка кола и катапулте, до последњих паоца, и осетио рад тих еуклидских облика ратничких. Све је око њега звучало од тврдог гвожђа и туча оружја. Видео је бескрајни ужас људске патње, робове са пребијеним цеваницама, крваве Сарде што су говорили свега неколико речи на дан, и гомили равничара што су ћутке гледали своје погажене оранице. Над њим су биле наднесене грдо-сијске зидине што су почивале свега на три-четири ула. И он је променио своје причање и ниједну сувишну реч није хтео да каже. Само је зору и рађање Сунца, чежњу и молитву Саламбину и рађање Месеца обасуо потоцима гласова и речи.

Тај свилен плашт оставио је после траг на прози толиких.

О себи је написао: »Чини ми се да ни за кој другог насељена није била тако звучна«.

* * *

Превести »Саламбу« Флоберову значи преводити сварку старих хорова афричких храмова, шум мора, далеки болни глас алирских пустиња и шапат играчица нумидских.

Пред српско издање мирисне »Саламбе« нека из сачуване Флоберове бележнице буде написана романтична и дубока реч коју је он тако волео:

»Ако жудиш за бисером, стрмоглави се у море!«

Милош Црњански.

За израду овог предговора послужили су огледа и студије о Флоберу које су написали: Зола, Бурже, Брандес, Казимир Едмунд и Луј Бертрап.

САЛАМБА

САЛАМБА

I.

ПИР.

Било је у Мегари, предграђу Картагине, у вртovima Хамилкаревим.

Војници, којима је он заповедао на Сицилији, големим пиром прослављали су годишњицу битке на Ериксу, и како је господар био одсутан а њих много, слободно се и јело и пило.

Старешине са тучним котурнама понаместале се на средњем пролазу, под гримизни чадор са златним ресама, све од коњушнична зида до првог чардака дворског. Остали војници понаместали се испод дрвећа, где се виде многе зграде са равним крововима, муљаче, смочнице, хамбари, пекарнице и оружнице, са оборима за слонове, са јамама за звериње и тамницом за робове.

Около кухиња смоково дрвеће; шума јаворова све до зелених густиха, одакле из белих памукових бокора пламсају нариви; под теретом гроздова пење се винова лоза у борово грање; испод платана расцветео се ружин гај; овде-онде ледином клањају кринови; стазе застире некакав при песак што га шара корални прах, а средином, са краја на крај, иде дрворед чемпреса као какво двоструко стоборје зелених обелисака.

Сасвим у дну, на широким каменим темељима, диже се, на четири спрата са чардацима, двор од жуто пегавог нумидског мермера. Са својим вели-

ким степеником од абоносовине, чији сваки ступањ у куту свом носи кљун од какве побеђене галије, са својим скерлетно црвеним вратима, прним крстом раздељеним на четири поља, са својим тучним решеткама, да га одоздо бране од акрепа, под оковом од позлаћених шипака, што им одозго затварају отворе, чини се он војницима, у свом дивљем богатству, свечан и затворен као лице у Хамилкара.

Веће им додели његов дом да ту одрже овај пир, и болесници, који су прездрављали у храму Ешмунову, пођоше на пут зором, да домиле амо на својим штакама. Свакога тренутка пристизали су други. Свима стазама стицали су се непрестано, као потоци што хитају језеру. Између дрвета видело се како трче кухињски робови, преплашени и полунаги. Уз мекет су бежале дивокозе са рудина. Сунце је залазило, и при мирису лимуна испарење те знојаве гомиле бивало је још теже.

Било је ту људи свију народности, Лигурјана, Лузитанаца, Балеараца, Црнаца и бегунаца из Рима. Чуло се како поред тешког наречја дорског одјекују слогови келтски, хучни као ратна кола, док су јонски завршетци одбијали од пустињских сугласника, опорих као штектање шакала. Грк се познавао по витом стасу, Египћанин по уздигнутим раменима, Кантабранин по дебелим листовима. Каријани су гордо њихали перјанице на својој кациги, стрелци кападокијски беху соком од трава ишарали крупне цветове по телу, а неки Лиђани у женским хаљинама обедоваху у папучама и са обоцима о ушима. Остали, који се ради свечаности беху намазали црвенилом, били су налик киповима од корала.

Истезали су се по душецима, јели чучећи око великих синија, или, пак, лежећи потрбушке, привлачили комаде меса и засићивали се, налакћени, у мирном ставу лавова кад раскомадавају свој плен. Они што су најпосле дошли стојали су уз дрвеће,

гледали ниске софре, које су упола ишчезавале под скерлетним саговима, и чекали свој ред.

Пошто кујне Хамилкареве нису биле довољне, Веће им је послало робова, посуђа и постеља, и напред баште, као кад на разбојишту сагоревају мртваце, пламтеле су велике светле ватре, на којима су пекли волове. Слатким копаром посути хлебови измењивали су се са великим сиревима, тежим од дискова, а кратери пуни вина и кантари пуни воде стојали су поред котарица од златне жице у којима је било цвеће. Све очи ширила је радост што најзад могу да се накључају до миле воље; овде-онде почињале су песме.

Прво их послужише тицама у зеленом умаку, у зделама од црвене глине, урешене црним шарама, потом сваковрсним шкољкама што их скупљају по пунским обалама, пшеничним, бобјим и јечменим варивом, и пужевима са кимом на јантарним плитима.

Затим трпезе покри месо: антилопе са роговима, пауни са перјем, читави овнови кувани у слатком вину, камиљи и бивољи бутони, јежеви у гаруму, пржени зрикавци и ушећерени пухаћи. У чинијама од гамрапанског дрвета пливали су, посред шафрана, велики комади сала. Све је пливало у сољеници, гомољници и асафетиди. Пирамиде воћа падале су на медене колаче, а није се заборавило ни неколико од оних малих трбушатах и риђокосих паса што су их гојили маслиновом комином, јело картагинско којег се гаде остали народи. Задивљеност пред новим јелима дражила је облапорност желудаца. Гали, са дугом косом задигнутом на врх главе, отимали су се о лубенице и лимунове, које су врускали са кором. Прици који никада не беху видели морских ракова, гребали су лице њиховим црвеним пипцима. Избријани Грци, бељи од мермера, бацали су иза себе отпатке иза својих тањира, док су у вучје

коже одевени пастири из Бруције ждрали ћутљиво, са лицем над својим оброком.

Ноћ се спуштала. Скинуше веларијум, што је био разапет над пролазом са чемпресима, и донеше буктиње.

Дрхтава светлост петролеја, што је горео у порфирним ћупама, поплаши на врховима кедрова месецу посвећене мајмуне. Стаде их вриска, и то развесели војнике.

Дугуљсти пламенови подрхтавали су по тучним оклопима. Сваковрсни одсеви врцали су са плитица украшених драгим камењем. Кратери, овенчани пупчастим огледалима, размножавали су расплинуту слику предмета: војници су се тискали около, огледали се забленуто и кревељнили на смех. Преко трпеза гађали су се клупицама од слонове кости и златним мешаљкама. На душак су испијали сва грчка вина из мешина, вина кампанска из крчага, вина кантабриска, што их доносе у буради, и вина од сирка, цимета и лотоса. По земљи га је било у локвама, о које се склизавало. Дим од меса пео се у лишће заједно са издиханом паром. Исто-времено чуо се мљесак вилицама, звук речи, песама и пехара, разбијање кампанских ваза, које су прштале у хиљаде комада, или бистар звук какве велике синије.

Што су бивали пијанији, то више им је била на уму Картагинина неправда. Ратом изнурена Република била је заиста допустила да се у град слегну све чете које су се враћале из рата. Гискон, заповедник њихов, био је при том обазрив да их враћа појединачно, да би олакшао исплату њихова најма; ну, Веће је веровало да ће оне најзад пристати на некакав попуст. А данас, мрзе их што не могу да их исплате. Овај дуг мешао се у души народној са три хиљаде и две стотине еврејских таланата што их је потражио Лутације, и они, као и Рим, били су

непријатељ Картагине. Најамници су схватили то, и гнев им је избијао у претњама и разврату. Најзад, захтевали су да се окупе и прославе једну од својих победа, и мирољубива странка попусти, да би се осветила Хамилкару, који је толико подржавао рат. Овај је био окончан против свих његових напора, тако да је он, очајавајући због Картагине, предао Гискону заповедништво над Најамницима. Одредити његову кућу за пријем, значило је привући на њу нешто од мржње која се гајила противу њих. Уосталом, трошак мора бити претеран, а он ће га поднети скоро свега.

Горди што су натерали Републику на уступање, Најамници су веровали да ће се најзад вратити дома, са платом за своју крв у капуљачи своје кабанице. Ну, њихови напори кроз пијаничку маглу чинили су им се преголеми и премало награђени. Они су показали своје ране, приповедали о својим борбама, путовањима и лововима у својој земљи. Подражавали су вику дивљих зверова и њихове скокове. Потом дођоше нечисте опкладе: заривали су главу у амфоре и остајали тако, пијући без прекида, као зажедне ле камиле. Један Лузитанац, дивовска раста, са по једним човеком у обе руке, прелазио је преко трпеза, бљујући ватру кроз ноздрве. Лакедемонци, који никако нису скидали својих оклопа, скакали су незграпно. Неки су истрчавали као жене, изводећи срамотне покрете; други су се свлачили голи, да се туку, усред пехара, као гладијатори, а једна дружина Грка играла је око некакве вазе са русалкама, док је један Црнац ударао говеђом кости о тучан штит.

Наједном, зачуше некаву жалну песму, која се спуштала и уздизала кроз ваздух као лепет крила у какве рањене тице.

То је био глас робова у затвору. Војници поскочише и изгубише се, да их ослободе.

Вратеше се у вици, гонећи кроз прашину двадесет људи, који су се издвајали својим бледим ликом. Купаста капица од црна сукна покривала им је избријану главу: сви су носили дрвене сандале и звечали својим ланцима као товарна кола у покрету.

Дођоше у пролаз са чемпресима, где се изгубише у гомили, која их је испитивала. Један од њих био је остао постранце стојећи сам. Кроз подерине његова огртача вирила су дугим масницама избраздана плећа. Оборене главе, гледао је он око себе са неповерењем и сажимао трепавицама пред сјајем буктиња; ну, када виде да му нико од тих наоружаних људи неће ништа, из груди му се истрже тежак уздах; он стаде да муца и да се смеје кроз бистре сузе, које су му миле лице; потом дохвати за прстенове један до врха пун кантар, уздиже га право у вис својим рукама, са којих су висили ланци, па, гледајући у небо и непрестано држећи пехар, стаде да збори:

— Здраво да си, прво ти, Бал-Ешмуне ослободиоче, кога моји земљаци зову Ескулапом! И ви, духови извора, светлости и шума! И ви, богови, скривени по планинама и пећинама! И ви, силни људи под сјајним оружјем, који ме ослободисте!

Потом испусти пехар и стаде да приповеда своју повест. Звао се Спендије. Картагињани су га заробили у битци код Егинеја, и он, говорећи грчки, лигурски и пунски, још једном захвали Најамницима; напоследку честита им на гозби и у исти мах изрази своје чуђење што не види пехаре Свете Легије. Ти пехари носили су на свакој од својих шест златних страна лозу од смарагда и припадали су војном одреду, који су састављали искључиво млади патрицији, највиши растом. То је била нарочита повластица, скоро свештеничка част; и ничега из ризница Републике не жељаху Најамници више. Сто-

га су мрзели Легију, а било је и тасвих који су живот свој стављали на коцку ради непојамна уживања да пију одатле.

Наложеше да се иде по пехаре. Они су били на остави код Сисита, друштва трговаца који су заједнички обедовали. Робови се вратеше. У то доба спавали су сви чланови Сисита.

— Да се пробуде! — одвратише Најамници.

После другог покушаја изјавише им да су затворени у храму.

— Да се отвори! — одговорише они.

А када робови, дршћући, признадоше да су пехари у рукама заповедника Гискона, повикаше:

— Да их донесе!

Мало после са дна баште указа се Гискон у пратњи Свете Легије. Његов широк црн плашт, који му се одржавао на глави о златној митри, озвезданој драгим камењем, и висео свуд унаоколо до копита његова коња, преливао се из далека у боју ноћи. Видела му се само седа брада, светлуцање накита на глави и трореда огрлица са широким плавим лискама, што га куцка по прсима.

Када уђе, војници га поздравише силним клицањем, вичући у глас:

— Пехаре! Пехаре!

Он стаде да им изјављује како заслужују што се њиховој храбрости одаје признање. Гомила од радости заурла и запљеска.

Он их је тако добро знао, он који је управљао њима тамо доле, и који се вратио са последњом кохортом на последњој галији!

— Тако је! Тако је! — одвратише му.

Република, пак, настави Гискон, имала је обзира према њиховим обичајима и њиховим верама; они су били слободни у Картагини! А што се тиче

пехара Свете Легије, то је особена својина. Наједанпут, крај Спендија, један Гал јурну преко столова и стаде да му прети, млатајући својим голим мачем.

Не прекидајући се, војсковођа га удари по глави својом тешком палицом од слонове кости. Гали заграјаше, њихов бес обузе и остале и хтеде да збрише легионаре. Гискон смаче раменима кад виде њихово бледило. Помисли да би његова храброст била некорисна против тих раздражених зверова. Боље да се освети касније каквим лукавством; те даде знак својим војницима, и удаљи се полако. Под капијом се окрену Најамницима, па им довикну да ће се кајати за ово.

Пир се настави. Ну, Гискон је могао да дође, и, ако опколи предграђе, које се наслањало на последње бедеме, да их здружи о зидине. Тада осетише да су сами и поред своје гомиле; и велики град који је спавао испод њих, у мраку, наједанпут их уплаши својим гомилама степеница, својим високим црним кућама и својим нејасним боговима, још свирепијим од народа му. У даљини неколике зубље минуше пристаништем, а у Камонову храму беше светло. Сетише се Хамилкара. Где је он? Зашто их је оставио по закључену миру? Његове несугласице са Већем биле су, без сумње, само игра да њих упропасте. Неутољива мржња њихова падала је на њ; и они су га проклињали и међу се све то више разјаривали се властитим бесом. У тај мах направи се гомила под јаворима, да гледа како се један Црнац ваља, ударајући о земљу удовима својим, укочених зеница, извинута врата, са пеном на устима. Неко викну да је отрован. Сви помислише да су потровани. Насрнуше на робове; подиже се страшна граја и лудило разоравања стаде да ковитла пијаном војском. Ударали су насумце око себе, ломили, убијали; једни су бацали буктиње у лише; други су се наслањали на ограду са лавовима и сакатили их стрелама; најсме-

лији притрчавали су слоновима, да им оборе сурле: прохтела им се слоновача.

Међутим, балеарски праћкаши, који су ради лакше пљачке били зашли за угао двора, застадоше пред високом оградом од индиске трске. Својим ханџарима пресекоше ремење на резе и испадоше пред прочеље двору према Картагини, у други врт пун гајена растиња. Редови белих цветова, који су били нанизани један за другим, описивали су по земљи азурне боје дуге параболе, као звездано прамење. Шумарци, пуни таме, одисали су млаким и медљикавим мирисима. Ту је било стабала од дрвећа премазаног цинобером, што су била налик на кржаве стубове. У средини, на дванаест бакарних подножја, стојале су велике стаклене јабуке, а ружичаста светлост испуњавала је тмоло њихове дупље као какве големе трептаве зенице. Војници су присветљавали себи буктињама, посрћући обронком дубоко узорана земљишта.

Ну, опазеше једно језерце, на више лежишта издељено зидовима од плава камена. Вода је била тако провидна да су пламенови буктиња трептали до дна, по кориту од бела шљунка и златна праха. Вода стаде да узавире, сјајне љуске стадоше да промичу, и на површини се указаше велике рибе са драгим камењем у устима.

Запењујући се од смеха, војници су им протурили прсте кроз шкрге и односили их на трпезе.

То су биле рибе породице Барке. Све су водиле порекло од оних првобитних манића што су извели тајанствено јаје где се крила богиња. Помисао да врше обесвећење оживе ненајешност у Најамника. Они брзо наложише ватру испод тучних ђупа, и уживаху, гледајући како се лепе рибе копрцају у кључалој води.

Војнички вал је растао. Страху нису више имали. Опет су стали да пију. Мириси, што су им

текли са чела, квасили су крупним капима њихове подеране тунике; и ослоњени обема пестима о софре, које су им се чиниле да се љуљају као лађе, колутали су унаоколо својим крупним очима, да погледом прождеру чега нису могли да се дохвате. Други су газили преко плочица по grimизним застирачима, кршећи ногама клупице од слонове кости и стаклене тирске бочице. У песме се мешао ропац робова, који су се растављали са душом између разлупаних пехара. Надавали су дреку, тражећи жене. Беснили су на стотину језика. Због паре, што се дизала унаоколо, чинило се неким да су у бањи, а неки, пак, видећи лишће, мишљаху да су у лову, те су јуришали на своје другове као на дивљач. Једно по једно, пожар захвати све дрвеће, и високи бокори зеленила, одакле су избијале дуге беле извојнице, били су налик на вулкане кад почињу да се диме. Метеж се удвајао; рањени лавови рикали су из мрака.

Наједаншут, са највишег чардака на двору указа се светлост, отворише се врата на средини, и једна жена, сама кћи Хамилкарева, обучена у прну хаљину, појави се на прагу. Она сиђе првим степеником, који се пружао косо низ први спрат, па онда низ други, трећи, док се не заустави на последњем чардаку, уврх степеника са галијама. Непомична и оборене главе, гледала је по војницима.

Иза ње, са обе стране, стојала су два дуга реда бледих људи, одевених у беле одежде са првеним кићанкама, које су им падале право на ноге. Нису имали ни браде, ни косе, ни обрва. У рукама, са којих је светлуцало прстење, носили су преголеме лире и певали сви, оштрим гласом, химну бојанству Картагине. То су били ушкопљени свештеници Танидина храма, које је Саламба често дозивала у свој дом.

Најзад, сиђе низ степеник са галијама. Свештеници су ишли за њом. Она се упути пролазу са чемпресима, и иђаше лагано између трпеза са старешинама, који по мало узмицаху, гледајући је како пролази.

Њене косе, напрахане љубичастим прахом и сакуљене у купаст облик, по обичају хананских девојака, чиниле су је још већом. Крај слепоочница приденуте бисерне нисе спуштале су јој се до крајева устију, румених као расцепљен нар. По грудима имала је пуно светлих каменова, који су својим шаренилом подсећали на краљушт какве сирене. Њезине руке, окићене алемовима, извирале су наге, из тунике без рукава, озвездане црвеним цветовима на сасвим црној основи. Међу коленима имала је златну верижицу ради одмерена хода, и њен велики огртач од тамна гримиза, скројен од непознате материје, вукао се за њом, правећи при сваком кораку широк вал, који ју је пратио.

Са времена на време, свештеници су окидали са својих лира скоро пригушене звуке, и у почивци од једног до другог гласа чуо се лак звек златне верижице уз равномерно клапкање њезиних сандала од папируса.

Нико је још није познавао. Знало се само да живи одана побожним обредима. Војници су је виђали ноћу где на врху свога двора клечи пред звездама, у прамењу из запаљених кадионица. Месец ју је начинио тако бледом, и нешто божанско обавијало ју је неком тананом маглом. Њезине зене као да су гледале сасвим далеко изнад простора земаљских. Ступала је, приклањајући главу, а десном руком држала је малу лиру од абоноса:

Чули су је како шапће:

— Мртве! Све мртве! Нећете доћи више покорне гласу моме, када вам, седећи језеру на обали, бацам у чељуст семке од лубеница! Тајна Ганидина

котрљала вам се у дну очију, прозирнијих од мехурића речних. — И стаде да их зове по именима, а то беху имена месеци: — Сиве! Сиване! Тамузе, Елуле, Тишрије, Шебаре! О, смилуј ми се, богињо!

Војници, не разумевајући њена говора, слегали су се око ње. Дивили су ее њену накиту; ну, она пређе преко свију дугим уплашеним погледом, па, закривајући главу у рамена и расклањајући руке, понови више пута:

— Шта сте учинили! Шта сте учинили!

»А имадосте, да се наслађујете, хлеба, меса, уља, сав малобатар из житница! Била сам наложила да се дотерају волови из Хекатомпила, и ловце сам била послала у пустињу! — Глас јој се надимао, а образи жарили. Па настави: — Где сте ви то овде? Да ли у какву освојену граду или у двору господара? Суфета Хамилкара, оца мога, слуге Балова! Он Лутапују не даде оружја вашег, које се црвени од крви његових робова! Знате ли кога у домовинама својим који би боље умео да управља биткама? Погледајте само! Степени нашега двора претрпани су победама нашим! Наставите! Спалите га! Ја ћу однети са собом Генија дома мога, своју црну змију, која почива горе на лотосову лишћу! Да звизнем, поћи ће за мном; а пођем ли на галију, хрлиће трагом брода мог по пени валова.«

Њене танке ноздрве дрхтаху, своје нокте ломљаше о аломове на грудима. Очи јој обамираху. Опет настави:

— О! Јадна Картагино! Жалосни граде! Нема више да те бране некадањи јунаци, који су одлазили преко океана, да подижу храмове по приморјима. Све земље око тебе радиле су, и равни морске, оране веслима твојим, њихале су ти жртве.

И стаде да опева подвиге Мелкарта, бога сидонскога и оца њене породице.

Зборила је о силажењу са Ерсифонских планина, о путу у Тартес и рату против Мазизабла, за освету змијске краљице:

»Гонио је по шуми чудовишну женку, чији се реп прегибao по мртвом лишћу као сребрн поток; и доспе у једну ливаду, где су жене са змајским сапима око некаква велика огња стојале усправљене на врху репа свог. Месец, кржаве боје, светлео је из некаква бела круга, а њихови скерлетни језици, расцепљени као остве рибарске, палацали су и до-сезали до пламена руба.«

Па, без застоја, исприповеди Саламба како Мелкарт, пошто је победио Мазизабла, истави на кљун свога брода одрубљену главу његову. Кад год пљусну вали, њу облије пена; али, сунце ју је сушило: постала је чвршћа од злата, док очи њене не престајаху да плачу, и сузе једнако капаху у воду.

Све то певала је старим наречјем хананским, којег Варвари не разумеваху. Питаху се шта ли је то могла да им говори уз покрете страха, којима је пратила своје приповедање; — и, испети око ње по столовима, по лежиштима, по кленовим гранама, отворених устију и истурене главе, упињаху се да схвате те нејасне повести што се нижу пред њиховом уобразиљом, кроз таму предања о постанку богова, као привиђења у облацима.

Само безбради свештеници разумеваху Саламбу. Њихове зборане руке висиле су низ струне на лирама и уједно са времена на време измамљивале по који тужан звук: јер су, и од старица слабији, цептили уједно од тајанствена узбуђења и од страха што су им га причињавали људи. Варвари се не обзираху на то; они су слушали како пева девојка.

Нико је није гледао као један млад нумидски војсковођ, који је седео за старешинским софрама, међу војницима свога племена. Његов појас био је

сав начичкан копљима, која су градила грбу у његовој широкој кабаници, кожном вршцом зачвореној на слепоочницама. Под нагушеном тканином над раменима лице му је било закриљено сенком, из које су се видели само пламенови два устремљена ока. Он се случајно задесио на гозби, — отац га је био послао да проживи у породици Барка, према обичају краљева, који су своју децу слали, ради приправљања савеза; ну, за шест месеци, колико је провео ту, Нар-Хавас још ни једном не беше угледао Саламбе; и, седећи на својим петама, оборене главе над дршцима својих копаља, гледао је у њу, ширећи ноздрве као у бамбусу згрчен леопард.

Са друге стране трепеза, налазио се један Либјанин, грдно крупна стаса и кратке црне коврџасте косе. На себи је био задржао само свој војнички зубун, чији су тучни листови парали гримиз по лежишту. Огрлица са сребрним месецом замрсивала се у длакама по његовим недрима. Кржаве пеге шарале су му лице; био је наслоњен на леви лакат; и широко отвореним устима смејао се.

Саламба није била више у светом ритму. Употребљавала је истовремено сва варварска наречја: смотреност женска, да би им умекшала гнев. Грдима је говорила грчки, па се обраћала Лигурјанима, Кампањанима и Црнцима; и сваки од њих налазио је у том гласу мишину своје отаџбине. Занесена славом Картагине, певала је сад о старим бојевима против Рима, и они су пљескали. Раздрагавала се при светлу голих мачева; викала је раширених руку. Лира јој испаде; она умуче; — и, притискујући своје срце обема рукама, остаде за неколико тренутака склопљених трепавица, да ужива у узбуђењу свих тих људи.

Мато Либјанин нагињао се к њој. Она му приђе ненамерно, и, из захвалности за своју задовољену

таштину, нали му у златан пехар дуг млаз вина, да се измири са војском.

— Пиј! — рече.

Он прихвати пехар и понесе га уснама, када га један Гал, онај исти којег је Гискон био ранио, кукну по рамену, зачињући веселе шале на језику своје земље. Спендије није био далеко; он се понуди да им протумачи.

— Говори! — рече Мато.

— Богови те штите, постаћеш богат. Када ће свадба?

— Чија свадба?

— Твоја! Јер код нас, — рече Гал, — када квава жена налије војнику, значи да му нуди своју ложницу.

Он још не доврши, када Нар-Хавас подскочи, трже копље иза паса, и, наслоњен десном ногом на руб трпезе, хитну га на Мата.

Копље звизну између пехара, проби Либјанинову руку и прикова га за застирач тако јако да му држак задрхта у ваздуху.

Мато га хитро ишчупа; али, у њ не беше оружја; био је наг; најзад, подиже у две руке претрпану софру и баца је на Нар-Хаваса посред гомиле, која похита између њих. Војници и Нумијани сабише се толико да не могоше потегнути својих мачева. Мато наже напред, задајући главом тешке ударце. Када се исправи, Нар-Хаваса беше нестало. Он га потражи очима. И Саламба беше отишла.

Тада му се поглед обрте ка двору, и он виде како се сасвим горе затварају црвена врата са црним крстом. Он јурну.

Видеше га како трчи између кљунова са галија, како се указује уз три степеника до дрвених врата, на која груну свим својим телом. Сав задихан, наслони се на зид, да не би пао.

За њим је ишао један човек, и, кроз мрак, јер су светиљке са гозбе заклањале угао двора, он познаде Спендија.

— Одлази! — рече.

Роб, без одговора, стаде зубима да раздире свој огртач; потом клекну пред Мата, узе га нежно за руку и пипаше у мраку, да нађе рану.

Под зраком месеца, који је промицао кроз облаке, Спендије опази насред руке разјапљену рану. Он је омота комадом тканине; али, рањеник стаде да се срди, и говораше: »Пусти ме! Пусти ме!«

— О, не! — одговори роб. — Ти си ме избавио тамнице. Ја сам твој! Ти си ми господар! Заповедај!

Ослањајући се о зидове, Мато обиђе терасу. Напрезао је уво при сваком кораку, и између полаћених трсака понирао је погледима по њеним одајама. Најзад, застаде, очајан.

— Чуј! — рече му роб. — О! не презри ме због моје слабости! Ја сам живео у двору. Ја могу, као змија, да се протнем између зидова. Хајде! У одаји предака има по златан слитак под сваком плочом; подземни пут води у њихове гробове.

— Шта ме се тиче! — рече Мато.

Спендије ућута.

Били су на чардаку. Пред њима се ширила грдна мрчина и чинило се да су у њој неке неодређене наслаге, као диновски вали некаква црна океана.

Али, отуда са истока указа се светао потег. Лево, сасвим доле, Мегарски прокопи почињали су да шарају својим белим кривинама зеленило градина. Мало по мало, стадоше да се помаљају кроз бледило зоре купасти кровови седмоугаоних храмова, степеници, чардаци и бедеми; и свуд око картагинскога полуострва љушкао се појас беле пене, док се смарагдасто море чинило као стигнуто у јутарњој свежини. Што се више разастирало румено небо, то су високе куће, што су се надносиле над

косама, постајале више и стицале се као кад какво стадо прних коза силази са планина. Пусте улице истезале су се; палме, што овде-онде избијају иза зидова, биле су непокретне; напуњене вододрже биле су налик на сребрне штитове погубљене по дво-риштима; светлиља на Хермејскоме предгорју почињала је да трне. Горе, над Акропољем, у чемпресовој шуми, Ешмунови коњи, осећајући да долази светлост, опирали су своје копите о мермерно сто-борје и њиштали према сунцу.

Оно се указа. Спендије диже у вис руке и ускликну.

Све живну у разливеној румени, јер бог, као да се био расекао, изливао је обилним зрацима на Картагину златну кишу својих жила. Кљунови са галија заблисташе, кров Камонов као да сав успламте, и у дну храма, чија се врата поотвараше, указа се светлост. По уличним плочама окретали су се точкови великих колâ што су долазила са поља.

Једногрбе камиле, натоварене пртљазима, силазиле су косама. Мењачи по раскршћима подизали су надстрешнике на својим дућанима. Роде су полетале, бела једра подрхтавала. Из Танидина гаја чуо се тамбурин светих хетера, а на Мапалскоме вису почињале су да се диме пећи за печење лесова од глине.

Спендије се наже преко чардака; зуби су му цвокотали.

— Ах! Да... да... господару! — рече. — Пој-мим што малочас презре пљачкање дома.

Мата као да пробуди шиштање његова гласа, и учини му се да није разумео; Спендије настави:

— О, каква блага! А људи... који их уживају немају ни гвожђа да их бране!

При том, указујући му друженом десницом неколицину из проста народа што се пузла иза бедема, по песку, тражећи златна зрнца, рече:

— Види! Република је као ови јадници: наднесена над обалом океана; по свим обалама завлачи своје лакоме руке, а шум валова испуњава јој уво толико да не би чула како за њом иаступа господар, да је згази!

Он одвуче Мата на супротан крај чардака, и, показавши му врт, где су се на сунцу пресијавали поизокачињани војнички мачеви, рече:

— Ну, овде има јаких људи, чија је мржња очајна! А ништа их не везује за Картагину, ни њихове породице, ни заклетве, ни богови!

Мато је стојао, наслоњен на зид; Спендије му се примаче и настави тишим гласом:

— Разумеш ли ме, војничче? Ходили бисмо огрнути гримизом као сатрапи. Купали би нас у мирисима; и ја бих имао својих робова! Зар ти није досадило да спаваш на тврдој земљи, да пијеш таборски оцат и увек слушаш трубе? Одморићеш се касније, је ли? Када ти смакну оклоп, да твој леш баце крагујима! Или, можда, када, ослоњен на палицу, слеп, хром и немоћан поћеш од врата до врата, да малој деци и продавцима саламуре приповедаш о својој младости. Сети се свију неправди својих заповедника, пребивања у снегу, похода по сунцу, кињења стегом и вечите претње крстом! После толико јада дали су ти почасну огрлицу, као што се појас са звечкама окачиње магарцима о груди, да оглухну у ходу и да тако не осећају умор. Човек као ти, који си ваљанији од Пира! Само када би хтео! О, како би био срећан у свежим дворанама, уз звук лира, изваљен у цвећу, са шаљивцима и женама! Не реци ми да је предузеће немогућно! Зар Најамници нису већ освојили Регију и друге тврђаве у Италији! Ко ти пречи? Хамилкар није ту; народ проклиње богатице; Гискон ништа не може од кукавица што га окружају. Али, ти си јуначан,

ти! Теби ће се покорити. Поведи их! Картагина је наша; јурнимо на њу!

— Не! — рече Мато. — На мени је проклетство Молоха. Осетио сам то из њених очију, а малочас видех у једном храму где црн ован узмиче натрашке. — Гледајући око себе, додаде: — Где је она?

Спендије увиде како га обузима неизмерно неспокојство, и не усуди се да још што проговори.

Дрвеће иза њих димило се и даље; са њихових поцрнелих грана полуогорели костури мајмуњи падали су са времена на време посред здела. Пијани војници ркали су отворених устију поред лешева; а који нису спавали обарали су главу, засењени даном. Угашено тле ишчезавало је под црвеним локвама. Међу кољем зверињака, слоновима су клатили своје кржаве сурле. По отвореним житницама виделе су се порастуране вреће са пшеницом, а под вратима чест низ кола, што су их Варвари били навукли. Пауни, начочерени по кедровима, ширили су свој реп и почињали да кричу.

Непомичност Матова, пак, чудила је Спендија; он је био још блеђи него малопре, и, устављених зеница, пратио је нешто на видику, ослоњен обема пестима о руб чардака. Спендије се наже, и најзад откри у шта то гледа Мато. Далеко, у прабини, окретала се некаква златна тачка на Утичкоме путу; то је била главчина једних кола, у која су биле упрегнуте две мазге; један роб трчао је испред руде, држећи узде. У колима су седеле две жене. Гриве у животиња рогушиле су се између ушију, по персијанском обичају, под мрежом са плавим ђинђувама. Спендије их познаде и уздржа крик.

Велики вео лепршао се остраг на ветру.

II.

У С И К И.

После два дана Најамници изиђоше из Картагине.

Свакоме су били дали по златник, под условом да иду на таборовање у Сику; и, уз свакојако умиљавање, речено им је :

— Ви сте спасиоци Картагине! Али, ако бисте остали, уморили бисте је; и она би доспела догле да не би могла да исплати дугове. Удаљите се! Република ће вам доцније захвалити на том уступу. Ми ћемо одмах сабрати порез; ваша исплата биће потпуна; и опремиће се галије, које ће вас вратити вашим домовинама.

Они нису знали шта да одговоре на толике беседе. Тим људима, навиклим на рат, било је досадно у граду, те није било тешко наговорити их; и народ се пео по зидовима, да их види како одлазе.

Пролазили су кроз Камонову улицу и Циртска врата, измешани стрелци са оклопницима, старешине са војницима, Лузитанци са Грцима. Ишли су смела крока, лупајући о плоче својим тешким котурнама. Оклопи су им били улубљени од каменица из катапулта, а лица поцрнела од припеке у бојевима. Промукли узвици избијали су из густих брада; њихови подерани панцири ударали су о балчаке мачева, а кроз рупу на тучу видели су им се наги удови, страшни као ратне направе. Копља, брадве, буздо-

вани, сукнене капе и бронзане капиге, све се њихало изједна једним покретом. Они су препуњавали улицу, да попрскају зидови, и та дуга поворка оружаних војника сливала се између високих зграда на шест спратова, замазаних асфалтом. Иза својих гвоздених или тршчаних решетака, жене, велом покривене главе, гледале су ћутке пролазак Варвара.

Доксати, утврђења и зидине ишчезавали су под гомилом Картагињана, одевених у црна одела. Морнарске тунике биле су као кржаве мрље у том тамном мноштву, и скоро нага деца, чија се кожа светлела под бакарним гривнама, извијала су се у лишћу по стубовима или између грања какве палме. Неколико Старих било се понаместало по чардацима кула, и није се знало шта ће тако, овде-онде, какво дугобрадо створење, у сањалачком ставу. Издалека чинило се према небу неодређено као утвара и непомично као стена.

Ипак, сви су били потиштени истим неспокојством; бојало се да Варварима, када виде како су јаки, не падне на ум да остану. Ну, они су одлазили са толиким поверењем да се Картагињани осмелише и почеше да се мешају међу војнике.

Обасипали су их заклетвама и загрљајима. У претераном лукавству и дрском претворству позиваху их чак да не напуштају града. Добацивали су им мириса, цвећа и сребрника. Давали су им амајлије против болести; али, на ове се било пљувало по трипут, да се привуче смрт, или се унутра затварале шакалске длане, од којих срце постаје пудљиво. Гласно се позивала милост Мелкартова, а шапатов његово проклетство.

Потом дођоше гомила пртљага, товарна стока и заосталци. Болесници су јечали са камила; други су нарамљивали уз одломак каквог копља. Пијанице су носиле мехове, ждере бутове мяса, колаче, воће, масло у смоквиним листовима и снег у платненим

врећама. Било их је са сунцобранима у руци, са папагајима на рамену. Ишли су у пратњи паса, дивокоза или пантера. Жене рода либијскога јахале су на магарцима и ружиле Црнкиње, које су, ради војника, биле напустиле јавне куће са Малке; многе су дојиле децу, која су им висила под грудима о кожну ремену. Мазге, које су подстицали врхом мачева, повијале су ртењачу под теретом чадора. Извѣстан број слугу и сасвим прљавих од гада, олош сиротиње картагинске, био се придружио Варварима.

Када прођоше, затворише капије за њима, и народ не силажаше са зидина. Наскоро војска се растури по ширини полуострва и издели се у неједнаке гомиле. Потом се копља вијаху као високе власти траве; најзад, све се изгуби у млазу прашине. Који се од војника окретаху ка Картагини, не виђаху ничега више до дугих зидина, што су искрајале рубом неба своје празне мазгале.

Тада Варвари зачуше некакву силну вику. Помислише да се неки од њих, остали у граду (јер не знађаху свога броја), забављају пљачком каква храма. Смејаху се веома на ту помисао, по том наставише свога пута.

Били су радосни што опет, као некада, иду сви скупа кроз равно поље; и Грци певаху стару мамертинску песму:

»Копљем и мачем својим орем и жњем, и на дому сам господар! Неоружан пада пред ноге моје и зове ме господарем и великим краљем.«

Викали су, скакали, највеселији заподевали приче; време патњи било је свршено; када стигоше у Тунис, опазише да им недостаје једна чета балкарских праћкаша. Без сумње, нису били далеко; и о томе више не мишљаху.

Једни су ишли да се сместе по кућама, други полегаше поред зидова, и грађани дођоше да се разговарају са војницима.

Целе ноћи видело се како горе ватре на ви-дику, према Картагини; та светлост, као исполинске буктиње, пружала се над некретним језером. Нико у војсци не могаде рећи каква се то свечаност светкује.

Сутра-дан, пролазили су Варвари једним сасвим обраћеним пољем. Мајури патристички низали су се поред пута; воде су текле по палмовим гајевима, маслињаци су састављали дуге зелене врсте; румена пара лебдела је по брдским ждрелима; у позадини дизале су се плаве планине. Струјао је топал ветар. Камелеони су пузали по широким кактусовим листовима.

Варвари успорише ход.

Ишли су у одвојеним одељењима или се у дугим размацима вукли једно за другим. Јели су грожђе покрај винограда. Легали су по трави и са удивљењем гледали вештачки увинуте велике рогове у марве, — овце обучене у коже, да им се очува вуна, бразде што се укрштају у облику ромбова, раонике на оралима као котве у бродова, и нарове што их залевају силијумом. Та обилатост земље и изуметци мудрости засењивали су их. Увече се простреше по неразвијеним чадорима; и, успављујући се, лицем према звездама, жалили су за гозбом код Хамилкара.

Усред следећег дана зауставише се на обали некакве реке у бокорима олеандра. Ту брзо побацише своја копља, своје штитове и појасе. Умиваху се, вичући, заитаху својим шлемовима; други су пили потрбушке, међу товарном стоком, чији је пртљаг спадао.

Спендије, седећи на једногрбој камили, коју је био украо у баштама Хамилкаревим, опази из да-

лека Мата, који је, са руком на грудима, гологлав и оборена лика, напајао своју мазгу, гледајући воду како тече. Он му одмах дотрча кроз гомилу, зовући га: »Господару! Господару!«

Мато једва што му захвали на благословима. Спендије се не осврну на то, већ стаде да иде за њим, и, са времена на време, окреташе непокојне очи пут Картагине.

Он је био син једног грчког беседника и једне кампанске полегуше. Прво се био обогатио продајући жене; после, пошто је пропао приликом једног бродолома, ратовао је против Римљана са пастирима из Самнијума. Беху га заробили, ну он је утекао; опет су га заробили, те је морао да ради по каменим рудницима, да се гуши по парионицама, да пишти у испаштању, да мења многе господаре и да позна сваки бес. Најзад, једног дана скочио је у море одозго са триреме, на којој је веслао. Хамилкареви морнари извадили су га скоро мртва и довели у Картагину, у мегарску тамницу. Ну, како је требало вратити Римљанима њихове бегунце, то се он користио нередом и утекао са војницима.

Целим путем био је уз Мата; доносио му да једе, придржавао му да сјаше, а увече простирао му под главу простирку. Мата најзад гану та услужност, и, мало по мало, стаде да отвара уста.

Он је био рођен у Сиртскоме заливу. Отац га је водио на поклоништво у Амонов храм. После је ловио слонове по Гарамантским шумама. Затим ступи у службу Картагине. При заузећу Дрепана наименоваше га тетрарком. Република му је дуговала четири коња, двадесет и три медине жита и плату за једну зиму. Бојао се богова и желео је да умре у својој домовини.

Спендије му је говорио о својим путовањима, о народима и храмовима које је обишао, а знао је много којечега; умео је да прави сандале, да окива

палице, да плете мреже, да припитомљава дивље зверове и да справља отров.

Каткад се прекидао и пуштао из дна свога грла промукао узвик. Матова мазга убрзавала је ход; остале су хитале за њом. Тада би Спендије настављао, а стрепња га је узбуђивала једнако. Увече четвртога дана стиша се.

Ишли су један поред другога, десно од војске, косом брега; равница се настављала доле и губила у ноћној пари. Редови војника промицали су испод њих,гибајући се у мраку као вали. Са времена на време прелазили су преко месецом осветљених брежуљака; тада би звезда подрхтала на врху копаља, а шлемови заблеснули, па би свега нестало, а наилазили би други без прекида. Пробуђена стада блејала су у даљини, и некаква бесконачна милина као да је падала по земљи.

Устурене главе и полусклопљених очију, удисао је Спендије дубоким уздасима свежину ветра; ширио је руке и мицао прстима, да боље осети то миловање што му се разлива по телу. Заносиле су га повраћене наде на освету. Он припи руку на уста, да задржи јецање и полуобезнањен од опијености, испусти улар своје камиле, која је ишла напред једнако крупним корацима. Мато је опет био запао у своју тугу; ноге су му висиле до земље, и трава, што је шибала његове котурне, шиштала је непрестано.

Међутим, пут се истезао у бескрај. На крају равнице наилазило се увек на какву висораван кружна облика; по том се силазило у какву долину, а планине, што као да су затварале видик, растављале су се све више, као клизећи, у колико им се више приближавало. Са времена на време, у зеленилу тамариске, указала би се каква река, да се изгуби иза брдâ. Каткад се уздизала каква грдно

голема стена, као кљун у брода или подножје каква ишчезла цина.

На једнаким одстојањима најлазили су на мале четвороугле храмове, што служе за одморишта поклоницима који иду у Сику. Били су затворени као гробови. Либијани су лупали снажним ударцима у врата, да им отворе. Изнутра нико није одговарао.

Обрађена поља посташе после све ређа. На једном ступише на гомиле песка, где су штрчали трновити бокори. Стада оваца пасла су између камења; чувала их је једна жена, опасана модрим крзном. Она нададе вику и утече, чим опази у стењу војничка копча.

Пролазили су као некаквим великим ходником, обоченим двојим ланцима црвенстих брежуљака, када им одуран мирис допре до ноздрва и учини им се да уврх једног рогача виде нешто чудновато: из лишћа је вирила лавља глава.

Притрчаше. То је био један лав, распет на крст четворим удовима као какав злочинац. Велика губица падала му је на груди, а предње шапе, које су упола ишчезавале под обиљем његове гриве, биле су широко растављене као крила у тице. Његова ребра извирала су, једно по једно, испод запете коже; задње ноге, приковане једна преко друге, биле су мало издигнуте; и црна крв што је цурила низ длаке, била је нагомилала читаве сиге испод репа, који је висео сасвим право низ крст. Војници се овеселише око њега; зваху га конзулом и грађанином Рима и бацаху му шљунак у очи, да му растерају комарце.

После сто корачаји видеше друга два, а по том, наједанпут, указа се дуг низ крстова са лавовима. Једни су били мртви већ одавно, и на дрвету није било ничега више сем остатака њихових костура; остали, упола оглодани, били су извијених чељусти и имали ужасан изглед; било их је грдно великих;

дрвен крст повијао са под њима, и они су се кла-
тили на ветру, док су им се око главе без пре-
станка вила јата гавранова у ваздуху. Тако су се
светили картагински сељани када им падне шака
какав дивљи звер: надали су се да ће тим примером
престрашити остале. Варвари престадоше да се смеју
и западоше велика чуђења. »Какав је то народ, —
мишљаху, — што воли да распиње лавове!«

Иначе, нарочито људи са севера, били су не-
јасно узнемирени, узмућени, скоро болесни. Разди-
рали су руке о бодље алоја; велики комарци зујали
су им око ушију, и срдобоља је почињала у војсци.
Било им је досадно што не виде Сике. Било их је
страх да се не загубе и дођу у пустињу, област
песка и страха. Многи не хтедоше даље. Други
пођоше натраг картагинским путем.

Најзад, седмога дана пошто су задуго ишли под-
ножјем једне планине, окретоше нагло на десно. Тада
се указа некакав низ зидина, саздан на белу стењу,
у које се утапао. Наједном, појави се сва варош;
плати, жути и бели велови залепршаше по зи-
довима у вечерњем руменилу. То су биле свеште-
нице Танидине, које су дотрчале да дочекају људе.
Стојале су поређане дуж бедема, ударале у тамбу-
рине, окидале лире, тресле кроталима, а зраци сунца,
што је залазило иза њих, за нумидске планине, про-
мицаху кроз струне по харфама, низ које су висиле
њихове наге руке. Час по, свирала би на мах за-
мукла, и разлегао би се цик, нагао, бесан, непре-
кидан, као лавез, што су га оне изводиле, опи-
рући језиком у оба краја устију. Остале су стојале
налакћене, са брадом у руци, и, непомиције од
сфинксова, севале очима по војсци која се пела.

Мада је Сика била свети град, није могла да
прими толико света; сам храм са својим зградама
заузимао је половину. Тако се Варвари понамешташе
по пољу сасвим по својој вољи, они који су били

навикли на ред у прописним четама, а остали по народностима или по својој ћуди.

Грци уредише у упоредним врстама своје кожне чадоре. Иберјани разместише у круг своје платнене чадоре; Гали направеше појате од дасака; Либјани колебе од суха камења, а Црнци ноктима ископаше у песку јаме за спавање. Многи, не знајући где да се сместе, лутаху између пртљага, и ноћ преспаваше на земљи, у својим подераним огртачима.

Око њих се ширила равница, сва омеђена планинама. Овде-онде, над пешчаном хумком, надносила се каква палма, а јеле и растови шарали су оброне. По некад, о олуји, киша се сручивала са неба као дуго повесмо, док је поље остајало свуд окриљено азуром и ведрином, после чега би млак ветар гонио вихоре прашине, а поток се спуштао водопадима са висина Сике, где се, са својим златним кровом на тучним стубовима, уздизао храм Венере картагинске, господарке томе крају. Као да га је испуњавала својом душом. Тим грчењем земљишта, променама времена и игром светлости, показивала је ћуд своје снаге, уз лепоту свог вечитог осмеха. Планине, о врховима својим, биле су полумесечева облика; друге су наличиле грудима жена када истуре своје набрекле дојке, и Варвари осећаху како им умор притискује некаква милинама пуна клонулост.

Спендије је новцем од своје камиле, купио роба. Спавао је по ваздан пред Матовим чадором. Често се будио, јер му се у сну чинило да чује фијук кајиша; тада би се осмехнуо, па би прешао рукама преко ожиљака на својим ногама, по местима где су дуго ношени окуви; потом би опет заспивао.

Мато је примао његово друштво, и када је изилазио, Спендије, са дугим мачем о бедру, пратио га је као какав ликтор; или се, пак, Мато немарно

ослањао руком о његово раме, јер је Спендије био мали.

Једног вечера, када су заједно пролазили кроз табор, опазеше људе у белим кабаницама; међу њима је био Нар-Хавас, кнез нумидски. Мато уздрхта.

— Твој маћ! — узвикну. — Хоћу да га убијем!

— Још не! — рече Спендије, уздржавајући га. У томе му се и Нар-Хавас упути.

Он обори оба своја палца у знак савезништва, одбапујући гнев што га имађаше у пијанству о гозби. Говорно је дуго против Картагине; али, не рече шта га је довело Варварима.

Да изда њих или Републику? питао се Спендије; и како је смерао да за се извуче користи из свију нереда, био је благодаран Нар-Хавасу за будуће подлости, којима га је већ сумњичио.

Вођ Нумиђана остаде међу Најамницима. Показивао је жељу да придобије Мата. Слао му је угојених оваца, златна праха и нојевих пера. Либјанин се чудило тој милошти, и устезао се да одговори или да се због тога срдн. Спендије га је стишавао, и Мато се подавао власти роба, стално неодлучан и у несавладивој обамрлости, као они што попију какав напиток од којег мора да умру.

Једног јутра када сва тројица пођоше у лов на лава, Нар-Хавас сакри ханџар под свој плашт. Спендије је ишао непрестано за њим; и вратише се, а ханџара не потргоше.

Други пут, Нар-Хавас их заведе веома далеко до граница своје краљевине; доспеше у некакав тесан кланац; Нар-Хавас им кроз смех рече да даље не зна пута; Спендије га пронађе.

Ну, најчешће, Мато, сетан као какав врач, одлажаше раном зором, да лута по пољу. Извалио би се по песку и до вечерн остајао непомичан.

Питао је за савет и све редом гатаре у војсци, оне што гледају у ход змија, оне што читају из звездâ, оне што душу у пепео мртвих. Пио је галбанум, сезели и гујиц отров, од чега се леди срце; црначке жене певале су му о месечини варварске речи, боли кожу на челу златним бодежима, трпао је на се огрлице и амајлије; призивао је наизменне Бал-Камона, Молоха, седам Кабира, Таниду и грчку Венеру. Изрезао је једно име на бакарној плочи, па је закопао у песак под прагом свога чадора. Спендије га је слушао како јеца и говори сâм.

Једне ноћи уђе унутра.

Наг као леш, лежао је Мато потрбушке по једној лављој кожи, са лицем у обема рукама; обешено кандило осветљавало је његово оружје, које му је било окачено изнад главе о јарбор чадора.

— Ти страдаш? — рече му, роб. — Шта ти треба? Одговори ми! — И он га продрма за раме, позивајући га више пута: — Господару! господару!

Мато најзад подиже на њ помућене крупне очи.

— Чуј! — рече тихо, са прстом на уснама. — То је гнев богова! Гони ме кћер Хамилкарева! Бојим се, Спендије! — И притиште груди своје, као дете када се препадне од авети. — Збори ми! Болаи сам! Хоћу исцељења! Све сам окушао! Али, ти можда знаш силније богове или какву недољиву молитву?

— Зашто то? — упита Спендије.

Обема песницама удари се он по глави, па рече:

— Да се ослободим!

И говораше, зборећи самоме себи, на дуге почивке:

— Сумње нема, жртви сам неке паљенице, коју је обећала боговима . . . Држи ме привезана ланцем који се не опажа. Пођем ли, то и она иде напред; застанем ли, и она отпочине! Сажижу ме очи њене,

и глас јој чујем. Окружава ме и прожима ме. Чини ми се да је постала душом мојом! . . . Па, ипак, између нас као да су невидљиви вали каква безгранична океана! Она је далека и неприступна! Блесак њене лепоте оптиче је облаком светлости; а, има часака кад мислим да је никада нисам видео . . . да не постоји . . . и да је све то сан!

Тако је Мато цвилио по мраку, док су Варвари спавали. Гледајући у њ, Спендије се сети младића, који су га преклињали, са златним вазама у рукама, када је он, некада, проводио кроз градове чопор хетера. Сажаљење га обузе, те рече:

— Буди јак, господару мој! Призови вољу своју и не преклињи више богове, јер они се не осврћу на људске ваје! Плачеш као кукавица! Зар те није зазор да због једне жене страдаш толико!

— Дете ли сам ја? — одврати Мато. — Мислиш да ме још разнежавају њихово лице и песме њихне? У Дрепану имађасмо их да нам чисте коњушнице. Хватао сам их усред јуриша, под таванима који су падали, и док је катапулт још дрхтао! . . . Али, ова, Спендије, ова! . . .

Роб га прекиде:

— Кад не би била Хамилкарева кћи . . .

— Не! — узвикну Мато. Ничега нема она од кћерију других људи! Јеси ли јој сагледао очију под великим обрвама, као сунца под славолуцима? Сети се: када се појавила, све зубље беху побледеле. Између дијаманата њене огрлице блистале су јој наге прси: за њом се осећао као мирис храма, и од свег њеног бића одлучивало се нешто што је било слађе од вина и страшније од смрти. А иђаше, па се заустави.

И он остаде, зинуо, оборене главе, устављених зеница.

— Та, хоћу је! Моја мора бити! Умирем за њом! При помисли да је стегнем у своје наручје,

обујми ме помамна радост; па, ипак, мрзим је, Спендије! Хтео бих да је тучем! Шта да се чини? Желео бих да се продам, да бих био њен роб. Ти си то био, ти! Морао си да је виђаш; збори ми о њој! Сваке ноћи, је ли, пење се на чардак двора свог? Ах! каменови, мора бити, дршћу под њеним сандалама, а звезде се сагињу, да је виде!

Бес га обузе свега, и стаде да крчи као рањен бик.

Па онда запева: »Гонио је по шуми чудовишну женку, чији се реп прегизбао по мртвом лишћу као сребрни поток.« И отежући својим гласом, сличаваше гласу Саламбину, а опружене му руке мицаху као две лаке руке по лириним струнама.

На све утехе Спендијеве, понављао му је исте речи. Ноћи су им пролазиле у таквом ридуњу и саветовању.

Мато је хтео да стиша бол у вину. После пијанства бивао је још тужнији. Покуша да се разони коцком, и љубљаше једну за другом златне лиске са своје огрице. Одведоше га код службеница богињиних; ну, он сиђе низ брег јецајући, као што се враћају са погребом.

Спендије, на против, бивао је смелији и веселији. Виђаху га по крчмама под вењацима како беседи међу војницима. Кршио је старе оклопе. Показивао је вештину ханџарима. Ишао је у поље, да бере траве за болеснике. Био је шалив, умешан, пун изналазака и речи. Варвари се навикоше на његове услуге; он им омиле.

Међутим, очекивали су изасланика из Картагине, који на мазгама има да им донесе котарице са златом; и, увек, почињући исти рачун, пртали су прстима бројеве по песку. Сваки је, унапред, удешавао свој живот: имаће наложница, робова, земље; други су намеравали да закопају свој новац или да га окушају на какву броду. Ну, у том бес-

посличењу духови стадоше да се драже. Било је непрестане свађе између коњаника и пешака, Варвара и Грка, а без престанка је заглухњавао пиштав глас жена.

Сваког дана, приспевали су чопори скоро нагих људи, који су на глави носили сплет од траве, да би се сачували од сунца; то су били дужници богатих Картагињана, који су морали да им обрађују земљу, па су сада бежали. Слегали су се Либјани, наметима упропашћени сељани, прогнаници и злочинци. За њима гомила трговаца, све продавци вина и уља, који, у јарости што им није исплаћено, криве Републику. Спендије је говорио против ње. Ускоро понестале намирница. Говорило се да пођу скупа на Картагину и да позову Римљане.

Једног вечера, у обедован час, зачуше тешке и испрекидане звуке како се приближују, и, у даљини, у превојима земљишта указа се нешто црвено.

То је била једна велика гримизна носиљка, окићена по угловима китама нојева перја. Кристални ланци са венцима од ђинђува, куцкали су о склопљене сторе. За њом су ишле камиле, о чијим је грудима звонило велико звоно, а око њих коњаници, у опреми са златним шљокама од петâ до рамена.

На три стотине корака од табора застадоше, да из бисага о сапима извуку округао штит, широк мач и беоћанску кацигу. Неколицина остаде при камилама; остали наставише пут. Напоследку указаше се знамења Републике, то јест палице од плава дрвета са коњском главом или боровим јабукама на врху. Сви Варвари поустајаху; жене притрчаше стражарима Легије и љубљаху им ноге.

Носиљка се примицала на раменима дванаесторо Црнаца, који иђаху сложено ситним брзим корацима. Ишли су час десно час лево, насумце, како су им сметали шаторски конопци, животиње, које су лутале,

и треношци, на којима се кухало месо. Са времена на време отварала је носиљку једна дебела и прстењем претрпана рука; промукао глас одјекивао је псовкама; тада би носиоци застали, па полазили другим путем кроз окд.

Када сè одигоше гримизне завесе, указа се на широку узглавнику једна сасвим равнодушна и надувена људска глава. Обрве као два абоносова лука што се додирују врховима; златне љуспице светлуцају по коврцавој коси, а лице тако бледо као нафракано струшком од мермера. Остало од тела губило се под крзнима, којих је била пуна носиљка.

У том тако изваљеном човеку познадоше војници суфета Ханона, који је својом спорошћу допринео да се изгуби битка код Егатских острва; а што се при победи над Либјанима, код Хекатомпила, понашао милостиво, Варвари су мислили да је из лакомства, јер је за свој рачун продао све заробљенике, а Републици је изјавио да су помрли.

Пошто је, за неколико, тражио угодно место, одакле би поздравио војнике, даде знак, те носиљку зауставише, и Ханон, ослоњен на два роба, посрћући, стаде ногама на земљу.

Обућа му од црна сукна, осута сребрним месецима; ремење, као на мумији, омотано око ногу и месо испало између укрштених редова. Трбух му се шири у скерлетном зубуну који покрива бедра; подваљци падају до прсију као овратници у вола; туника са исцртаним цветовима пуца под пазусима; одозго колајна, појас и широк црн огртач са двојним утегнутим рукавима. Са раскопи његова одела, његове велике огрлице са плавим каменовима, његових златних копчи и тешких оболаца о ушима, безобличност му је била још одвратнија. Рекло би се, какав голем идол зачет у каквој каменој громади; јер му је, по свем телу расута, бледа лепра давала

изглед нечег мртвог. Међутим, нос његов, кукаст као кљун у крагуја, снажно се ширио, да удише ваздух; његове ситне очи, са улепљеним трепавицама, гореле су тупим и металним сјајем. У руци је држао алојну лопатицу за чешање. Најзад, два гласника духнуше у своје сребрне рогове; граја се стиша, и Ханон стаде да говори.

Поче да одаје хвалу боговима и Републици. Варвари треба да се сматрају срећнима што су јој служили. Ну, требало је да се покажу разложитији, времена су била тешка, — »и ако какав господар има само три маслине, зар није право да од њих две сачува за себе?«

Тако је стари суфет зачињавао своје говоре пословицама и примерима, климајући главом, да би осигурао какво одобравање.

Говорио је пунски, а они око њега (најпре дотрчали без оружја) били су Кампањани, Гали и Грци, тако да га нико из те гомиле није разумевао. Ханон опази то, па се заустави и стаде да се клати тешко, са ноге на ногу, и да смишља.

Паде му на ум да сазове старешине; тада његови гласници огласише ту заповест на грчком, — на језику који је, од Ксантипа, служио за заповести у картагинској војсци.

Страже бичем раставише војничку гомилу; и наскоро старешине фаланги по шпартанску узору и заповедници варварских кохорти дођоше, са обележјима свога степена и опремом своје народности. Била је пала ноћ. Пољем је ишао велики жагор. Овде-онде гореле су ватре. Ишло се од једне до друге и питало: »Шта је?« и што суфет не раздељује новац.

Он је излагао старешинама како су неизмерни терети Републике. Ризница јој је празна. Дави је римски данак. »Не знамо више шта да чинимо!... Заиста је жалосно!«

Са времена на време чешао би удове лопатицом од алоја, или би прекидао говор, да из сребрна пехара, што му га је пружао један роб, пије некакав напиток, справљен од лисичја праха и у оцту куване шпароге; потом је брисао усне скерлетним убрусом, и настављао:

— Што је некада вредело сребрн сикал, вреди данас три златна шекела, а поља, напуштена за време рата, ништа не доносе! Наша ловишта багара скоро су изгубљена, па је чак и бисер редак. Једва да имамо довољно масти за богослужење! О храни да не говорим, ту је беда! У оскудици галија не достаје нам зачина, и до силпијума долазимо са тешком муком због буна на граници киренској. Сицилија, где се налазило толико робова, сада нам је затворена! Јуче баш, за једног купача и четири слуге платио сам више него пре за пар слонова!

При том одмота један дуг комад папируса; и стаде да чита, не прелазећи ни преко којег броја, све трошкове што их је влада била починила; то за оправку храмова, то за плочање улица, за грађење бродова, за ловарнике корала, повећање Сисита и за рударска оруђа у земљи Кантабрана.

Ну, старешине, као и војници, ништа не разумевају пунски, ма да су се Најамници поздрављали на том језику. По војскама Варвара обично су постављали по неколико картагинских официра да служе као тумачи. Они су се после рата посакривали из страха од освете, и Ханону није било пало на ум да их поведе са собом. И тако се његов одвећ потмуо глас губио у ветар.

Грци, стегнути у свом гвозденом појасу, напрезали су ухо, трудећи се да му погоде сваку реч, док су га брђани, огрнути крзнима као медведи, гледали са неповерењем или зевали, наслоњени на свој кијак са тучним чавлима. Непажљиви Гали

перили су се и тресли својом високом косом, а људи из пустиње слушали су непомично, сасвим закукуљени у својим одећама од сиве вуне; иза њих су стизали остали; стражари, које је гомила гурала, клатили су се на својим коњима. Црнци су у високо пруженим рукама држали запаљене јелове гране, а дебели Картагињанин настављао је своје преклапање са једне травом огрнуте хумке.

Међутим, Варвари су постајали нестрпљиви; подизало се гунђање; свако би га прекоревало и прекидало у говору. Ханон је млатао својом лопатицом; они што су хтели да ућуткају остале викали су још јаче, те су појачавали грају.

Наједанпут, један човек слаба изгледа скочи поред Ханона, истрже рог једном гласнику, духну у њ; и Спендије (јер то је он био) објави да жели нешто важно да каже. На ту изјаву, брзо оглашену на пет разних језика, на грчком, латинском, галском, либијском и балеарском, старешине, пола смејући се, пола изненађене, одвратише: »Говори! Говори!«

Спендије очеку; дрхтао је; најзад, окрену се Либјанима, којих је било највише, па им рече:

— Сви сте чули ужасне претње овога човека!

Ханон се не успротиви, јер ни мало не разумеваше либијски; и Спендије, да би наставио покушај, понови исту реченицу и на осталим варварским наречјима.

Ови се згледаше зачуђено; па сви као по прећутном договору, мислећи можда да су разумели, оборише главу у знак потврде.

На то Спендије поче жестим гласом:

— Прво је рекао да су сви богови осталих народа само снови према боговима Картагине! Назвао вас је кукавицама, лажљивцима, псима и псећим синовима! Република, без вас (то рече!) не би била принуђена да плаћа данак Римљанима; и ви сте је својим развратом осиромашили у мирисима, ароматима, ро-

бовима и силпијуму, јер сте у дослуху са скитачима на граници киренској! Ну, кривци ће бити кажњени! Прочитао је набрајање казни; радиће се на плачању улица, на опремању бродова, на украшавању Сисита, а остале ће послати да копају земљу по рудницима, у земљи Кантабрана.

Спендије поновн исто Галима, Грцима, Кампанијанима и Балеарцима. Чујући већину имена која су им већ једном била дошла до ушију, Најамници бише уверени да им се говор суфетов тачно доставља. Неколицина повика: — »Лажеш!« Њихови гласови изгубише се у буци осталих. Спендије доде:

— Зар нисте видели како је ван табора оставио залиху својих коњаника? На један знак дотрчаће да вас све покољу.

Варвари се окренуше на ту страну, и како се при том гомила растави, усред ње, наступајући споро као каква авет, указа се некакво људско створење, све погурено, мршаво, сасвим голо и до слабина скривено дугом косом која је била начичкана сухим лишћем, прашином и трњем. Око крстију и око колена његових блато, слама и типе од платна; млитава и земљаста кожа висила му је о удовима без меса као дроње о сухим гранама; руке му тресе дрхтавица без престанка и иде наслоњен на маслинову палицу.

Дође до Црнаца што су држали лучеве. Кроз некакво блесасто церење открише му се бледе десни; а унезвереним очима гледао је гомилу Варвара око себе.

Наједном, са криком ужаса утече он иза њих и стаде да се крије за њихова тела. »Ето их! Ето их!« муцаше, показујући стражаре суфетове, непомичне у својим сјајним оклопима! Коњи су ударали копитама о земљу, засењени сјајем буктиња,

које су сипале варнице кроз мрак; чудо од човека окретало се на све стране и кукало:

— Поубијали су их!

На те речи, које је викао на балеарском, до-трчаше Балеарци и познаше га. Он им не даде одговора, већ понављаше:

— Јест, поубијали све, све! Здрозгали као грожђе! Красне младиће! Праћкаше! Другове моје и ваше!

Додоше му вина да пије, а он заплака; па просу речи.

Спендије једва издржа своју радост, објашњавајући Грцима и Либјанима страхоте што их је приповедао Зарксас; не могаде да им верује, колико су му биле добродошле. Балеарци су бледели, дознајући како су изгубили своје другове.

То је била чета од три стотине праћкаша, који су се били искрцали дан раније и који су тога дана спавали веома дуго. Када су дошли на Камонов трг, Варвари су били отишли, и они су се нашли без одбране, пошто су им глинена танад била на камилама са осталим товаром. Пустили су их да уђу у Сатебову улицу, до храстове капије, оковане тучним плочама; тада народ, наједном, навали на њих.

Заиста, војници се сетише некакве велике вике; Спендије, који је грабио на челу одреда, није био чуо.

После су лешеве понаметали у наручја богова Патека, који су окружавали Камонов храм. Окривљавали су их за све злочине Најамника, за њихову облапорност, за крађе, за безакоња, за презире и злочин према рибама у Саламбину врту. Тела су им гадно сакатили; свештеници су им палили косу, да им се душе муче; окачињали су их, комад по комад, код трговаца месом; неки су их, чак, ујели; а увече, да заврше, запалили су ломаче по раскршћима.

То су били они пламенови што су светлели из далека по језеру. Ну, пошто се неки домови запалише, побацаше брзо преко зидова што је било остало од лешева и од самртника; Зарксас је до сутра-дан био у трсци, крај језера; потом је лутао кроз поље, тражећи војску по стопама у прањини. Јутром се крио у пећине; вечером је настављао ход, са својим крвавим ранама, морен глађу, болач, живећи од корења и мрчина; најзад, једног дана угледа копља на видику и пође за њима, јер му разум беше помућен многим ужасима и мукама.

Гнев у војника, уздржаван док је говорио, букну као олуја. Хтедоше да искасапе стражаре са суфетом. Неки се испречише, говорећи да треба бар послушати и знати хоће ли бити исплаћени. Те сви повикаше: »Наш новац!« Ханон им одговори да га је донео.

Отрчаше до предстража, и товари суфетови, које гурашу Варвари, доспеше посред чадора. Не чекајући на робове, брзо одвезаше корпе; ту нађоше зумбуластих хаљина, сунђера, стругала, четака, мириса, и зашиљених антимона за подвлачење очију; — све је припадало стражи, богатим људима, који су били навикли на те ситнице. Најзад видеше на једној камили велико буре од меди; то је припадало суфету за купање на путу; јер он је био предузео сваковрсне предострожности, чак дотле да је био понео у кавезима хекатомпилских лисица, које су живе пекли, да му готове напитак. Ну, како је његова болест стварала велику јешност, имао је осим тога многих јестива и многих вина, саламуре, меса и рибе у меду, са комагенским лончићима топљене гушчје масти под снегом и исецканом сламом, свега је било у знатној количини; а појављивало се све то више даљим отварањем котарица, и смех се подизао као сукобљени вали.

Што се тиче најамничке плате, она је испуњавала једва две котарице од ковиља; у једној су

били они кожни котурићи којима се Република служила да сачува прави новац; и када се Варвари учинише веома изненађени, Ханон им изјави да Стари нису имали слободна времена да испитају њихове рачуне, пошто су они били сувише тешки, те им се шаље ово.

Тада све пообараше и поизврташе: мазге, слуге, носиљку, храну, товар. Војници се латише новца у кесама, да тиме туку Ханона. Једва је могао да уседне на магарца и утекне, држећи се за кострет, псујући, плачући, растрескан, изубијан, и призивајући над војску проклетство свих богова. Његова широка огрлица са драгим камењем одскакала му је до ушију. Зубима је придржавао свој одвећ дуг плашт, који се вукао, а из далека Варвари су му довикивали: »Торњај се, кукавицо! Свињо! Гаде Молохов! Озној своје злато и своју чуму! Брже! брже!« Поред њега је трчала пратња у нареду.

Ну, поама међу Варварима не умину. Сетише се да се нису вратили многи од њих који су отишли на Картагину; без сумње да су их поубијали. Толика неправда раздражи их, и они стадоше да истржу кочиће својим чадорима, да склапају своје кабанице, да уздају коње, свако узе своју кацигу и свој мач, и очас све беше спремно. Који нису имали оружја, одјурише у шуму да одсеку тојаге.

Дан је свитао; људи из Сике разбуђивали су се и потицали улицама. »Иду на Картагину«, говорило се, и тај глас распростре се крајем.

Са сваке стазе, са сваке јаруге, извирали су људи. Видело се како се пастири трком спуштају низ планине.

А када Варвари беху отишли, Спендије обиђе поље, јашући на пунском ждрепцу, са својим робом, који је водио трећег коња.

Само један чадор беше остао. Спендије уђе
у њ.

— На ноге, господару! Устај! Полазимо!

— Па, куда ћете? — упита Мато.

— На Картагину! — узвикну Спендије.

Мато ускочи на коња, што га је роб држао
пред улазом.

III.

САЛАМБА.

Месец високо над таласима, а над градом, још под тамо, светле сјајне тачке и белине: колска руда у какву дворишту, каква окачена дроња платна, угао каква зида или златна огрлица каква бога. Стаклене јабуке по крововима храмовним зракају тамо амо, као крупни алемови. Ну, нејасне рушевине, гомиле црне земље и градине чине наслаге још тамнијим у помрчини, а доле, под Малком, рибарске мреже протежу се од куће до куће, као дивовски слепи мишеви раширених крила. Не чује се више шкрипа долапа што доносе воду на последњи спрат дворова, док посред чардака леже мирно камиле, потрбушке, као нојеви. Вратари спавају по улицама, на прагу домова; сенка колоса дужи се по пустим трговима; у даљини кроз тучне препове отима се дим какве жртве што још гори, а тежак ђув доноси са мирисним воњем задах морски и испарење сунцем загрејаних зидина. Око Картагине блесака непомична вода, јер месец расипа свој зар истовремено на залив окриљен планинама и на Туниско језеро, где пламенац по спрудовима прави дуге пламене редове, док се, испреко, под катакомбама велика слана лагуна пресијава као комад сребра. Плав небесни свод тоне видиком, на једној страни у пољску прашину, а на другој у морске магле, док се на врху Акропоља купасти чемпреси

око Ешмунова храма њишу и шуме, као равномерно вали што тихо плускају брану под бедемима.

Саламба узиће на доклат свога двора, ослоњена на робињу, која носи распаљено угљевље на једној железној плитици.

Насред чардака мало лежиште од слоноваче, покривено рисјим крзном и јастуцима са перјем од папагаја, те боговима посвећене пророчке тиге, а у четири угла четири високе кадионице пуне нарда, тамњана и измирне. Робиња зажеже мирисе, Саламба погледа у Северњачу; поздрави тихо четири небесне стране и клече на под у плаветан прах, осут златним звездама, као небо што је. Па руку лактовима о бедра ослоњених и испружених право са отвореним шакама, приметне главе, под зрацима месечевим, прозбори:

— О, Рабетно . . . Баледо! . . . Танидо! — И глас јој се отезао жално, као да неког дозива: — Анагидо! Астартејо! Деркетто! Асторето! Милито! Агаро! Елисо! Тирато! . . . По скривеним знамењима, — по звучним систрама, — по земним браздама, — по вечном покоју иечној плодности, господару мрачна мора и плаветних равнина, о, краљице мокрина, поздрав ти!

Па се зануха свим телом два и три пута, и испружених руку паде челом у прах.

Робиња је подиже брзо, јер, по обреду, треба да неко отргне молителја из метанисања, чиме му се каже да је боговима угодан, и докиња Саламбина никад није пропуштала те богомољске дужности.

Трговци из Гетулије Дарске беху је донели у Картагину још сасвим малом, па ни по свом ослобођењу није хтела да напусти својих господара, како је то сведочио широк пробод на њену десну уху. Сукња са много пруга стезала јој

је бедра и спуштала јој се преко зглавака, где су се сударала два коситрена обруча. Њено напљосно лице било је жуто као туника јој. Веома дуге сребрне игле сачињавале су читаво сунце над њеном главом. О ноздрви је имала корално пуце, и оборених трепавица стојала је поред лежишта, правије од каква хермеса.

Саламба приђе огради на чардаку. За тренут, очи јој прелетеше видик, па се спустише на успаван град, и уздах, што јој се оте, одиже јој дојке и заталаса са краја на крај дугу белу хаљину која се спуштала низ њу, без копча и појаса. Њене сандале са поврнутим врховима губиле су се под гомилом смарагда, а бујне јој косе испуњавале су мрежу од гримизних жица.

Подиже главу, да гледа месец, и мешајући у своје речи одломке химнине, мрмораше :

— Како се лако крећеш по неосетну етру! Он те милује, и ток покрета твог дели ветрове и плодну росу. Како ти растеш и опадаш, дуже се и смањују очи у мачака и пеге у пантера. У порођајну болу јаучу невесте именом твојим! Ти надимаш шкољке. Ти превиреш вина! Ти разораваш лешеве! Ти ствараш бисер на дну морском!

»И све клице, о, богињо, проклијавају у тамним дубинама твоје мокрине.

»Када се укажеш, земљом се разлије спокојство; цветови се затварају, вали стишавају, уморни људи испучавају груди према теби, и свет са океанима и планинама својим, као у зрцалу, огледа се у лику твојем. Ти си бела, мила, светла, чиста, помоћ, чистота и ведрина.«

Месечева младина била је у тај мах над планином Топлих Вода, у усеку њена два врха, с ону страну залива. Под њим јед ила мала звезда, а свуд унаоколо блед појас. Саламба настави:

— Ну, ти си ужасан господар... Тобом се стварају чуда, страхотне авети и снови лажљиви; твоје очи гутају каменове у зграда, и мајмуни болују кад год се подмлађујеш.

»Па куда одлазиш ти што вечно мењаш своје облике? Сад, танка и савита, клизиш по просторима као галија без катарке, сад, пак, међу звездама личиш на пастира који чува стадо своје. Светла и округла, дотичеш се врха планинског као точак у каквих кола.

»О, Танако, узми небал свој и свирај тихо на сребрној жици, јер ми је срце тужно.«

Робиња подиже неку врсту харфе од абоносова дрвета, вишу од ње и троуглу као делта, утврди је врхом у некакву биљурну јабуку, и обема рукама поче да свира.

Тмули и нагли, као рој пчела, поврвеше звуци, и, све то звонкији, одлетаху у ноћ са тугованком валова и хујањем великих дрвета са врха Акропоља.

— Мучи! — узвикну Саламба.

— Шта ти је, господарко? Ветрић што пири, облак што промиче, све те сада узбуђује!

— Не знам!

— Умараш се молитвама предугим!

— О, Танако, да ми је да се растопим у њима као цвет у вину.

— Можда због дима твојих мириса?

— Не! — рече Саламба. — Дух богова је у добрим мирисима.

Тада јој робиња проговори о њену оцу. Мислило се да је отишао у област амбре, иза стубова Мелкартових. — Ну, ако се не врати, — говораше она, — требаће ти зато, пошто је била воља његова, да избереш мужа међу синовима Старих, и тада ће твоја мука прећи у руке човекове.

— Зашто? — упита млада девојка. Сви које је била сагледала ужасавали су је својим смехом дивље звери и својим грубим удовима.

— Каткада, Танако, из дубине бића ми избијају ватрени вихори, тежи од вулканске паре. Гласови ме позивају, у грудима ми се котрља и пење некакво ватрено клубе, па ме гуши, хоћу да умрем; а после, нешто пријатно тече од чела до ногу, прожима ме снагом . . . обујима ме некаква милошта, и ја се осећам како сам смрвљена, као да се по мени простро какав бог. Ох, да ми је да се изгубим у магли ноћију, у приливу извора, у соку дрвећа, да изиђем из свога тела, да сам само дах, само зрак, па да се издигнем и отидем до тебе, о, мати!

И уздиже руке колико највише могаде, извијајући стас, бледа и лака као месец у својој дугој хаљини. Па, задихана, паде по лежишту од слоноваче. Танака јој намести око врата огрлицу од амбре са делфиновим зубима за растеривање ужаса, а Саламба јој скоро малаксало рече:

— Потражи ми Шахабарима.

Отац њен није хтео да и она ступи у училиште свештеница нити пак да јој се икако представи народна Танида. Чувао ју је за какав савез, који би могао да послужи његовој политици, те је Саламба живела сама усред тога двора. Мати јој је била умрла одавно.

Она је расла у уздржавању, у постовима и пречишћењима, окружена стално изредним и озбиљним предметима, мирисима засићена тела, молитвама испуњене душе. Никад није била окусила вина, ни јела мяса, ни дотакла се нечисте животиње, ни ступила у дом мртвачев.

Није знала за срамотне идоле, јер како се сваки бог представљао на разне начине, истовремено су чисто противуречна обожавања потврђивала исто

начело, и Саламба је обожавала богињу у њеној звезданој представи. Месец је имао некакав утицај на девојку; када се звезда оједала, Саламба је ма-лаксавала. Преко дана је чамела, а вечером ожив-љавала. О једном помрачењу за мало што не умре.

Ну, суревњива Рабетна светила се за то де-вичанство што се отимало њеном жртвовању, те је мучила Саламбу морама тим јачим што су биле нејасније распрострањене у том веровању и њим живеле.

Кћи Хамилкарева је без престанка мислила на Таниду. Била је проучила њене мене, њена путо-вања и сва њена имена, која је понављала, ма да за њу нису имала одређена значаја. Да би про-дрла у дубине њена веровања, хтела је да проучи у тајници храма стари идол са чудотворним пла-штом, од којег зависи судбина Картагине, — јер се појам о богу није сасвим одвајао од његове представе, и држати или само видети његов лик, значило је узети му део врлина, и на неки начин за-владати њим.

Саламба се осврну. Познала је звук златних звонцади, што их је Шахабарим носио доле по свом оделу.

Он изиђе уз степенице, па на прагу чардака застане и скрсти руке.

Упале очи сијале се му као кандила из гроба; око дуга и мршава тела летела му је вунена ха-љина, отежала звонцима, што су на петама била замењена јабукама од смарагда. Био је слабих удова, накриве лубање, зашиљене браде; кожа као да му је била хладна при додиру, а жуто лице, које су браздале дубоке боре, као стегнуто у не-каквој жудњи, у некакву вечиту болу.

То је био првосвештеник Танидин, тај који је васпитавао Саламбу.

— Говори! — рече он. — Шта хоћеш?

— Надала сам се . . . готово си ми био обећао . . . — Муцала је, збунила се; па, наједном: — Зашто ме презиреш? Шта сам то заборавила у обредима? Ти си ми учитељ и ти си ми рекао да се нико као ја не разуме у томе што се богиње тиче; али, има нечега што нећеш да ми кажеш. Је ли то истина, оче?

Шахабарим се сети наредаба Хамилкаревих.

— Не, — одговори, — ничему више немам да те научим!

— Некакав Геније, — поче опет она, — гони ме на ту љубав. Прешла сам ступњеве Ешмуна, бога планета и умова; спавала сам под златном маслином Мелкарта, заштитника насеобина тирских; отворила сам врата Бал-Камона, извидника и оплодника; жртвовала сам подземним Кабирима, боговима шума, ветрова, река и планина; ну, сви су они далеко, превисоко и одвећ неосетљиви, разумеш ли, док њу осећам како ми је уткана у живот; она ми испуњава душу, и дршћем од унутарњих полета, као да то она скаче да утекне. Чини ми се да ћу јој сагледати лица, муње ме засењују, па опет западам у таму.

Шахабарим је ћутао. Она га мољаше својим преклињућим погледом.

Најзад, даде знак да се уклони робинџа, која није била од рода хананскога. Танака ишчезну, а Шахабарим диже руке у вис и поче:

— Пре богова бејаше само тама, и лебдијаше само дах, тежак и неодређен као свест човека у сну. Дах се згусну и створи Жељу и Облак, а из Жеље и Облака изиђе првобитно Сушаство. То беше блатна, прна, ледена, дубока вода. У њој беху неосетљива чудовишта и без везе делови облика пред стварањем, који су насликани на зидовима светилишта.

»После, згусну се Сушаство. Постаде јаје. Оно се разби. Од једне половине створи се земља, а од друге небо. Указаше се сунце, месец, ветрови и облаци, и од треска грома пробудише се разумне животиње. Тада се Ешмун разви у звездан круг; Камон заблиста у сунцу; Мелкарт га рукама својим потисну иза Гадеса; Кабири сиђоше под вулкане, а Рабетна, као доја, наже се над светом, и стаде да излива светлост своју као млеко и ноћ своју као плашт.«

— А после? — рече она.

Он јој је исприповедио тајну постања, да би је разгалио узвишенијим изгледима; ну, жудња девојчина плану спет код последњих речи, и Шахабарим, попуштајући упола, настави:

— Она надахњује и влада љубављу људском.

— Љубављу људском! — понови Саламба сањалачки.

— Она је душа Картагине, — настави свештеник; — и ма да се свуд простире, овде је седиште њено, под светим велом.

— О, оче! — узвикну Саламба. — Видећу је, је ли? Ти ћеш ме тамо одвести! Одавно сам се колебала; прождире ме радозналост да јој видим лик. Милости! Помози ми! Хајдемо!

Он је одгурну жестим и пуним поноса покретом.

— Никада! Зар не знаш да се умире од тога? Обополни Бали откривају се само нама, који смо људи духом а жене слабошћу. Твоја жеља обељење је; задовољи се науком коју знаш.

Она паде на колена, притискујући са по два прста уши своје у знак кајања; и зајеца, сатрвена речју свештениковом, пуна уједно гнева против њега, ужаса и понижења. Шахабарим остаде, стојећи, неосетљивији од камења по чардаку. Гледаше је презриво како јеца пред његовим ногама, и осе-

ћаше као некакву радост што је види како страда за своје божанство, које није могао ни он све да схвати. Тице су већ певале, хладан ветар дувао, а облачићи се гонили по све то блеђем небу.

Наједном, опази он на видику, иза Туниса, као да се лаке магле вуку по земљи; онда се то претвори у некакав велик окомито разасрвен застор од сива праха, и, у вихорима те густине, указаше се камиље главе, копља и штитови. То је војска Варвара ишла на Картагину.

IV.

ПОД ЗИДОВИМА КАРТАГИНСКИМ.

Сељани, на својим магарцима или трчећи пешице, бледи, задихани, луди од страха, слеглоше се у град. Бежали су испред војске. За три дана прешла је она пут од Сике, да стигне у Картагину и све сатре.

Позатвараше капије. Скоро одмах указаше се и Варвари; ну, они застадоше напред полуострва, језеру на обали.

У први мах ништа непријатељског нису наговештавали. Многи приђоше са палмама у руци. Одбили су их стрелама, толико велика беше престрављеност.

Понекад, јутром и сутоном, луталице су блуделе око зидова. Нарочито се виђао један човечић, умотан брижљиво у кабаницу. Лице му је ишчезавало под веома ниским штитом на калпаку. Стојао је по читаве часове, гледајући водовод, и тако устрајно да је несумњиво хтео да завара Картагињане о својим правим намерама. Са њим је био још један човек, некакав цин, који је ишао гологлав.

Ну, Картагину свом ширином полуострва бранили су прво ров, затим бусенаст бедем, и напослетку тридесет лаката висок двоспратан зид од тесана камена. У њему је било стаја за три стотине слонова са слагалиштима за њихове хаше, сапоне и храну, за тим других стаја, за четири

хиљаде коња са залихом јечма и опреме, и касарна за двадесет хиљада војника са оклопима и свим ратним потребама. На другом спрату дизале су се куле, искићене стрељарницама, низ које су с поља висили, о куке окачени, медни штитови.

Овај први зид заштићавао је непосредно Малку, морнарску и бојациску малу. Виделе су се катарке, по којима су се сушила гримизна једра, а по последњим доклатима глинене пећи за кување саламуре.

У позадини, варош је излагала амфитеатрално своје високе домове кошката облика. Било их је од камена, од дасака, од шкољке, од набоја. Шумарци око храмова стварали су као језера од зеленила по тој планини од разно обојених трупова, коју су на неједнаким растојањима уравњавали тргови, а безбројне улчице укрштале се и просецале је одозго до доле. Видели су се зидови три старе, сада састављене мале, овде-онде дизали су се они као велики гребени, полуприврени цвећем, поцрнели, широко прошарани млазевима нечистоте, и кроз њихове разјапљене отворе пролазиле су улице као реке испод мостова.

Брег Акропоља, усред Бирзе, губио се у нереду од споменика. Ту је било храмова, на увинутим стубовима са бронзаним оглављима и металним ланцима, купа од неотесана камена са плавим пругама, бакарних кубета, мермерних сводника, вавилонских подупирача, обелисака што почивају на врху, као изврнуте буктиње; ходници са стубовима допирали су до забата, сводови се развијали између стубореда; гранитни зидови одржавали црпне преграде; све то издизало се једно изнад другог упола заклоњено некако чудновато и непојамно. У том се осећало како су се низали векови и спомени заборављених домовина.

Иза Акропоља, по првену тлу, Мапалски пут, обочен гробовима, истезао се у правом потегу од обале до катакомби; пространи домови ређали су се на одстојању по градинама, и та трећа маља, Мегара, нова варош, ишла је до сама руба гребенова, где се дизала циновска кула светлиља, која је пламтела сваке ноћи.

Тако се разастирала Картагина пред војницима што су се били наместили у пољу.

Из даљине су распознавали тргове и раскршћа; препирали су се о месту храма. Камонов је био према Сиситима, имао је златан преп; Мелкартов, лево од Ешмунова, са коралним границама на крову; Танидин, горе, округлио је у палмама своје бакарно кубе; прни Молох био је у подножју вододржа, према светлиљи. По угловима забата, на врху зидова, по крајевима тргова, свуда, видела су се грдоглава божанства, преголема или здепаста, огромних трбуха или прекомерно спљескана, отворених чељусту, раширених руку, држећи виле, ланце или копља; а плаветнило морско разастирало се у дну улица, које у перспективи као да су биле још стрменије.

Немиран народ испуњавао их је од јутра до вечери: млади дечаци млатају звечкама, подижу вику пред улазом у купатила; продавнице топла пића диме се; ваздух одјекује од лупе наковања; сунцу посвећени бели петли кукуричу по чардацима, волови на клању ричу по храмовима, робови трче са котарицама на глави; а у дну стуборета укаже се какав свештеник, умотан у мрку кабаницу, босоног и са ушињеном капом.

Тај изглед Картагине гневно је Варваре. Дивили су се и проклињали је, хтели су уједно и да је униште и да се настане у њој. Ну, чега ли све има у војном пристаништу, што га брани тројни зид?

Па, онда, иза града, у дну Мегаре, још више од Акропоља, види се двор Хамилкарев.

Тамо хрле сваког трена очи Матове. Он се пење на маслинова дрвета, и, са руком на обрвама, нагиње се. Вртови су празни, а дрвена врата са крстом стоје једнако затворена.

Преко двадесет пута обишао је он бедеме, тражећи какав пролом, да уђе. Једне ноћи скочи у залив, и три часа пливаше без предаха. Доспе до Мадала и хтеде да се испуже уз гребен. Искрвави колена, поломи нокте, па паде натраг у валове, и врати се.

Немоћ га ја доводила до очајања. Био је љубоморан на ту Картагину, која затвара Саламбу, као на некога ко би се са њом наслађивао. Изнуреност га је остављала и настајао би жар непрекидна рада. Успламетелих образа, гневних очију и промукла гласа, шетао се он журна корака по тaborу; или је, пак, седао на обалу и песком трео свој велики мач. Пуштао је стреле на крагује, што су пролетали. Срце му се преливало јаросним речима.

— Пустити бес свој, нека оде као што одлазе кола, — говорио је Спендије. — Вичи, псуј, пустоши и убијај. Бол се крвљу стишава, па кад не можеш да заситиш љубав, зајази мржњу своју; она ће те одржати!

Мато предузе заповедништво над својим војницима. Немилосно их гоњаше на вежбање. Поштовали су га због његове храбрости, а нарочито због његове снаге. Уосталом, он је чисто улевао некакав тајанствен страх; веровало се да ноћу говори с аветима. Остали војсковођи одушевише се његовим примером. У војсци ускоро завлада ред. Из својих домова слушали су Картагињани звук труба што је управљао вежбањем. Најзад, Варвари се приближише.

Да их смрве, требало је да их две војске подухвате у исти мах, једна што би се искрцала при дну Утичког залива, а друга са планине Топлих Вода. Али, шта све да се чини са одредом Свете Легије, која је највише бројала шест хиљада људи? Ако се окрену истоку, дотаћи ће се Номада, пресећи ће пут Киренски и трговину са пустињом. Окрену ли се западу, дотаћи ће се Нумидије. Најзад, несташница у храни натерала би их пре или после да околна поља опустоше као скакавци. Богатири су дрхтали за својим дворима, за виноградима, за садовима.

Ханон предложи свирепе и неостварљиве мере, као велике награде за сваку варварску главу; или да им се помоћу бродова и стројева запали табор. Његов друг, Гискон, хтео је, на против, да се исплате. Ну, Стари су га мрзели због његове омиљености у народу, јер су се бојали могућности да им се наметне господар, и, у страху од монархије, трудили су се да ослабе што је још од ње преостало или могло да је васпостави.

Изван утврђења било је људи другог рода и непозната порекла, — сви су били ловци јежева и јели гмизавце и змије. Ишли су по пећинама, да хватају живе хијене, и уживали су кад их пусте да трче вечером по песку Мегаре, између стубова по гробовима. Њихове колебе, од блата и морске траве, прибивале су се по гребену као ластина гнезда. Ту су живели, без власти и без богова, измешани, сасвим наги, нејаки и дивљи, и вековима их се народ гнушао због њихове нечисте хране. Једног јутра, страже опазеше да су сви отишли.

Најзад се одлучише чланови Великога Већа. Дођоше у табор, без огрица и појаса, у отвореним сандалама, као суседи. Приступаху лаганим кораком, добацујући поздраве војсковођама, или, пак, застајаху да говоре са војницима, зборећи им да је

све свршено и да ће се праведно задовољити њихова тражења.

Многи од њих видеше први пут табор Најамника. Место замршености, какву су они замишљали, свуда страшан ред и тишина. Бусењи зид затварао је војску у високу ограду, коју метци из катапулта не могу да пробију. Гле по пролазима било је попрскано свежом водом; из отвора на чадорима видеше како светле дивље зенице. Снопови копаља и окачена убојна спрема блесакали су као огледала. Говорили су шапатом. Било их је страх да својим дугим хаљинама не претуре штогод.

Војници затражише животних намирница, обвезујући се да их плате новцем што су им га дуговали.

Послаше им говеди, оваца, бисерки, сува воћа и вучка, са сушеном локардом, што је Картагина шаље у сва пристаништа. Ну, они обртаху презриво крассе животиње; и, ружећи што су желели, нуђаху за овна вредност голубову, а за три козе вредност једног нара. Стрвоједи, који су се понашали као судије, тврђаху да их обмањују. Они онда потегоше мачеве и запретише убијањем.

Комесари Великога Већа исписиваху број година за колико се дуговало сваком војнику. Ну, сада беше немогућно знати колико је Најамника било погођено, и Стари беху запрепашћени свотом коју су имали да плате. Требало је продати залиху силипијума и ударити порез на трговачке градове. Најамници су били нестрпљиви; Тунис је већ био уз њих, а богатири, заслукнули беснилом Ханоновим и пребацивањем његова друга, препоручивали су грађанима, ако се који од њих познају са каквим Варвариним, да га одмах потраже и лепим речима опет задобију његово пријатељство. Та поверљивост умириће их.

Трговци, писари, оружнички радници, читаве породице отидоше Варварима. Војници су пуштали Картагињане да улазе код њих, ну кроз један једини

пролаз, који је био тако узан да су четири човека напоредо морала да се тискају лактовима. Спендије, стојећи наслоњен на брану, гледао је да их добро претресу; према њему Мато је испитивао ту гомилу, тражећи да пронађе некога кога је могао видети код Саламбе.

Табор је био сличан вароши, толико је био пун света и покрета. Две различне гомиле мешале су се, без стапања, једна је била одевена платном или вуном, са сукненим капама сличним боровим јабукама, а друга одевена гвожђем и са кацигама. Између слугу и продавца-торбара промицале су жене свих народности, мрке као зреле урме, зеленкасте као маслине, жуте као наранџе, које су морнари продавали, бирали по ђумезима, крали по караванима, хватали при пљачци градова, које се замајају љубављу док су младе, а сваљују ударцима кад остаре, и умиру у бегству поред путева, међу пртљагом, са напуштеном теглећом стоком. Номадске жене гегале су се у коцкастим и риђобојним хаљинама од камиље длаке; свирачице из Киренајке, умотане у ружичасте велове, са исписаним обрвама, чучале су по асурама и певале; старе Црнкиње са отомбољеним дојкама, скупљале су за ватру животињску балегу и исушавале је на сунцу; Сиракужанке су имале у коси златне лиске; Лузитанке огрлице од шкољки; Галкиње вучје коже преко својих белих груди; а снажна деца, обасута гадом, нага и необрезана, главом задаваху пролазницима ударце у трбух или заилажаху с леђа, као млади тигрови, да уједају руке.

Картагињани су шетали кроз табор, задивљени толиким обиљем, којим је овај био препун. Најбеднији били су тужни, док су остали прикривали свој немир.

Војници су их ударили по рамену, изазивајући у њих веселост. Чим су угледали кога, позивали

су га на њихове забаве. При игри диском, гледали су да му пребију ноге, а при песничану, при првом прилазу, разбијали су му вилицу. Пљачкаши су застрашивали Картагињане својим праћкама, укротитељи змија својим гујама, коњаници својим коњима. Ти људи мирних занимања на све увреде обарали су главу и усиљавали се да се осмежују. Неки, да би се показали храбрима, показивали су како хоће да постану војници. Њима су давали да цепају дрва и да тимаре мазге. Закопчавали су их у какав оклоп и котрљали их као бурад по таборских улицама. А када су се спремали да пођу, Најамници су чупали косе, уз смешно превијање.

Многи, пак, са глупости или са предрасуде, мишљаху да су сви Картагињани веома богати, и иђаху за њима, преклињући их да им даду штогод. Тражили су све што им се чинило да је лепо: прстен, сандале, ресе са какве хаљине, а када је очерупан Картагињанин узвикнуо: — »Па ничега више немам. Шта хоћеш?« одговарали су: — »Твоју жену!« Други су одговарали: — »Твој живот!«

Војнички рачуни бише предани војсковођима, прочитани војницима и коначно усвојени. Тада затражише чадора, дадоше им чадора. Грчки Полемарси затражише неке од оних лепих оклопа што се израђују у Картагини; Велико Веће изгласа своте за ту куповину. Ну, било је право, тврдили су коњаници, да им Република да оштету за њихове коње; један је тврдио да је изгубио три при овој опсади, други пет у оном походу, трећи четрнаест по урвинама. Дадоше им хекатомпилске ждрепце; они више вољаху новац.

Потом затражише да им се плати у сребру, сребрницима, а не кожним новцем, за све жито што им се дуговало, и по највишој цени по којој се продавало за време рата, тако да су за једну мерицу брашна тражили четири стотине пута више него

што су били давали за врећу пшенице. Та неправда огорчи; ипак, ваљало је попустити.

Тада се војнички изасланици измирише са изасланицима Великога Већа, и, заклињући се Генијем Картагине и варварским боговима, источњачким знацима и обилним речима излише своја извињења и милоште. За доказ пријатељства, војници затражише да се казне издајници, који су их омразили са Републиком.

Правили су се да их не разумеју. Они се изразише јасније и рекоше да им треба Ханонова глава.

Више пута преко дана излазили су из табора. Шетали су испод зидова. Викали су да им се баци глава суфетова и ширили су своје хаљине, да је дочекају.

Можда би Велико Веће попустило да није било још оног последњег тражења, увредљивијег од осталих; тражили су да им војсковођи за жене изберу девојке из великих породица. То је била Спендијева помисао, коју многи оценише као просту и веома остварљиву. Ну, тај захтев, да се измешају са крвљу пунском, разгневи народ; просто им изјавише да ништа више немају да приме. Они онда повикаше да су их преварили и, ако им за три дана не стигне плата, да ће по њу поћи сами у Картагину.

Најамничко вероломство није било баш такво како су о њему мислили њихови непријатељи. Хамилкар им је био дао прекомерних обећања, истина нејасних, али свечаних и понављаних. Када су се искрпавали у Картагину, могли су поверовати да ће им се оставити град и да ће међу собом разделити блага; а када видеше да ће им и плата једва бити исплаћена, разочарање погоди њихову охолост и њихову лакомот.

Зар Дионис, Пир, Агатокле и војсковођи Александрови нису пример баснословна богатства?

Херкул, кога Хананци не раздвајају од сунца, блистао је узором војскама на видику. Знало се да су обични војници носили краљевске венце, и одјек царевина што су се сурвале заносио је у снеге Гале по њиховим храстовим шумама и Етиопљане у њихову песку. Ну, ту је био један народ увек спреман да искористи јунаштва, и лопов изгнан из свог племена, оцеубица што лута по путевима, богохулник кога богови гоне, све гладнице, сви очајници гледали су да се дохвате пристаништа, где је посредник Картагине купио војнике. Она је обично одржавала своја обећања. Овог пута, пак, жестина њене тврдичности беше је увукла у опасну срамоту. Нумиђани, Либјани, читава Африка хтела је да насрне на Картагину. Море само што је било слободно. Ту је сретала Римљане; и, као човек на кога насрћу убице, одасвуда око себе осећала је смрт.

Требало је прибећи Гискону. Варвари примише његово посредовање. Једног јутра, видеше где се спуштају ланци у пристаништу, и три равна брода упловише у језеро кроз Тенијин прокоп.

На првом, на кљуну, видео се Гискон. Иза њега, више од катафалка, дизао се преголем ковчег у прстеновима, налик на обешене венце. За тим се указа легија тумача, са калпацима као сфинксова глава и са папагајем ишараним на грудима. Следовали су пријатељи и робови, сви без оружја и тако многобројни да су се раменима дотицали. Три дуге лађе, пуне да потону, прилазиле су клицању војске која их је гледала.

Чим се Гискон искрца, војници му притрчаше у сусрет. Он нареди да се од врећа удеси некаква трибина, и изјави да неће отићи пре него што сви буду потпуно исплаћени.

Разлеже се пљесак; и, за дуго, није могло да се говори.

Потом укори заблуде републичине и њихове; за то је криво неколико јогуница, што је својом жестином ползшило Картагину. Најбољи доказ за њене добре намере у томе је што им шаљу њега вечитог противника суфета Ханона. Никако не треба ни да помисле како је то народ био несвестан да расрђује јунаке, и како је био толико незахвалан да им не призна заслуге. И Гискон узе да издаје плате, почињући са Либјанима. Пошто огласише спискове за нетачне, то се он њима није ни служио.

Они су пролазили испред њега, по народно-стима, ширећи прсте, да кажу број година, зеленим белегом обележавали су их по левој руци; писари су прпли из разјашљених ковчега, а други су шиљком правили рупе на једном оловном листу.

Прође један човек, који је ишао тромо као во.

— Попни се до мене! — рече суфет, сумњајући у некакву превару. — Колико си година служио?

— Дванаест година, — одговори Либјанин.

Гискон му подвуче прсте под вилицу, јер је ту подбрадица у шлема стварала временом два жуља, то се звало рошчићима, и имати рошчиће био је израз којим се казивало да је неко ветеран.

— Лопужо! — узвикну суфет, — што ти на лицу недостаје мора да имаш на леђима! — па му раздера кабаницу и откри му леђа, покривена кравим крастама; то је био некакви ратар из Хипозарита. Подиже се смех, а њему одрубисе главу.

Чим се смрче, Спендије пође да буди Либјане. Збораше им:

— Када буду ислаћени Лигурјани, Грци, Балеарци и људи из Италије, поодлазиће. Ну, ви, ви ћете остати у Африци, растурени по својим племенима и без икакве одбране! Република ће се тада осветити! Бојте се одласка! Зар ћете поверо-

вати свима речима? Оба суфета у дослужу су! Овај вас вара! Сетите се Скелетна Острва и Ксан-типа, кога су вратили у Спарту на трулој галији.

— Шта да чинимо? — питали су.

— Размислите! — одговарао је Спендије.

Два наредна дана прођоше у исплаћивању људи из Магдале, из Лептиса и из Хекатомпила. Спендије се обрати Галима:

— Исплаћују Либјане, по том ће платити Грцима, па Балеарцима, Азијатима и свима осталима! Али, вас нема много, вама ништа неће дати! Ви нећете више видети својих домовина! Неће вам дати бродова! Потући ће вас, да уштеде храну!

Гали потражише суфета. Питање му постави Аутарит, онај којег је Гискон обранио код Хамилкара. Робови га одгурнуше, и нестале га; ну, он се заклањаше да ће се осветити.

Тражења и жалбе стадоше да се умножавају. Најупорнији продираху у чадор суфетов; да би га умилостивили, дохватаху му руке, да им опица безуба уста, мршаве руке и ожиљке њихових рана. Који још нису били исплаћени расрђивали су се, који су били примили плату за себе тражили су је за своје коње; а скитнице и прогнаници лађаху се војничка оружја и тврђаху да су их заборавили. Сваког тренутка долази су читави вихори људи; чадори су шкрипели и сваљивали се; гомила, збивена између таборских опкопа, љуљала се уз велику вику од капија до средишта. Када је гужва постајала сувише јака, Гискон је наслањао лакат на своје жезло од слоноваче, и гледајући море остајао непомичан, прстију загњурених у браду.

Мато се често издвајао, да се разговара са Спендијем; по том се опет намештао према суфету, и Гискон је осећао непрестано његове зенице као на њ посуктала два пламена жалца.

Преко гомиле добацивали су увреде; ну, не разумеваху их. Међутим, раздавање се настављало, и суфет је при свим препрекама налазио излаз.

Грци су хтели да заметну кавгу око разлике у новцу. Он им даде таква објашњења да се повукоше без гунђања. Црнци затражише белих шкољки што се употребљују у трговини по унутрашњости Африке. Он им понуди да по њих пошље у Картагину; тада они као и остали примише новац.

Балеарцима, пак, беше обећано нешто боље, наиме жене. Суфет одговори да се за њих очекује читав караван девојака; ну, пут је дуг, те треба још шест месеци. Када се буду угојиле и добро истрљале смирном, послаће их на лађама у балеарска пристаништа.

Наједном, Зарксас, сада леп и крепак, скочи како какав лакрдијаш на рамена својих пријатеља, па му довикну:

— А јеси ли их наменио и за лешеве? — и показа му Камонову капију у Картагини.

При последњим сунчаним ватрама одсјајивале су тучне плоче, што су је красиле одозго до доле. Варварима се учини да опазише на једној крвав млаз. Сваки пут када је Гискон хтео да говори, њихова вика се настављала. Напослетку, сиђе озбиљна крока и затвори се у свој чадор.

Када изиђе о рођају сунца, његови тумачи, који су спавали на пољу, не помакоше се; лежали су на леђима укочених очију, са језиком у зубима и поплавила лица. Бела слуз текла им је из ноздрва, а удови су им били укрупнени, као да их је хладноћа преко ноћ све смрзла. Сваки је имао око врата танку рогозну замку.

Од тада буна не заста. Покољ Балеараца, што га је Зарксас помињао, потврђивао је Спендијево неповерење. Уображавали су да Република једнако гледа да их превари. Требало је свршити

са тим! Моћи ће без тумача! Са праћком око главе, певао је Зарксас ратничке песме; Аутарит је млатарео својим великим мачем; Спендије је једном дошаптавао какву реч, другом додавао ханџар. Најјачи покушаше да се сами наплате, стишанији захтеваху да се настави исплаћивање. Нико сада не остагљаше свог оружја, и сви бесови уједињавали су се против Гискона у бурну мржњу.

Неки су се пели поред њега. Док су остали осипали псовкама, слушали су их стрпљиво; ну, чим би ко за њ покушао и речине, одмах би га обасули камењем, или би им с леђа сабљом одсецали главу. Гомила врећа била је првенија од жртвеника.

Постадоше страшни после обеда, пошто пише вина! То је било под претњом смртне казне забрањено уживање у пунској војсци, и они уздилаху пехаре према Картагини, у поругу њеном закону. Па се вратише благајничким робовима и стадоше да их убијају. Реч удри, на сваком језику другачу, сви се разумевали.

Гискон је добро знао да га отаџбина напушта; ну, и поред њене незахвалности, није хтео да ју обешчасти. Када га подсетише да су им обећали бродове, он се Молохом закле да ће им их прибавити сам, о свом трошку, па отргну своју огрлицу са плавим камењем и баци је у гомилу као залогу за заклетву.

Тада Афричани затражише жита према обавезама Великога Већа. Гискон изнесе рачуне Сисита, исписане љубичастим писменима по овчјој кожи; читао је све што је било ушло у Картагину, месец по месец, дан по дан.

Наједанпут, застаде, разрогачених очију, као да је у бројевима открио своју смртну пресуду.

Збиља, Стари су их били лажно умањили, и жито, које је продавано у најбурније доба рата,

показивало се по тако ниској цени, да у то ни слеп не би поверовао.

— Говори! — викали су. — Гласније! А! Гледа да слаже, нитков! Не верујмо!

Он је оклевао за неколико. Најзад, настави посао.

Не сумњајући да их варају, војници примише рачуне Сисита као истините. Тада, са обиља у којем се налазила Картагина, посташе бесно љубоморни. Разбише ковчег од беле кленовине; три четвртине биле су му празне. Видели су како одатле излазе толике своте, те суђаху о њему да је неисцрпан. Гискон се био скрио у свој чадор. Успеше се на вреће. Маго их је предводио, и како су викали: »Новца! Новца!« Гискон им најзад одговори:

— Нека вам га да ваш војсковођ!

Он их је гледао у лице, ђутом својим крупним жутиим очима и својим дугим од браде му блеђим лицем. Једна стрела, која се зауставила у перима, стојала му је за ухом у широком златном прстену, и млаз крви текао му је са тијаре низ раме.

На Матов знак, сви насрнуше. Гискон рашири руке; Спендије му их замком стеже око песница; други га обори, те га нестале у нередом гомиле, која се слеже на вреће.

Опљачкаше му чадор. У њему нађоше само што је неопходно за живот, а када боље претражише, још три Танидине иконе и у мајмуњој кожи један са месеца пао црн камен. Многи Картагињани хтедоше да га прате; то су били виђени људи и сви из ратне странке.

Све их одвукоше изван чадора и свалише у јаму са ђубретом. Гвозденим ланцима привезаше их уз грбух за чврсто коље, и храну им пружаху на врху коља.

Аутарит, чувајући стражу над њима, обасипаше их погрдама; ну, како они никако нису разумевали његова језика, не одговараху му. Са времена на време Гал им је бацао камичке у лице, да их расцвили.

Сутра-дан војску захвати некаква чама. Сада кад им се бес стишао, стаде да их обузима неспокојство. Мато је патио од нејасне туге. Чинило му се да је непосредно увредио Саламбу. Ти богатири били си као нешто што њој припада. Ноћу је седао на ивицу њихове јаме, и у њихову јецању налазио нешто од гласа који му је испуњавао срце.

Међутим, сви су кривили њих Либјане, који су једино били исплаћени. Ну, истовремено са оживљавањем народне мржње и особених омраза, осећало се колика би то опасност била да им се подају. После таквог преступа одмазда би била ужасна. Требало је, дакле, избећи освету Картагине. Договорима и придикама није било краја. Свако је говорио, нико није слушао, и Спендије, обично тако говорљив, на све предлоге вртео је главом.

Једног вечера упита он немарно Мата да ли има извора унутра у граду.

— Ни једног! — одговори Мато.

Сутра-дан, Спендије га одвуче на брег изнад језера.

— Господару, — рече бивши роб, — ако ти је срце неустрашиво, ја ћу те увести у Картагину.

— Како? — упита други без даха.

— Закуни се да ћеш извршивати све моје заповести и да ћеш ми следовати као сен!

На то Мато пружи своју руку према Шабаревој планети и узвикну:

— Заклињем ти се Танидом!

Спендије настави:

— Сутра, после заласка сунца,²³ да ме чекаш испод водовода, између деветог и десетог свода. Понеси са собом један гвозден пијук, кацигу без перјанице и кожне сандале.

Водовод, о којем говораше, пролазио је косо преко свег полуострва, — знаменито дело, које су доцније увећали Римљани. Поред свога презирања према осталим народима, Картагина им је невешто узела тај нов проналазак, као што је Рим учинио са пунском галијом; и пет реди, постављених један изнад другог, здепасто сазданих лукова, са подупирачима при основи и лавјим главама при врху, свршавали су се на западној страни Акропоља, где су понирали испод града, да излију читаву реку у вододрже по Мегари.

Ту Спендије нађе Мата у уговорени час. О крај једног ужета привеза он некакве остве, па то брзо завитла као праћку. Гвоздена направа закаче се, и они стадоше, један за другим, да се пужу уза зид.

Ну, када су се били испели на први бој, зачкака је падала натраг, колико год пута би је бацили. Да би пронашли какву пукотину, требало им је да иду рубом атуле. Она је, при сваком реду лукова, бивала све ужа. Потом уже попусти. Више пута хтеде да се прекине. Најзад, доспеше на горњу раван. Час по, Спендије се сагињао, да руком опица камење.

— Ту је! — рече. — Почнимо! — И наваливши се на пијук, што га беше донео Мато, успеше да одвоје једну од плоча.

У даљини опазише некакву чету коњаника у трку на коњима без вођица. Златне им гривне одскакале су по набораној чоси њихових кабаница. Напред се издвајао нојевим перјем овенчан човек, који је јахао са по једним копљем у обе руке.

— Нар-Хавас! — узвикну Мато.

— Не мари! — одврати Спендије, и скочи у отвор што га је начинио, одигнувши плочу.

По његовој заповести Мато покуша да одгурне једну стену. Ну, због оскудице у простору, не могаде да миче лактовима.

— Вратићемо се! — рече Спендије. — Хајде напред! — И зађоше у водену бразду.

Било им је до трбуха. Наскоро стадоше да посрћу, и морадоше да пливају. Удови су им ударали о зидове одвећ узана пропуста. Вода је текла скоро испод саме горње плоче, те су се огребали по лицу. Потом их понесе струја. Груди им је притискивао ваздух тежи него у гробу, и са главом под рукама, припијених колена, испружени колико су могли више, летели су као стреле кроз мрак, гушећи се и кркљајући, скоро мртви. Наједном, све постаде црно око њих, удвоји се водени брзак, и они пропадоше . . .

Када изиђоше опет на површину, одржаше се неколико тренутака на леђима, да се са насладом наудишу ваздуха. Један за другим, отварали су се сводови између широких зидова, који су одвајали одељења. Сва су била напуњена, и вода се простирала као један застирач кроз вододрже. Кубад са таваница пропуштала су кроз своје одушке бледу светлост, која се ширила по валима као светлосни колуги, док их је унаоколо мрак, што се згушњавао према зидовима, потискивао без престанка. Најмањи шум право је велики одјек.

Спендије и Мато почеше опет да пливају и пролазећи тако кроз отворе сводова, прођоше више одаја, једну за другом. Са обе стране напоредо низала су се друга два реда мањих одељења. Залуташе, враћаху се и опет наилажаху на исто место. Најзад, нешто им се одупре под стопалама. То је био плочник сводника који је уводио у вододрже.

Сад пођоше напред са великом обазривошћу, и стадоше да пипају по зиду, не би ли нашли каква излаза. Ну, ноге им се оклизаваху, и они падаху у дубока корита. Морали су да се пењу натраг, па опет да падају; а осећали су ужасан умор, као да су им се удови при пливању растварали у води. Очи су им се затварале; борили су се душом...

Спендије се удари руком о полуге некакве решетке. Продрмаше је, она попусти, и нађоше се на ступњевима некаквог степеника. Одозго су га затварала врата од меди. Врхом ханџара помакоше полугу, која се отварала с поља; наједанпут, запахну их чист ваздух.

Ноћ је била пуна тишине, а небесна висина била је неизмерна. Бокови у дрвећа преливали су се преко дугих редова зидина. Сва варош спава. Ватре предстража светлуцају као изгубљене звезде.

Спендије, који је три године провео у тамници, није довољно познавао варошке крајеве. Мато је нагађао да им треба ударити лево, кроз Мапале, па да дођу до двора Хамилкарева.

— Не! — рече Спендије. — Води ме у храм Танидин.

Мато хтеде да заусти.

— Сети се! — рече бивши роб; и, дижући у вис своју руку, показа му Шабареву планету, која се блистала.

Мато се окрену ђугљиво према Акропољу.

Вукли су се поред кактусових ограда рубом стаза. Са њихових удова пурила је вода по прашини. Мокре сандале не чињаху никаква шума. Очима својим, успламтелијим од буктиња, Спендије при сваком кораку испитиваше шумарке; и иђаше за Матом, руку положених на два ханџара, што их је носио под мишкама, о кожној омчи испод пазуха.

V.

ТАНИДА.

Када изиђоше из вртова, зауставише се пред бедемом Мегаре. Ну, проиађоше пропуст у дебелу зиду и прођоше.

Тле се спуштало у као неку веома широку долину. То је било отворено место.

— Слушај, — рече Спендије, — и, прво, ничега се не бој! . . . Ја ћу испунити своје обећање . . .

Па заћута; учини се као да размишља, као да тражи речи.

— Сећаш ли се прозорја када ти, са чардака Саламбина, показах Картагину? Тога дана били смо јаки; иу, ти ништа не хтеде да чујеш! — Па, озбиљним гласом: — Господару, у светилишту Танидиу има јада тајанствеи вео, који је пао са неба и покрива богињу.

— Знам, — рече Мато.

Спендије настави:

— И он сам божанствен је, јер је део ње. Богови су ту где су оличења њихова. Картагина је моћна што је он у Картагини. — При том наже му се на ухо: — Повео сам те са собом да га дигнеш!

Мато устукну од ужаса.

— Одлази! Тражи другог! Ја нећу да ти будем помагач у том гнусном злочину.

V.

ТАНИДА.

Када изиђоше из вртова, зауставише се пред бедемом Мегаре. Ну, пронађоше пропуст у дебелу зиду и прођоше.

Тле се спуштало у као неку веома широку долину. То је било отворено место.

— Слушај, — рече Спендије, — и, прво, ничега се не бој! . . . Ја ћу испунити своје обећање . . .

Па заћута; учини се као да размишља, као да тражи речи.

— Сећаш ли се прозорја када ти, са чардака Саламбина, показах Картагину? Тога дана били смо јаки; ну, ти ништа не хтеде да чујеш! — Па, озбиљним гласом: — Господару, у светилишту Танидину има један тајанствен вео, који је пао са неба и покрива богињу.

— Знам, — рече Мато.

Спендије настави:

— И он сам божанствен је, јер је део ње. Богови су ту где су оличења њихова. Картагина је моћна што је он у Картагини. — При том наже му се на ухо: — Повео сам те са собом да га дигнеш!

Мато устукну од ужаса.

— Одлази! Тражи другога! Ја нећу да ти будем помагач у том гнусном злочину.

— Па, Танида је твоја непријатељица, — одврати Спендије. — Она те гони, и ти умиреш од њена гнева. За то ћеш јој се осветити. Покориће ти се. Постаћеш скоро бесмртан и непобедан!

Мато обори главу. Он настави:

— Подлећи ћемо; војска ће се сама урнисати. Ми немамо наде ни у бегство, ни у помоћ, ни у опроштај! Какве би казне богова могао да се бојиш, кад у рукама имаш њихову моћ? Зар више волиш да пропаднеш једне вечери после пораза, бедно, под каквим шиљаком или усред народних поруга у пламену ломача? Господару, једнога дана ући ћеш у Картагину, између свештеничке братије, која ће ти љубити сандале; а ако ти вео Танидин још тежак буде био, повратићеш га у његов храм. Пођи за мном! Хајде, да га узмеш!

Страшна жуд прождираше Мата. Хоћаше да се дочепа вела, а да се сачува од обесвећења. Говораше самоме себи како можда није потребно да га узме, па да задобије његову моћ. Никако није допирао до дна своје мисли, јер је застајао на граници где га је ова препадала.

— Хајдемо! — рече; и, без речи, један поред другога, удаљише се журна корака.

Земљиште стаде да се уздиже, а домови да се примичу. Они скренуше у тесне улице кроз помрчину. Дроњци од рогозине што је затварала капије, ударали су о зидове. На једној чистини камиле су преживале пред гомилом покошене траве. Потом прођоше испод једног ходника, који је био покривен лишћем. Залаја чопор паса. Ну, наједанпут, простор се рашири, и они познаше западно лице Акропоља. Испод Бирзе дизала се дуга црна маса: заједно са споменицима и вртovima, дворима и предворјима — то је био Танидин храм, ограђен малим зидом од неотесана камена. Спендије и Мато прекочише га.

Та прва ограда окруживала је платанов гај, који је био предохрана од куге и кужења ваздуха. Овде-онде били су растурени чадори, где су се преко дан продавале масти за отклањање длака, мириси, одело, колачи у облику месеца и богињине иконе са сликама храма, изрезаним у комаду алабастра.

Ничега нису имали да се боје, јер су у ноћима када се звезда не показује сви обреди били обустављени; ипак, Мато је застајао, и застаде испред три абоносова! степеника што вођаху другој одаји.

— Напред! — рече Спендије.

Нарови, бадеми, чемпреси и мирте, непомицни као медни лисњаци, ређали су се наизменично; плав шљунак по путу шкрипао је испод њихових стопа, док су расцветане руже висиле у своду свом дужином алеје. Стигоше пред један решетком заштићен јајаст отвор. Тада Мато, кога је та тишина страшила, рече Спендију:

— Овде се меша слатка са горком водом.

— Све то, — одговори бивши роб, — видео сам у Сирији, у граду Мапугу. — И степеником са шест сребрних ступњева успеше се на трећи бедем.

Ту је на средини био један голем кедар. Његове најниже гране ишчезавале су под везицама и огрлицама које су ту поокачињали верни. Они пођоше још неколико корака, кад им се откри предња страна храма.

Два дуга ходника, чији су сводови почивали на здепагим стубовима, обедравали су једну четворуглу кулу, чији је раван кров био украшен младим месецом. По угловима стобора и на четири угла куле уздизале су се вазе, пуне запаљених мириса. Оглавља су била оптерећена наровима и колоквинтама. Шаре, ромбови и низови ђинђува ређали су се једно за другим по зидовима, а ограда од сребрне

жице правила је широк полукруг пред тучним степеником што се спуштао у трем.

При улазу, између једног златног и једног смарагног стуба, била је једна камена купа. Када прође поред ње, Мато се пољуби у десну руку.

Прва одаја била је веома висока; безбројна окна била су јој испробијана по своду; подигне ли се глава, могле су да се виде звезде. Свуд око зида у тршчаним корпама слагале су се браде и косе, првине младости и; усред кружна одељења, из некаквих дојкама покривених корица изилазило је тело некакве жене. Угојена, рутава и оборених трепавица, чинила се као да се смеје, са скрштеним рукама над својим великим трбухом, који је био углачан пољупцима гомиле.

Потом се опет нађоше на слободном ваздуху, у једном попречном ходнику, где се налазио некакав мален жртвеник уз једна врата од слоноваче. Туда се никад није пролазило; само су свештеници могли да их отворе; јер храм није био збориште за множину, већ засебно станиште извесног божанства.

— Предузеће је немогућно, — рече Мато. — На то ниси помишљао! Вратимо се!

Спендије је испитивао зидове.

Он је хтео вео, не што је полагао веру у његову врлину (Спендије је веровао само у Про-роштво), већ што је био уверен да ће Картагињани, када виде да су га лишени, пасти у велику утученост. Да би нашли каква излаза, обиђоше страга.

Под шумарцима клокочике виделе су се зградице различна облика. Овде-онде усправљао се какав камен фалус, и крупни јелени лутали су тихо, отурајући својим рачвастим ногама попадале боровнице.

По својим стопама дођоше опет између два дуга стобора што иђаху напоредо. По боковима

су биле ћелијице. Тамбурини и цимбали висили су низ њихове кедрове стубове. Жене су спавале ван ћелија, испружене по простиркама. Њихова тела, сва масна од мазова, одихала су мирисом зачина и угашених кадионица. Колико су биле покривене шарама, огрлицама, прстењем, црвенилом и антимоном, само да им се прса нису дизала, помислило би се е су идоли тако положени по земљи. Лотоси су окружавали један здепац, где су пливале рибе налик на оне што их је имала Саламба; а у позадини, према храмовну зиду, преплитала се лоза, чије су гране биле од стакла а гроздови од смарагда; зраке драгог камења поигравале су светлом између насликаних стубова, по заспалим лицима.

Мато се гушио у топлом ваздуху, којим су на њ наваљивале кедрове преграде. Сва та знамења плодности, ти мириси, то зракање и ти даси умарали су га. Кроз тајанствен занос мислио је на Саламбу. Она се стапала са самом богињом, и при том му се љубав све јаче ослобађала, као велики лотоси што се расцветавају у дубинама воденим.

Спендије је рачунао колику би своту новца пређе добио од продаје тих жена; и хитрим погледима оцењивао је у пролазу тежину златних огрлица.

Са те стране, као и са друге, храм је био неприступан. Вратише се натраг иза прве одаје. Док је Спендије тражио и испитивао, Мато је клекао пред вратима и молио Таниду. Преклињао ју је да никако не дозволи то обесвећење. Трудио се да је умилостиви умилним речима, као што се чини са неким расрђеним.

Спендије опази над вратима један узан отвор.

— Устани! — рече Мату, па га сасвим усправно прислони леђима о зид. Онда положи једну ногу у његове руке, а другу на главу му, достиже до висине отвора, уђе у њ и нестане га. Мато по-

том осети како му на раме паде уже са чворовима, што га је Спендије омотао око себе пре поласка у вододрже, и ослањајући се о то обема рукама, нађе се ускоро поред њега у некаквој великој дворани, која је била пуна таме.

Такви напади били су нешто непојамно. Што није било довољно средстава да се омету, потврђивало је довољно да су их сматрали немогућним. Светилиште је бранио више страх него зидови. При сваком кораку Мато је очекивао да умре.

Међутим, у дубини мрака дрхтала је некаква светлост; они јој се приближише. То је било једно кандило што је горело у шкољци у подножју некаква кипа под кабирском капом. Дијамантски котури шарали су му дугу плаву хаљину, а ланци, који су се губили под плочама, притврђивали су га стопалама за под. Мато уздржа крик: — »Ах! ево је! ево је...« Спендије узе кандило, да присветли.

— Како си безбожан! — промрмља Мато. Ну, ипак, следоваше му.

Одаја у коју уђоше није имала ничега сем једне прне слике, која је представљала некакву дугу жену. Ноге су јој допирале уврх зида. Труп јој је заузимао сву таваницу. Са пупка јој је висило о концу огромно јаје, и са главом на ниже, спуштала се низ други зид, до самих плоча, докле су јој достизали шиљати прсти.

Да би даље прошли, размакоше једну тканину; ну, духну ветар, и светло се угаси.

Сад стадоше да лутају, губећи се у заплетима зиђевине. Наједном, осетише под својим ногама нешто необично меко. Стадоше да севају и прште варнице; ишли су кроз ватру. Спендије опипа тле, и познаде да је било брижљиво засртто рисовином; потом учини им се да се некакав мокар, хладан и љигав дебео паламар провлачи између њихових ногу. Просеци, у зиду пропуштала су

танке беле зраке. Они иђаху напред према тој несигурној светлости. Најзад, опазише једну велику црну змију. Она јурну хитро и нестаде је.

— Бежимо! — повика Мато. — То је она! осећам; долази.

— Та, није! — одврати Спендије. — Храм је празан.

Читав блесак натера их да оборе очи. За тим видеше свуд унаоколо безброј животиња, изнурених, узбректалих, спремљених канци и слепљених једних преко других, у тајанственој гужви, која је страшила. Змије су имале ноге, бикови крила, рибе са људским главама прождирале су воће, цветови су се расцветавали у чељустима крокодилским, а слоновии, задигнуте сурле, летели су горе по плавом зраку, као орлови. Ужасан напор распињао им је непотпуне или умножене удове. Плазили су језик као да ће душу своју да извуку. И свих облика беше ту, као да се плодница распрсла нагло и изручила на зидове те дворнице.

Дванаест јабука од права биљура, што се ређало уокруг, држала су чудовишта која су наличила тигровима. Зенице су им се испољавале као очи у пужева, и, извијених здепастих крста, окретала су се према дну, где се, на колеснику од слоноваче, блистала Свеплодница, последњег изума, узвишена Рабетна.

Краљушт, перје и тице пењу јој се до трбуха. Као обоци о ушима висила су јој сребрна цимбала, која су је ударала по образима. Њене укочене очи гледале су у долазнике, док је један сјајан камен, углављен на челу јој, у некакво срамотно знамење, осветљавао сву дворану, одблескујући се на вратима у огледалима од црвена бакра.

Мато коракну; једна плоча попусти под његовим ногама, и ето где јабуке стадоше да се обрћу, а чудовишта да бучу; зазвуча свирка, сложноголасна

и звучна као звездан склад; узбуркана душа Танидина разливала се простором. Велика колико дворница, раширених руку, хтела је да устане. Наједном, чудовишта склопише чељусти, и биљурне јабуке престадоше да се окрећу.

Некакво тужно брујање лебдело је ваздухом за неколико потом, па се најзад све утиша.

— А вео? — рече Спендије.

Нигде да се опази. Где ли је то? Како да се пронађе? А ако су га свештеници скрили? Ма то је осећао велики бол у срцу и као некакво разочарање у својој вери.

— Овуда! — шапну Спендије. Водило га је надахнуће. Он повуче Мата иза Танидина колесника, где је некакав просек, ширине једног лакта, раздвајао зид одозго наниже.

Тако продреше у једну двораницу, сасвим округлу и тако високу да је изгледала на унутрашњост каквог стуба. Ту је на средини лежао велик прн камен, полукружан као какав тамбурин; одозго су горели пламенови; а иза њега стојала је једна абососова купа са главом и две руке.

А изнад тога, регби, облак где трепте звезде; из дубина његових превоја помаљају се облици: Ешмун са Кабирима, неколико већ виђених чудовишта, свете животиње Вавилоњана, и друге, које нису познавали. То је ишло као плашт испод лица идолова, па се горе простирало по зиду, придевало се угловима, у исти мах плавичасто као ноћ, жуто као зора, гримизно као сунце, многолико, провидно, блиставо и лако. То је био плашт богињин, свети заимф, који се није могао видети.

Побледеше и један и други.

— Узми га! — рече Мато.

Спендије не почаси; ослони се о идол и откочи вео, који се свали на земљу. Мато положи

руку на њ, па протури главу кроз прорез, омота га око тела и рашири руке, да га боље осмотри.

— Хајдемо! — рече Спендије.

Мато стојаше, уздрхтао, очију устављених према плочама.

Наједном, повика :

— А ако бих отишао к њој? Не бојим се више њене лепоте! Шта би могла против мене? Сада сам више него човек. Пролазићу кроз огањ, ходићу по мору! Усхит ме носи! Саламбо! Саламбо! Ја сам ти господар!

Глас му је грмео. Спендију се чинио да је виши и преображен.

Шум нечијих корака стаде да се ближи, отворише се врата и указа се један човек, свештеник, са својом високом капом и разрогачених очију. Пре него што могаде и да се макне, Спендије насрну на њ, дочепа га међу руке и заби му у слабине оба своја ханџара. Глава звекну о плоче.

Непомични као леш, остадоше они за неколико, ослушкујући. Чуо се само звук ветра кроз отшкринута врата.

Ова су водила у некакав тесан пролаз. Спендије уђе у њ, а Мато за њим, и скоро одмах нађоше се у трећој огради, између побочних стобора, где су били свештенички станови.

Иза ћелија морало је да има какав краћи пут за излазак. Они похиташе.

Поред једног вододржа Спендије чучну и опра своје краве руке. Жене су спавале, а смарагдна лоза блистала. Они наставише ход.

Ну, за њима је трчао неко испод дрвећа; а Мато, који је носио плашт, осети више пута како га неко одоздо трза лако. То је био један велики цинокефал, један од оних мајмуна што живе слободни у огради, богињиној. Као да је знао за крађу, шчепавао је плашт. Они, пак, нису смели да га ударе, из страха

да се не развиче; ну, наједном, гнев му се стиша, те скакуташе поред њих, клатећи свој труп, са дугим спуштеним рукама. Код ограде, у скоку баца се он на једну палму.

Када беху изишли из последње ограде, упутише се двору Хамилкареву. Спендије је схватио како је некорисно што жели да одврати Мата од тога.

Ударише Кожарском улицом, Мутумбаловим тргом, тржиштем травама и Циназимском раскрсницом. На углу једног зида устукну некакав човек, препаднут том блиставом ствари што пролази кроз мрак.

— Сакриј заимф! — рече Спендије.

Сукобише их други људи; ну, не опазеше их. Најзад, опазеше мегарске домове.

Светлиља, саграђена позади, на врху гребена, осветљавала је небо великом црвеном светлошћу, и сенка двора, са чардапима, који су почивали један на другом, падала је по вртовима као некаква чудовишна пирамида. Уђоше кроз ограду од сирковине, оборивши гране ханџаром.

Све је носило трагове најамничке гозбе. Зверинаци су били испроваљивани. Олуци пресахли, врата од тамнице била су отворена. Никога није било око кухиња и ћилера. Зачудише се том покоју, што су га час по прекидали промукло дување слонова, који су се покретали у својим путима, и пуцкарање са светлиље, где је буктала ломача алоја.

Међутим, Мато је понављао:

— Где је? Хоћу да је видим! Води ме!

— То је лудило! — говорио је Спендије. — Она ће надати вику, робови ће дотрчати, и, поред своје снаге, умрећеш!

Тако доспеше до степеница са галијама. Мато диже главу и учини му се да је, сасвим горе, опазео некакву нејасну, зрачну и благу светлост. Спендије хтеде да га задржи; ну, он јурну уз степенице.

Када се опет нађе ту где ју је већ био видео, у његовој памети нестале размака од протеклих дана. Малочас је певала између столова, па ју је нестало, и од тада се он једнако пење тим степеником. Небо над његовом главом било је осуто ватрама; море је испуњавало видик; при сваком његовом кораку, окружавала га је све већа безмерност, а он се и даље пео са чудноватом лакотом каква се осећа само у сновима.

Шуштање вела, што се чешао о каменове, подсети га његове нове моћи; али, у пориву своје наде, сада више није знао шта му ваља да чини; и поплаши га та неизвесност.

Са времена на време приљубљивао је своје лице уз четвороугле отворе на затвореним одајама, и чинило му се да у већине види поспала створења.

Последњи и ужи спрат образовао је као некакву коцку на врху чардака. Мато га обиђе лагано.

Млечна светлост засипала је лиске од талка што су испуњавале отворе у зиду. Сразмерно распоређене, личиле су оне у помрчини на низе ситна бисера. Он познаде црвена врата са црним крстом. Удари срца му одвајали су се. Умало што не утече. Гурну врата; ова се отворише.

Жижак у виду галије горео је обешен дубоко у соби; и три зрака, што су избијала из његових сребрних бокова, подрхтавала су по високим облогама превученим црним са црвеним тракама. Таваницу је састављао склоп гредица, усред чије су позлате били аметисти и топази по дрвеним зглобовима. Између уздужина одајиних пружала се веома ниска постеља, а одозго, у дебљини зида, отварала су се крила, као у шкољака, из којих је извирала по која хаљина, и висила до пода.

Ступањ од оникса оптицао је јајасто корито; танане папуче од змијске коже стојале су при рубу са бокалом од алабастра. Иза тога опажао се траг мокрых стопа. Испаравали су се изредни мириси.

Мато је прелазео преко плоча, урешених стаклом, златом и седефом; и поред углачаности тла, чинило му се да му ноге упадају, као да ходи по песку.

Иза сребриа жишка угледа некакав велик плаветан четвороугаоник, који је висио у ваздуху о четири горе посувраћена ужета, и он му приђе, погинут и отворених устију.

Пламеичева крила, наглављена на гране од црна корала, повлачила су се по гримизним узглавницима поред чешљева од корњачине коре, ковчежића од кедровине и струга од слоноваче. На антилопиним роговима нанизано прстење и гривне; а глинове ћупе хладиле су се на ветру, у просеку зида, на трпчаној решетки. Више пута спотицао се Мато, јер су на тлу биле неједнаке равнине, са чега соба као да је од низа настављених одаја. При дну сребрни стубићи оптицали су један простирач, осут насликаним цветовима. Најзад, стиже пред обешену постељу, до једне клупице од абоносовине, што је служила за успињање.

Ну, ту је престајала светлост; — и сенка, као каква велика завеса, откривала је само једним углом део црвена душека са крајичком једне наге ножице, која је лежала на глежњу. Мато сасвим полако привуче жишак.

Спавала је образом на једној руци, а друга јој је била откривена. Прстенови косе расипали су се око ње у изобиљу, те се чинило да спава на црном перју, а широка бела туника превијала јој се у благим наборима до ногу, како се таласао стас њеи. Испод полусклопљених трепавица назирале су јој се очи. Окомито затегнуте завесе окриљавале су је некаквом плаветношћу, и од покрета при дисању

подрхтавали су ремени, те се чинило као да се њиха у ваздуху. Чуло се како зуји некакав дуг комарац.

Мато је стојао непомично и држао у својој руци сребрну галију; кад комарник букну у један мах, те га нестаете, и Саламба се пробуди.

Пожар се угаси сам собом. Она је мучала. Жи- жак је заигравао по облогама велике светле сјајнице.

— Шта је то? — откиде јој се.

Он одговори:

— То је вео богињин!

— Вео богињин! — узвикну Саламба. И, оду- превши се обема пестима, наже се ван, сва у трепету.

— За тебе, — настави он, — ишао сам да га тражим по дубинама светилишта! Погледај!

Заимф се блистао, сав обасут зрацима.

— Сећаш ли се? — збораше Мато. — Ноћу си ми се јављала у сновима; ну, ја не погађах неме заповеди из твојих очију! — Она пружи једну ногу на клупицу од абоносовине. — Да сам разумео, дотрчао бих; оставио бих војску; не бих изишао из Картагине. Теби у послух, сишао бих кроз Кадруметову пећину, у краљевину сенки... Опро- сти! Читаве планине притискивале су моје дане; па, ипак, нешто ме је вукло! Ти мораш са мном! Не усхтеш ли, остаћу ја. Шта марим... Утопи ми душу у дах твога дија! И нека ми усне сагоре у љубљењу руку твојих.

— Пусти ме да видим! — рече она. — Ближе! ближе!

Зора је свитала и вињава боја засипала је по зи- довима листове од талка. Саламба је обамирала и на- слањала се о узглавнике у постељи. — »Дај га!« И примицаху се једно другом.

— Волим те! — кликну Мато.

Не одвајајући својих крупних очију, прилазила је она све више, у белој кути, што се вукла за њом. Засећен дивотама њена лика, Мато је гледао у

њу, и, ширећи пред њом заимф, хоћаше да је обухвати у загрљај. Она је ширила руке. Наједном, заустави се, и стадоше тако, убезекнути, да се гледају.

Не схватајући шта то он тражи, обузеје ужас. Њене танке обрве попеше се, а усне јој се отворише. Дрхташе. Најзад, удари у један од тучних тасова што су висили по рогљевима црвена душека, и повика :

— У помоћ! У помоћ! Назад, оскрвнитељу, грдни и проклети! К мени, Танако, Круме, Ева, Миципсо, Шауле!

И лице престрављена Спендија провире иза зида и добацти ове речи:

— Та, бежи! Трче!

Голема граја пела се, потресајући степенике, и читава река људи, слугу и робова поврве у собу са буздованима, ножевима, кијачама и ханџарима. Као да се скаменише, када угледаше човека. Слушкиње закукаше као о погребима, а евнуси поблелеше под својом црном кожом.

Мато је стојао иза стуборета. Увијен у заимф, лично је на небесима окружена звездана бога. Робови хтелаше да насрну на њ. Она их задржа.

— Не дотичите се! То је богињин плашт!

Била је узмакла у један кут; и сад крочи према њему, пружи своју нагу руку и рече:

— Проклетство над тобом што си опленио Таниду! Мржња, освета, покољ и бол! Нека те раскида Гурзил, бог бојева! Нека те задави Матисман, бог мртвих! А онај други, који не сме да се помене, нека те спржи!

Мато крикну као мачем рањен. А она понови неколико пута: — »Одлази! Одлази!«

Расклони се гомила слугу, и Мато, оборивши главу, прође тихо између њих. На вратима застаде: реса са заимфа била се закачила за једну од златних звезда што су ресиле плоче по поду. Он је трже наглим кретом рамена, и сиђе низ степенице.

Спендије је скакао са чардака на чардак, и, прескачући ограде и бразде, искобељао се из башта. Стиже под светлиљу. На том месту зид је био напуштен, толико је гребен био непреступан. Он дође до краја, леже на леђа, и, са ногама напред, отисну се доле до самог краја; по том се пливањем дохвати Рта Грובהа, заобиђе далеко соларник, и увече се врати у табор међу Варваре.

Сунце се било родило. Као лав када се удаљава, силазио је Мато путевима, бацајући око себе страшне погледе.

Нејасна граја допирала му је до ушију. Полазила је од двора, па се настављала далеко, отуд од Акропоља. Једни говораху да је украдено благо републичино из Молохова храма; други говораху о убијеном свештенику. Другда се мислило да су Варвари продрили у варош.

Мато није знао како да изиђе из града, већ је ишао право напред. Опазеше га, на што се подиже вика. Сви разумедоше. Наступи запрепашћење а за овим безмерна јарост.

Са дна Мапалá, са висова Акропоља, са катакомби, са обала језера, јуриле су гомиле народа. Патрицији су излазили из својих дворова, продавци из својих дућана; жене су остављале своју децу; све стаде да се лаћа мачева, брадви, тојага; али, препрека, која је спречила Саламбу, заустави и њих. Како да поврате вео? Злочин је и видети га само; он је био божанске природе, и од додира његова умире се.

Са стубишта по храмовима очајни свештеници кршили су руке. Страже Легијине јуриле су насумце; пело се на куће, на чардаке, на плећи колосима и на катарку бродовима. А он је ишао напред, и при сваком кроку помама му је расла, а и ужас. Улице су се празниле на његов приступ, и та бујица људи што бежаху избијала је на две стране зидовима до

врха. И на све стране ничега другог не могаде да разабере до очију разрогачених као да би га прождрале, до ушкрипуталих зуби, измахнутих песница и Саламбина проклињања, која су одјекивала стоструко.

Наједном, звизну једна дуга стрела, па друга, и посукта камење; ну, са лошег нишана (из страха да се не погоди заимф), ударци су му прелетали преко главе. А и он се заклањао велом као штитом, окретао га час на десно, час на лево, час преда се, тако да не могаху да се снађу. Ишао је све брже и брже, упуштајући се у отворене улице. Ове су биле запречене конопима, колима и клопкама; при сваком заиласку враћао се натраг. Најзад, стиже на Камонов трг, где су пропали Балеарци. Он застаде и блеђаше као самртник. Сада је сигурно изгубљен; гомила је пљескала.

Притрча великим затвореним вратима. Била су веома висока и сва од срца растова окована тучем и гвозденим клиновима. Мато гурну на њих. Када виде немоћ његова беса, народ од радости затопта ногама о тле. Он онда скиде своју сандалу, пљуну на њу и стаде њом да удара по непомичним крилима. Сва варош заурла. Сад заборавише вео, и полетеше да га смрве. Мато пређе по гомили својим крупним замагљеним очима. Слепоочнице су му биле да га заглухну; осећао је да га обузима пијаничка обамрлост. Наједном, спази дуг ланац који се вуче кад се покреће претег на капији. У скоку шчепа га он, па затеже руке и одупре ноге; и, најзад, отворише се преголема крила.

Када се нађе напољу, трже вратом велики заимф и навуче га преко главе што могаде више. Подухваћен ветром са мора, тканина се блистала на сунцу својим бојама, својим камењем и ликом својих богова. Тако, под њим, Мато пређе све поље до војничких чадора, а народ, са зидина, гледаше како одлази срећа Картагине.

VI.

ХАНОН.

— Требало је да је отнем! — рече Мато увече Спендију. — Требало је да је зграбим, да је нишчупам из куће! Нико ми ништа не би смео!

Спендије га није слушао. Изваљен на леђа, одмарао се он са уживањем, покрај велика ћупа, пуна замедљаном водом, у који је, са времена на време, загнурао главу, да се напије до миле воље.

Мато настави:

— Шта да се чини?... Како да се врати у Картагину?...

— Не знам, — одврати му Спендије.

Та равнодушност дражила га је.

— Е! — повика он, — ти си крив! Ти ме заводиш, па ме после напушташ, подлаче један. Зашто да те слушам! Мислиш ли ти да си ми господар? О! блудничару, робе, сине ропски!...

Зубима је шкргутао и својом широком шаком замахвао на Спендија.

Грк није одговарао. Глинена светиљка горела је тихо чадору о јарболу, где се светлео заимф међу окаченим оружјем.

Наједанпут, Мато обу своје котурне, закопча зубун са тучним токама и дохвати шлем.

— Куда ћеш? — упита Спендије.

— Опет тамо! Махни ме! Довешћу је! А иставе ли се они, смрзгаћу их као гује! Убићу је, Спендије!

— Па понови: — Јест! Убићу је! Видећеш, убићу је!

Ну, Спендије, који беше начулио ухо, отрже нагло заимф, баци га у један кут и набаца одозго крзна. Зачу се жагор неких гласова, засветлеше буктиње и уђе Нар-Хавас, у пратњи около двадесетак људи.

Они су носили кабанице од беле вуне, ханцаре, кожне огрлице, дрвене обоце о ушима, обућу од хијење коже; и, оставши на прагу, наслањаху се на своја копља као чобани кад се одмарају. Нар-Хавас је био најлепши од свију; њинђувама искићени ремени стезали су му танке мишице; за златним прстеном што му је око главе придржавао широку одећу, стојало је нојево перо, које је висило иза рамена. Непрекидан осмех откривао му је зубе; очи му као стреле, и у свем свом изгледу имао је нечег смотреног и лаког.

Изјави да је дошао ради здружења са Најамницима, јер Република одавно прети његовом краљевству. Дакле, имао је рачуна да Варварима притекне у помоћ, и могао је да им буде користан.

— Снабдећу вас слоновима, којих су ми пуне шуме, вином, уљем, јечмом, урмама, смолом и сумпором за опсаде, даћу вам двадесет хиљада пешака и десет хиљада коња. Што се обраћамо теби, Мато, то је стога што те је господарење заимфом учинило првим у војсци. Уосталом, — додаде, — ми смо стари пријатељи.

Међутим, Мато је гледао Спендија, који је седео на овчјој кожи, слушао и лако климао главом у знак слагања. Нар-Хавас говораше. Призивао је богове, проклињао Картагину. У својим клетвама сломи једно копље. Сви његови људи на један мах нададоше силан урлик, и Мато, занесен тим бесом, повика да прима савез.

Тада приведоше једног белог бика и једну црну овцу, знамење дана и ноћи. Заклаше их над једном јамом. Када се ова напуни крвљу, загњу-

рише у њу своје руке, и Нар-Хавас положи своју руку на груди Матове, а Мато своју на груди Нар-Хавасове. Тај белег поновише на платну својих чадора. Потом провелише ноћ у јелу, па сагореше остатке мяса са кожом, костима, роговима и папцима.

Бескрајно клицање поздрави Мата, када се указа у велику богињину; чак и они што нису припадали вери хананској осетише по свом несхватљивом одушевљењу како наступа некакав Геније. И нико не пожеле да се дочепа заимфа. Тајанствен начин, на који га је Мато стекао, бејаше довољан у души Варвара да му узакони власт над њим. Тако су мислили војници афричког порекла. Остали, чија мржња није била тако стара, нису знали шта да суде. Да им је било бродова, одмах би отишли.

Спендије, Нар-Хавас и Мато отправише људе по свима племенима пунске области.

Картагина је исисавала те народе. Извлачила је претеран данак; и железно, брадва или крст кажњавали су закашњења, па и сама гунђања. Морало је да се гаји што се Републици свиђало, и да се испоручује што је она тражила; нико није имао права да носи оружје; када су се села бунила, продавали су становнике; намеснике су ценили као цеђаче, према количини коју су давали. А, изван области непосредно потчињених Картагини, простирали су се савезници, који су плаћали само осредњи данак; иза савезника скитали су се номади, које су могли да пусте на њих. На тај начин, жетве су биле увек обилне, коњарство зналачки вођено, а садови изврсни. Стари Катон, стручњак у земљоделству и управљању робовима, после деведесет и две године био је тим задивљен, и смртни крик, што га је понављао у Риму, био је само усклик грамзиве суревњивости.

За последњег рата, глобе су се биле удвостручиле, тако да су се скоро сви градови по Либији предали Регулу. За казну, тражило им се хиљаду таланата, двадесет хиљада говеди, три стотине врећа златна праха, знатан предујам жита, а старешине племена беху стављене на крст или побацане лавовима.

Тунис је највећма проклињао Картагину! Као старији од престонице, никако није могао да јој опрости величину; он је лежао према њеним зидинама, шћућурен у блату, поред воде, као каква отровна животиња која ју мотри. Прогонства, покољи, заразе, ништа га не ослаби. Он је подржавао Архагата, сина Агатоклесова. Стрвоједи одмах нађоше у њему оружја.

Још весници не беху отишли, кад по покрајинама плану опште весеље. Не чекајући ни на што, подавише по купатилима надзорнике домова и чиновнике Републике; поизвлачише из подрума старо посакривано оружје; од железа са раоника исковаше мачеве; деца по вратима општраху копља, а жене даваху своје огрлице, прстење, обоце, све што могаде да послужи разоравању Картагине. Томе је свако хтео да допринесе. Свежњевци копаља гомилали су се по паланкама као кукурузни снопови. Слали су животиње и новац. Мато брзо исплати Најамницима заосталу плату, и та Спендијева мисао прибави му наименовање врховним заповедником, шалишимом Варварима.

У исто време притицала је помоћ у људима. Прво се појавише људи урођеничког соја, а за овима пољски робови. Похваташе караване Црнаца, наоружаше их, а трговци који су долазили у Картагину, у нади на извеснију добит, измешаше се са Варварима. Без престанка долажаху многобројне чете. Са висова Акропоља видело се како војска расте.

По равништу водова биле су постављене страже Легијине; а крај њих, у размацама, дизали су се тучни казани, у којима је кључала асфалтна жидина. Доле по пољу, гамизала је хучно велика гомила. Били су несигурни и осећали су ону забуну која увек погађа Варваре када сусретну зидове.

Утика и Хипо-Зарит одбише њихов савез. Били су самоуправне феничке насеобине као Картагина, и у уговорима што их је Република закључивала додавали су чланове о својој засебности. Међутим, оне су уважавале јачу сестру, која их је штитила, и никако нису веровале да је чопор Варвара кадар да је победи; већ, напротив, да ће они бити сатрвени. Желели су да остану неутрални и да живе у миру.

Ну, са положаја свог биле су неопходне. Са дна залива, Утика је била погодна да Картагини приведе помоћ споља. Узму ли само Утику, замениће је Хипо-Зарит, за шест часова даље на обали, и, тако снабдевена, престоница биће неосвојива.

Спендије је хтео да се одмах предузме опсада, чему се успротиви Нар-Хавас, јер прво мора да се баци на границу. То је било мишљење старих бораца, и самога Мата, те би одлучено да Спендије нападне Утику, Мато Хипо-Зарит, а трећи табор војске да се наслања на Тунис и заузме картагинско поље, што узе на себе Аутарит. Нар-Хавас, пак, имађаше да се врати у своју краљевину, да покупи слонове и да са својом коњицом чисти путеве.

Жене надаше велику вику против те одлуке; оне су жуделе за накитом пунских госпа. Лиђани такође уложише свој глас против тога. Позвали су их против Картагине, а сада, ето, иду натраг! Војници пођоше скоро сами. Мато је предводио своје другове са Иберјанима, Лузитанцима, за-

падњацима и острвљанима, а сви који говораху грчки тражаху Спендија због његова духа.

Велика препаст настаде када видеше како се војска наједанпут поколеба; ну, она се отегну под Адријанину планину, Утичким путем, поред мора. Један део остаде пред Тунисом, а остало ишчезну, па се опет указа на другој обали залива, на рубу шуме, у којој утову.

Било их је, можда, осамдесет хиљада људи. Две тирске вароши неће давати отпора, па би се вратили на Картагину. Њу је већ најдала знатна војска, која је била посела доњи крај мореуза, те је ускоро морала да пропадне од глади, јер без помоћи покрајина није могло да се живи, пошто грађани, као у Риму, нису плаћали порезе. Картагини је недостајао политички смисао. Њена вечита брига о добити сметала јој је да има те мудрости која даје узвишеније славољубље. Као галија укотвена у песку либиском, одржавала се она ту силом рада, док су народи, као вали, чучали око ње, и најмања бура потресала је та грдосијски строј.

Благајна се била исцрпила за римскога рата и при свему што се расуло и погубило за погађања са Варварима. Међутим, требало је војника, а ниједна влада није веровала Републици! Недавно, Птоломеј јој је одрекао две хиљаде таланата. Уз то им је дух убијала отмица вела. То је Спендије добро предвидео.

Ну, тај народ, који је осећао да га мрзе, пригрлио је уз срце свој новац и своје богове; а родољубље му је подржавао устав његове владе.

Испрва, моћ је зависила од свију, ма да нико није био довољно јак да је приграби. Појединачке дугове сматрали су као јавне дугове. Људи хананског порекла имали су искључиво право на трговину. Умножавањем добити од гусарења, добитима од зеленашења, суровим извлачењем користи

од земље, робова и сиротиње достизало се до богатства. Оно једино водило је свим људским звањима, и мада власт и новац готово нису излазили из истих породица, сносила се олигархија, јер се гајила нада да се доспе до ње.

Трговачка друштва, у којима су израђивани закони, бирала су надзорнике над готовином; ови су крајем свог службовања постављали сто чланова за Веће Старих, који су и сами зависили од Великога Сабора општег скупа свих богаташа. Два суфета, пак, те трагове краљева, мање од конзула, бирали су истог дана из две истакнуте породице. Њих су раздвајали сваковрсним омразама, да би их узајамно ослабили. Они нису могли да решавају о рату; а када су бивали побеђени, Велико Веће их је разапињало на крст.

Дакле, моћ Картагине долазила је од Сисита, то ће рећи од једног великог двора усред Малке, на месту где је, по казивању, приспео први чун са феничким морнарима, будући да је море после тога јако опало. То је био склоп малих одаја архаична слога, од палмових дебала са каменим угловима, које су биле одвојене једна од друге, да би, понаособ, могле да приме различита друштва. Ту су се богатири слегали по ваздан, да расправљају о својим и владиним пословима, од испитивања бибера до истребљења Рима. Трипут у месецу износили су своје постеле на висок чардак што је оптицао зиду двора; и одоздо су их гледали како на ваздуху седе за софрама, без котурни и без кабаница, са дијамантима по прстима што се шетају по месу и са својим великим обоцима о ушима што се надносе између бокала, — где, сви снажни и угојени, полунаги, срећни и насмејани, једу, окружени плаветнилом, као дебеле ајкуле што се играју по мору.

Ну, сада нису могли да прикрију своја неспокојства; били су веома бледи; гомила, што их је

чекала пред вратима, пратила их је до њихових дворова, да им извуче какву новост. Као у време куге, све куће биле су позатваране; улице су се испуњавале и на мах празниле; пело се на Акропољ; трчало се на пристаниште; сваке ноћи већало је Велико Веће. Најзад, сазваше народ на Камонов трг, и би одлучено да се повере Ханону, победиоцу са Хекатомпила.

То је био човек побожан, препреден непомирљив према Афричанима, прави Картагињанин. Његови дохотци равнали су се са Баркиним. Нико није имао таква искуства у управљању државним пословима.

Он издаде указ да се напишу у војску сви здрави грађани, постави по кулама направе за бацање стена, захте прекомерне количине оружја, чак нареди грађење четрнаест галија, за којима није било потребе; и хоћаше да се све заведе и брижљиво запише. Наређивао је да га носе у оружицу, на светлиљу, у благајну храмова; једнако се видело како се његова велика носиљка клати са ступња на ступањ уз акропољске степенике. А у свом двору, ноћу, пошто није могао да спава, спремао се за борбу и изурлавао ратне заповести.

Од превеликог страха сви постадоше храбри. Већ при петловим кукурецима богатири су се враћали дуж Мапала, и, засуканих хаљина, вежбали се у руковању копљем. Ну, у недостатку учитеља, заподевала се распра. Задихани, седали су на гробове, па су после опет почињали. Многи, чак, наметаху себи читава правила. Једни су се претоваровали јелом, мислећи да треба много да се једе, не би ли се добавило снаге, док су се други, којима је крушноћа сметала, изнуравали гладовањем, да би омршавили.

Утика је већ неколико пута тражила помоћ од Картагине. Ну, Ханон није хтео да пође све

ћима. Уз то га је тиштала мисао на Саламбу, и он је сањао о уживању у њеној лепоти као и сластима освете, што га је заносила поносом. Сурова, бесна и постојана потреба налагала је да ју опет види. Помишљао је да се понуди за преговарача, у нади да ће доспети до ње, када већ буде у Картагини. Често је заповедао да се труби на јуриш, и, ништа не чекајући, налетао је на брану што су покушали да је подигну у мору. Рукама је изваљивао камење, разривао, ударао и свукуд забијао свој мач. Варвари су кидисавали у нареду, стубе су се преламале уз велики прасак и лесе људи стрпоштавале су се у воду, која се црвеним валима отпљускивала од зидина. Најзад, бука би ослабила, и војници би се удаљавали, да почну изнова.

Мато је седео изван чадора; руком је отирао своје крвљу испрскано лице, и, окренут Картагини, гледао је видик.

Према њему, у маслинама, палмама, измирнама и платанима, почивале су две широке баре, које су допирале до другог језера, чији се опсези нису опажили. Иза једне планине штрчале су друге планине, а усред големог језера уздизало се сасвим црно острво пирамидина облика. Лево, на крају залива, од гомила песка, чинило се као да су се уставили велики плави вали, док се море, равно као лазуритски плочник, пело неосетно небу до руба. Пољског зеленила нестајало је местимично у дугим жућким лисама, док су рошчићи светлели као корална пуцад, одрина висила низ јаворе, вода жуборила, ђубасте шеве скакутале, а последњи пламенови сунца златили оклопе у корњача, што излазе из сите, да се наудишу поветарца.

Мато је уздисао дубоко. Легао је потрбушке, заривао нокте у земљу и плакао; осећао је да је бедан слабић и напуштен. Никад она неће бити његова, нити ће он, пак, освојити града.

Ноћу је, сам у чадору, гледао у заимф. На што му је та божанска ствар? И сумње стадоше да походе Варваринове мисли. После му се учини, противно, да вео богињин зависи од Саламбе, и да њим лебди, и од самог даха лакши, део душе њезине; па би га пипао, гњурао лице у њ и љубио га и јецао. Огртао је њим рамена, да му се причини и поверује како је са њом.

Ну, некад је нагло одлазио; при светлости звезда прескакао је војнике, који су спавали, умотани у своје кабанице; па се, на улазу у табор, бацао на коња, и, после два часа, налазио се у Утици, у чадору Спендијеву.

Прво би говорио о опсади; али, долазио је само да ублажи свој бол у разговору о Саламби. Спендије га је упућивао да буде мудар.

— Одагнај из душе своје те јаде што је понижавају! Некад си се покоравао, а сада заповедаш читавом војском, и, ако Картагина није освојена, добићемо бар покрајине; постаћемо краљеви!

Па, како то да му власт над заимфом не прибавља победе? По Спендију, ваљало је чекати.

Мато мишљаше да се вео тиче искључиво људи хананскога рода, и, у свом варварском оштроумљу, говораше у себи: »Дакле, заимф ништа неће учинити за мене; ну ништа неће учинити ни за њих, пошто су га изгубили.«

Најзад, узбуњивала га је једна зебња. Бојао се да обожавајући Аптукноса, бога либјанскога, не увреди Молоха, те стидљиво упита Спендија — коме би међу боговима ваљало да жртвује једног човека.

— Само жртвуј! — рече Спендије, смејући се.

Мато није никако могао да разуме ту равнодушност, и посумња да Грк има каквог духа, о којем неће да говори.

Свих вероисповести као и свих племена било је у тим варварским војскама, где су уважавали и

туђе богове, јер су их се плашили. Многи су у своје рођене верске обреде мешали и туђинске обичаје. Ма како да нису обожавали звезде, чим би сазвезђе било злокобно или помоћиво, приносили би му жртве. Божанством би постајала ма каква непозната амајлија, коју би случајно нашли у некаквој опасности; или, пак, какво име, само име, које би понављали и не тражећи да дознаду шта оно може да значи. Ну, пошто су се напљачкали храмова и нагледали народа и убистава, многи су завршавали веровањем само у судбину и у смрт; и сваког вечера заспивали су спокојно као звериње. Спендије би пљувао на ликове Јупитра Олимпискога; међутим, бојао се да говори гласно у мраку, и ниједног дана није омашао да обује прво десну ногу.

Он је према Утици подизао дуг четвороугласт насип. Ну, у колико се ово пело, у толико је и бедем растао; што су једни обарали, други су скоро одмах подизали. Спендије је штедео своје људе, сневао о извођењу својих смерова, и гледао да се сети ратних лукавстава, о којима је слушао приче за својих путовања. Што ли се Нар-Хавас није враћао? Непокојство је било велико.

Ханон беше довршио своје припреме. Једне ноћи без месеца, преко Картагинског залива преплови он на скелама са својим слоновима и војницима. Потом се обрнуше планини Топлих Вода, да избегну Аутарита, — и продужише са таквом спорошћу, те, место да изненаде Варваре зором, како је то прорачунавао суфет, стигоше тек трећег дана у подне.

Утика је имала са источне стране једну равницу која је допирала до велике мочваре картагинске; иза ове почињала је у правом углу долина обухваћена двеманиским планинама, које су се на-

једном прекидале. Варвари су се били утаборили подаље на левој, да би тако држали у опсади пристаниште, и спавали су под својим чадорима (јер су се тога дана обе стране премориле борбом, те су се одмарале), када се иза брегова указа картагинска војска.

Послушници са праћкама беху размачно понаместани по крилима. Легијине страже у својим оклопима са златним шкољкама, држали су први ред на својим дебелим коњима без гриве, без длаке, без ушију, а са сребрним рогом напред чела, да би личили на носороге. Између њихових коњичких чета, младићи са малом кацигом на глави, махали су јасеновим копљима у обе руке; за њима су наилазила дуга копља тешке пешадије. Сви ти трговци били су наслагали на своја тела што су могли више оружја: било их је који су уједно носили копље, брадву, буздован и два мача; други су, као жељеви, били начичкани ножима, а руке су им се одвајале од оклопа у облогама од рога или у гвозденим токама. Најзад, појавише се скеле за високе направе: каробалисти, онагри, катапулти и јакрепи љуљали су се на колима, која су вукла мазге и воловске четворке; — и што се војска више развијала, то су више задихани војсковођи трчали са десна на лево, да саопште заповести, да саставе редове и одрже размаке. Стари, који су управљали, били су дошли са гримизним кабаницама, чије су се величанствене кићанке заплетале у ремење са њихових котурни. Њихова црвенилом сасвим намазана лица сијала су испод грдно великих кацига са боговима одозго; и како су им штитови били опточени слононачом, окићеном драгим камењем, регби да то сунца прелазе преко тучна зида.

Картагињани су се кретали веома тромо, и Најамници су их уз подсмех понуђали да седну. Довикивали су им да ће им за час испразнити де-

беле трбушине, испрашити позлату са коже и напојити их железом.

Са јарбола, пободена испред Спендијева чадора, указа се зелена заставица: то беше знак. Картагинска војска одговори му грдном буком труба, цимбала, бубњева и зурли од магареће кости. Варвари бежу већ истрчали испред својих палисада. Бежу копљима на домаку, лице у лице.

Један балеарски праћкаш иступи за корак напред, положи глиноваке у свој ремен, завитла руком, прште један штит од слоноваче и обе се војске измешаше.

Врхом копаља својих Грци убадаху коње у ноздрве. Робови што су имали да бацају камење, покупили их одвећ тешке, те су падали близу њих. Пунски пешаци измахивали су својим дугим мачевима и тако откривали свој десни бок. Варвари им пробеше редове; стадоше да их кољу; посртаху преко самртника и лешева, заслепљени крвљу што их је шибала по лицу. Та гомила измешаних копаља, кацига, оклопа, мачева и удова обртала се, ширила се и стезала гипким сажимањем. Картагинске кохорте цепале су се све више и више, њихове направе нису могле да изиђу из песка; најзад, носиљка суфетова (његова велика носиљка са биљурним ресама) — што су је гледали од почетка како се њише међу војницима као чун на валима, — наједном потону. Без сумње, мртав је? Варвари се нађоше сами.

Прах око њих падаше, и они почињаху да певају, кад се Ханон главом указа на једном слону. Био је гологлав под бисусним сунцобраном, што га је држао црнац иза њега. Његова огрлица од плавих плочица лупкала је по цветовима црна му огртача; гривне са алемовима покривале су му огромне руке; и, отворених устију, замахивао је грдним копљем, које је на крају било расцветано као лотос и сјај-

није од огледала. На мах, земља се проломи, и Варвари угледаше како у једном једином реду трче сви слоновии картагински са својим позлаћеним дугим зубима и плаво обојеним ушима. Преко гучних облога, над гримизним ашама тресле су се кожные карауле, и у свакој од њих по три стрелца држала су запете тетиве.

Војници једва да имаћаху оружја. Уредише се насумце. Ужас их следи; стојали су неодлучни.

Одозго из караула већ су бацали на њих копља, стреле, фаларике и олово; неки су хтели да се успужу на слонове, те се хватаху за ресе по ашама. Ножима су им откидали руке, те су полеђише падали на исукане мачеве. Веома слаба копља ломила су се; слоновии су пролазили кроз фаланге као дивљач кроз тавне пусте; сурлама својим чупали су коље по околу, којим су прелазили са краја на крај, преврћући чадоре својим грудима. Сви се Варвари разбегоше. Сакрише се по бреговима што су окружавали долину, којом беху дошли Картагињани.

Победилац Ханон дође пред врата Утике. Заповеди да засвирају трубе. Три градске судије појавише се на врху једне куле, у отвору мазгала.

Утичани никако не хтедохе да приме код себе тако добро наоружане госте. Ханон плахну. Најзад, пристадохе да га приме са слабом пратњом.

Улице беху сувише тесне за слонове. Морадохе да их оставе напољу.

Чим суфет уђе у варош, дођоше прваци, да га поздраве. Он захте да га одведу у купатило, и позва своје куваре.

После три часа, још је био уваљен у купало, пуно циметова уља; и тако, за купања, јеђаше, са разастрвене волујске коже, језике пламенаца са маковим зрневљем у меду.

Код њега је седео, непомичан у својој жутој хаљини, лечник, који је са времена на време подстицао ватру у купатилу, док су му два млада дечка, нагнута купатилу преко ступњева, трљала ноге. Ну, старање о телу није обустављало његову љубав према јавној ствари, јер је казивао у перо писмо за Велико Веће; и како су имали заробљеника, питаше се какву страшну казну да измисли.

— Стани! — рече једном робу, који је, стојећке, писао на длану своје руке. — Да ми се доведу! Хоћу да их видим.

И са дна дворане, пуне беличасте паре, по којој су бакље бацале црвене пеге, гурнуше три Варварина: једног Самнићанина, једног Шпартанца и једног Копадокјанина.

— Настави! — рече Ханон. — Радујте се, светлости Бала! Ваш суфет истребио је псе прождрљиве! Благослови над Републиком! Наредите молитве!

У том смотри заробљенике, па се заперека:

— Аха! јунаци из Сике! Данас не урлате онолико! Ја сам! Зар ме не познајете? А камо вам мачева? Да страшних људи, заиста! — И учини се као да хоће да се сакрије, као да их се плаши. — Тражите коња, жена, земље, судских звања и свештеничких чинова, канда! Што не? Е, па ја ћу вам дати земље, да никад не изиђете из ње! Ожениће вас новим новцатим вешалима! А плата ваша? Истопиће вам се у устима слитцима оловним! А на добре ћу вас положаје наместити, веома високо, усред облака, да сте близу оловима!

Три Варварина, утонула у косу и подерине, гледаху га, не разумевајући шта он то говори. Били су рањени у колена, и тако су их шчепали, бацивши на њих замку. Тешки ланци са њихових

руку вукли су се крајем по плочама. Ханона разгневи њихова равнодушност.

— На колена! На колена! Шакали! Прашино! Гаде! Измети! Па, ни да одговоре! Доста! Ђутите! Живи да се одеру! Не! Одмах!

Колутао је очима и бректао као нилски коњ. Мирисно уље изливало се под његовом телесином и лепило се о краљушт његове коже, те је при светлу буктиња изгледао румен.

Настави:

— За четири дана силно смо препатили од сунца. При прелазу преко Макара мазге су нам се губиле. И поред њихова положаја, храброст изванредна . . . Ох! Демонаде! Како патим! Нека се загреју цигле, и нека се зацрвене!

Зачу се греб жарача и отварање пећи. Тамњан се задими јаче у широким кадионицама, и сасвим наги трљачи, који су се знојили као сунђери, стадоше да му растрљавају некакво тесто, начињено од пшенице, сумпора, црна вина, псећа млека, измирне, галбанума и стиркса.

Морила га је жеђ без престанка. Човек у жутој хаљини не попусти тој жељи, већ пружи златан пехар, одакле се пушила змијска јуха, и говораше му:

— Пиј, да снага змија, што су од сунца постале, продре у срж твојих костију, и добијеш храбрости, одблесче богова! Уосталом, знаш да један Ешмунов свештеник мотри око Сирија свирепе звезде од којих ти долази болест. Оне бледе као пеге по твојој кожи, и ти од тога нећеш умрети.

— Ох! јест, је ли? — понови суфет. — Не морам од тога да умрем! — И са његових љубичасто плавих усана оте се дах гаднији од задаха какве лешине. На место очију му без трепавица као два угљена да су горела; читава гужва набране коже висила му је са чела; његова два уха

одвајала су се од главе и тако постајала већа, а дубоке боре, што су градиле полукругове око његових ноздрва, давале су му чудан и страхан изглед, сличан дивљој звери. Његов неприродан глас лично је на рику.

— Можда, — рече, — имаш право, Демонале? Ето, где су се баш заиста позатварали чиреви. Осећам снагу. Ето, гледај како једем!

И не толико са јешности, колико хвастања ради и да би и самоме себи доказао како је здрав, стаде начињати пуњенице са сиром и мајораном, рибе без костију, тикве, остриге, јаја, роткве, гомољике и тичице са ражњића. Гледајући у заробљенике, наслађивао се у уобразиљи њиховим мучењем. Ипак, сећао се Сике, и беснило свих његових болова нађе излива у увредама против ова три човека.

— О, издајници! О, бедници! Бестидници! Проклетије! И ви ме вређисте, мене! Мене, суфета! Њихове услуге, цена њихове крви, како говораху! А, јест, њихова крв! Онда окрену да говори самоме себи: — Сви ће пропасти! Ни један да се не прода. Боље би било да се отерају у Картагину. Видели би ко сам; али, ја, без сумње, нисам понео довољно ланаца? Пиши: пошљите ми . . . Колико их је? Нека се за то пита Мутумбал! Хајде! Нема милости! И у корпама да ми се донесу њихове поодсецане руке!

Ну, необични узвици, у исти мах и промукли и пиштави, допреше у дворану и надјачаше глас Ханонов и звуку плитица, што су их ређали око њега. Узвици се удвојише; и наједном се разлеже помамна рика слонова, као да борба опет отпоче. Велика рика стаде да бесни око града.

Картагињани нису били ни хтели да гоне Варваре. Били су се понамештали испод зидина, са својим пртљагом, послушницима и свом својом са-

трапском комором; и весељаху се под својим лепим опшивеним чадорима ђинђувама, а од окола најамничког на пољу је била само олупина. Спендије беше повратио своју храброст. Одасла Зарксаса Мату, претрча шуму, покупи своје људе (губитци нису били знатни), — и помани што су били побеђени без борбе, уредише се опет у редове, кад опазише једно буре са петролејем, што су га без сумње били оставили Картагињани. Тада Спендије извуче свиње са мајура, намаза их асфалтом, запали их и натера на Утику.

Уплашени том ватром, слоновии се разбегоше. Тле се уздизало на том месту, и, како стадоше да на њих бацају стреле, повратише се натраг; — и тешко ударајући зубима и под ногама својим цепали су трбух Картагињанима, давили их и спљескавали. Иза њих Варвари су се спуштали низ брег; пунски око, без опкопа би заузет при првоме јуришу, и Картагињани се нађоше прикљештени уз капије, јер не хтедоше да их отворе из страха од Најамника.

Свитало је; отуд, према западу, видело се где долазе пешаци Матови. У исто време указаше се и коњаници; то је био Нар-Хавас са својим Нумидима. Прескачући јаруге и дбунове, гонили су бегунце као хртови зечеве. Та промена среће пресече суфета. Он повика за помагаче, да изиђе из праонице.

Троје робова било је једнако уза њ. Један Црнац (онај што му је у борби носио сунцобран) наже му се у тај мах на ухо.

— Па? . . . — одговори суфет тихо. — А! убиј их! — додаде напрасито,

Етиопљанин истрже иза паса дуг ханцар и три главе падоше. Једна од њих пређе преко остатака од гозбе, ускочи у купатило и поплива неко време, отворених устију и укочених очију. Јутарњи зраци

улажаху кроз отворе по зиду; из три погрудике положена тела текло је у пуним млазевима као из три извора, и читав застирач крви простирао се по мозаику посутом плавим прахом. Суфет умочи руку у тај сасвим топал мутљаг, и протрља се по коленима: то је лек.

Када заноћа, извуче се из града са својом пратњом, па се дохвати планине, да стигне своју војску.

Од ње нађе само остатке.

После четири дана био је у Горзи, уврх једног кланца, кад се одозго указаше чете Спендијеве. Двадесет добрих копаља могаше лако да их заустави, само да нападе поворку са чела; ну, престрављени Картагињани гледаху их где пролазе. Ханон познаде у позадини нумидскога краља. Нар-Хавас му се поклони, да га поздрави, дајући му некакав знак, који он не разумеде.

Вратише се у Картагину са свакојаким ужасима. Ишло са само ноћу; дању се крило по маслиновим шумама. На сваком одморку умирала је неколицина, више пута мишљаху да су изгубљени. Најзад, доспеше до рта Хермеума, где дођоше бродови да их узму.

Ханон је био тако уморан и тако очајан, — нарочито га је убијао губитак слонова, — да, ради краја томе, затражи у Лемонада отрова. Уосталом, већ је осећао да је распет на крст.

Картагина није имала снаге да се разгневи на њ. Било је изгубљено четири стотине хиљада девет стотина седамдесет и два сребрна сикла, петнаест хиљада шест стотина двадесет и три златна шекеда, осамнаест слонова, четрнаест чланова Великога Већа, три стотине богатира, осам хиљада грађана, жита за три месеца, велики товар и све ратне направе! Одметништво Нар-Хавасово било је извесно, и настајале су две опсаде. Аутаритова вој-

ска отезала се сада од Туниса до Радеса. Одозго са Акропоља видело се како се са равнице пењу до неба дуги димови; то су горели замци богатира.

Један једини човек могао би да спасе Републику. Покајаше се што нису умели да га цене, те и сама странка за мир изгласа паљенице за повратак Хамилкарев.

Откад је видела заимф, Саламба је била смућена. Чинило јој се да ноћу чује кораке богињине, и будила се у лелеку од страха. Сваког дана слала је храну у храмове. Танака се умарала извршивањем њених заповести, а Шахабарим је није остављао

VII.

ХАМИЛКАР БАРКА.

Звездар који је сваке ноћи бдио одозго са храма Ешмунова, да трубом објави звездине мене, опази једног јутра где, отуд од запада, нешто налик на тицу клизи својим дугим крилима по површини морској.

То је био брод са три реда весала. На кљуну му је био извајан коњ. Сунце се рађало; звездар стави руку над очи, па обема рукама дохвати своју трубу, и над Картагином се разлеже снажан тучан јек.

Из свих кућа поизлазише људи; још није хтело да се поверује речима, расправљало се; брана је била пуна народа. Најзад, познадоше Хамилкареву трирему.

Исправљене једренице и разапета једра дуж катарке, долазила је она охоло и дивље, парајући пену око себе; њена дивовска весла ударала су по води сложено; са времена на време помаљао се крај њене хрбати што је била начињена као рало у раоника, а подкљуном, којим му се свршавала прова, коњ са главом од слонове кости, са предњим ногама у вис, као да је трчао по равнима морским.

Како ветар беше престао, пред ртом клону једро, и поред крмара угледаше где стоји један гологлав човек. То је био он, суфет Хамилкар! О бедрима је имао железне токе, које су се преси-

јавале; под дрвеним плаштом о плећима виделе су му се руке; два веома дуга бисера висила су му о ушима, а црна густа брада спуштала му се на груди.

Љуљајући се између стена, галија при том оплови брану и гомила је праћаше по плочама, кличући:

— Поздрав и благослов! Око Камоново! О, ослободи нас! Богатири су криви! Они хоће да умреш! Чувај се, Барка!

Он није одговарао, као да га је бука по океанима и борбама сасвим заглушила. Ну, када би под степеником што се спушта са Акропоља, Химидкар диже главу и, скрштених руку, погледа у храм Ешмунов. Поглед му се диже још више, до ведрога неба; и опорим гласом изрече заповест својим морнарима; трирема поскочи, окрзну идола што је био постављен на крају бране, да зауставља буре; и у трговачком пристаништу, пуном нечистоће, иверја и љусака, одгурну и разби друге за коље привезане бродове, који су се завршавали крокодилским чељустима. Народ је притицао; неки запливаше. Већ стиже до краја при дну, пред врата начичкана клиновима. Врата се подигоше, и триреме несташе под дубоким сводом.

Војно пристаниште било је сасвим одвојено од града. Када су долазили посланици, морали су да прођу између два зида, кроз пролаз који изилази на леву страну, пред храм Камонов. Ту је велик воден простор, округао као пехар, оптицала озидана обала, где су биле саграђене стаје за склониште бродова. Испред сваке стојала су два стуба, са Амоновим роговима по оглављима, што је образовало читав низ сводника свуд око воде. На средини, у једном острву, дизао се дом за поморског суфета.

Вода је била тако бистра да се видело дно попођено белим шљунком. Ту није допирала улична

граја, и Хамилкар, у пролазу, познаваше триреме, којима је пређе управљао.

Сада их у склоништу можда није било више до двадесет. Биле су на земљи, изврнуте на бокове или усправљене на хрбати, са високо уздигнутим крмама и испупченим провама под позлатом и тајанственим знамењима. Утваре су биле изгубиле своја крила, богови Патечи руке, бикови своје сребрне рогове; — и све упола избледеле, мртве, отрухнуле, ну пуне повести и мириса на путовања, као осакаћени војници кад опет угледају свог старешину, чинило се да му зборе: »Ми смо! Ми смо! А и ти си побеђен!«

Нико, сем поморског суфета, није могао да уђе у дом поморског заповедништва. Докле год нису имали доказа о његовој смрти, сматрали су да још постоји. Стари су тиме избегавали једног старешину више, те ни са Хамилкарем нису пропустили да се покоре обичају.

Суфет пође у пусте одаје. При сваком кораку наилазио је на опрему, намештај, познате предмете, који га, ипак, зачуђаваху, а под тремом у једној кадионици било је још пепела од мирисница што су о његовом поласку биле запаљене да се Мелкарт умилостиви. Није се надао овако да се врати! Све што је био починио, све што је био видео, разви му се у успомени: напади, пожари, легије, буре, Дрепан, Сиракуза, Лилибеј, брег Етна, Ерикова висораван, пет година војевања, до кобног дана кад су положили оружје и изгубили Сицилију. За тим је опет гледао лимунове гајеве, чобане са козама по сивим планинама; и срце му је скакало при помисли на другу доле подигнуту Картагину. Његови смерови, његове успомене, зујаху му у глави, још заглушеној љуљањем брода. Обузимала га је самртна стрепња; и, наједном, онемоћао, осети потребу да се приближи боговима.

Онда узиће на последњи спрат куће, из златне шкољке, окачене о руку му, извуче чавлима окорвану спатулу и отвори једну округласту собицу.

Ову су благо осветљавали узани црни котури, углављени у зид и провидни као стакло. Између редова тих једнаких котура били су изрезани отвори као на урнама у колумбаријумима. Сваки је имао у себи по један округао и таман камен, који се чинио веома тежак. Само људи вишег духа обожавали су те са месеца пале абадире. Својим падом представљали су звезде, небо и огањ; својом бојом мрачну ноћ, а својом једрином спојност земаљских ствари. Загушљив ваздух испуњавао је ово тајанствено место. Од морског песка, што га је без сумње ветар натерао кроз врата, белели су се по мало округли каменови по издупцима. Хамилкар их врхом прста изброја једно за другим; потом сакри лице у вео шафранове боје, паде на колена, па се пружи по земљи, издужених руку.

Дан је с поља упирао у црна окна. Древеће, брдашца, вијори, и неодређене животиње опртаваху се у њиховој провидној једрини; и светлост, плашљива и мирна ипак, долазила је као што мора да је иза сунца, у мутним просторијама будућих стварања. Он се упињао да из своје мисли изагна све облике, сва знамења и призивања богова, да би боље схватио непромењив дух што га крију привиђења. Прожимала га је некаква планетска снага, док је према смрти и свима опасностима осећао некакво разумније и присније презирање. Када је устао, био је пун ведре неустрашивости која се отима сажаљењу и страху, и како га је заптивало у грудима, изиће на врх куле, која је надвишавала Картагину.

Угињући се једном дугом кривином, варош се спуштала са својим кубетима, својим храмовима, својим златним крововима, својим домовима, својим

палмовим бокорима, овде-онде својим биљурним јабукама, из којих су севале ватре, а бедери су састављали циновски руб око тог рога изобиља што се просипао пред њим. Доле угледа приста ништа, тргове, унутрашњост дворишта, шар улица и сасвим ситне људе скоро до сама плочника. Ах! Да Ханон не беше дошао одвећ касно оног јутра када се водио бој код Егатских острва! Очи су му тонуле у крајњи видик, и он пружи према Риму обе своје уздрхтале руке.

Гомиле народа биле су по степенима Акропоља. На Камонову тргу тискали су се, да виде суфета кад изиђе; мало по мало, чардаке је пунио свет; неки га познадоше и стадоше да га поздрављају; он се повуче, да још боље раздражи нестрпљење у народа.

Доле, у дворани, Хамилкар затече највиђеније људе своје странке: Истатена, Субелдију, Хиктамона, Јеубаса, и остале. Они испричаше шта се све догодило од закључења мира: о лакомству Старих, о одласку војника, о њихову повратку, о њиховим захтевима, о ропству Гисконову, о крађи занфа, о помоћи и напуштању Утике; ну, нико се не усуди да му спомене догађаје који су се њега тпцали. Најзад, растадоше се, да се опет виде у ноћи на зборишту Старих, у храму Молохову.

Баш када хтеде да изиђе, напољу, пред вратима, подиже се некаква граја. Упркос послушницима, неко је хтео да уђе; и како се галама удвајала, Хамилкар нареди да уведу непознатог.

Видеше где уђе једна стара Црнкиња, сломијена, зборана, уздрхтала, глупа изгледа и умотана до пете у широке плаве велове. Она се упути суфету; гледаху се неко време; наједном, Хамилкар уздрхта; на покрет његове руке, робови се повукоше. Тада, давши јој знак да иде опрезно, одвуче је за руку у једну далеку собу.

Црнкиња паде на земљу крај његових ногу, да их љуби; он је подиже грубо.

— Где си га оставио, Идибале?

— Доле, господару. — И, ослободивши се веолава, стаде руком да отире своје лице; црне боје, старачке дрхтавице, погурена стаса, свега нестале. То је био снажан старац, чију кожу као да су учинили песак и ветар морски. Прамен седе косе дизао му се на темену, као ћуба од тиге; и подругливим погледом показа на поду палу преобуку.

— Добро си учинио, Идибале! Добро је! — Па, као да га пресеке својим оштрим погледом: — Још нико не сумња?

Старац му се Кабирима закле да је тајна очувана. Нису напуштали своје колебе, која се налази на три дана од Хадрумета, на обали са корњачама и палмама по сипини.

— А према твојој заповести, господару, учим га да баца ножиће и да води запреге.

— Јак је, је ли?

— Јест, господару, а и неустрашив! Не боји се ни змија, ни грома, ни утвари. Босоног, трчи рубом урвина као чобанин.

— Збори! Збори!

— Измишља клопке за дивље звери. Прошлог месеца, да ли ћеш поверовати, изненадио је једног орла; овај га је вукао, и крв тичја и крв детиња расипале су се по ваздуху у крупним капима као рашчупане руже. Бесна животиња обасипала га је ударима врила; он ју је био стегао уз груди, и што се више борила, то му је смех бивао јачи, звучан и диван као кад се туку мачеви.

Хамилкар обори главу, засењен тим предзнацима величине.

— Ну, од извесног времена, узбуђује га некакво неспокојство. Гледа далеко једра што броде морем;

тужан је, отура хлеб, распитује за богове и хоће да види Картагину.

— Не, не! Још не! — повика суфет.

Стари роб као да је знао за опасност што је плашила Хамилкара, те настави:

— Како да га задржим? Већ морам да му дам обећања, и у Картагину сам само дошао да му купим ханџар са сребрним дршком у бисеру. — Потом исприповеди како је смотрио суфета на чардаку, како се чуварима пристаништа издао за једну од Саламбиних жена, да би продро до њега.

Хамилкар за дуго остаде као утонуо у своје просуђивање; најзад рече:

— Сутра, при заходу сунца, дођи у Мегару, иза творница гримиза, и трипут крикни као шакал. Ако ме не видиш, долазићеш у Картагину сваког првог дана у месецу. Ништа не заборави! Воли га! Сада можеш да му говориш о Хамилкару.

Роб опет обуче своје одело, и они заједно изиђоше и из дома и из пристаништа.

Хамилкар продужи сам пешке, без пратње, јер су се скупови Старих у изванредним приликама држали скривено, и на њих се одлазило тајно.

Он прво прође поред источног лица Акропоља, потом пређе Травски трг, Киниздове своднике и Мирисарско предграђе. Ретке светиљке гасиле су се, најшире улице биле су неме, и кроз помрчину су промицале сенке. Ове су ишле за њим, друге су придолазиле, и све су греле, као и он, према Мапалима.

Молохов храм био је саграђен у подножју једног окомитог теснаца, на опасном месту. Одоздо су се видели само високи зидови што су се пели бескрајно, као зидови каква грдна гроба. Ноћ је била тамна, сивкаста магла притискивала је море. Ударала је о гребене, чисто хропћући и јецајући; и мало по мало, сенки је нестајало као да су улазиле у зидове.

Ну, чим се прође кроз врата, нађе се у страну четвороуглу двору, опточену сводовима. У средини се диже грађевина са осам једнаких страна. Кубад се дижу над њом и слажу се око другог спрата који носи некакву округлу зграду, над којом се диже једна кула повраћених кривина, са јабуком на врху.

Вагре су гореле по облицама у исплетеној жици, наглављеним на мотке, што су их носили људи. Та светлост колебала се под вихором ветра и опрвењавала златне чешљеве у њиховој на потијку сплетеној коси. Они су трчали и дозивали се да дочекају старе.

По плочнику, овде-онде, били су згрчени као сфинксови, огромни лавови, живи симболи прождрљива сунца. Они су дремали полуотворених трепавица. Ну, пробуђени корацима и гласовима, устајали су лагано, прилазили Старима, које су познавали по њихову оделу, трли се о њихова бедра, гурећи леђа и зевајући гласно; пара њихова даха дизала се изнад светлости буктиња. Метеж ојача, врата се позатвараше, сви свештеници поутецаше, а Старих нестаде под стубовима, што су око храма правили дубок трем.

Они су били размештени тако да својим кружним редовима, који су били један у другом, представљају сатурнску периоду са годинама, године са месецима, месеце са данима, и на крају су додиривали зид светилишта.

Ту су Стари остављали своје палице са нарвалским рогом, — јер се смрћу кажњавало ко би ушао на седницу ма са каквим оружјем. У многих је доле на оделу била раздеротина, прихваћена пурпурним ширитом, да би се видело како, оплакујући смрт својих ближњих, нису жалили своје одеће, и тај знак жалости није дао раздеру да се увећава. Други су држали браду у врећици од љу-

бичасте коже, која се вршчама држала о ушима. Сви су приступали и падали један другом на груди. Окружише Хамилкара и стадоше да му честитају; регби е су браћа угледала брата свог.

Ти људи били су уопште здепасти, савијених носева као у асирских колоса. Ипак, неки су својим истуренијим јагодицама, својим вишим стасом и својим ужим ногама, издавали афричко порекло и номадске претке. Који су живели непрестано у дну својих пословница, имали су бледо лице; остали су очували пустињску оштрину, а необичан накит трептао им је свима по прстима дугих им руку, опаљеним непознатим сунцима. Морепловци су се познавали по свом ходу, док су земљоделци мирисали на муљачу, суву траву и мазгин зној. Ти стари гусари обрађивали су поља, ти среброљупци опремали су бродове, ти поседници хранили су робове који су радили занате, сви су били посвећени у верске обреде, искусни у ратним вештинама, немилостиви и богати Изгледали су заморени дугим бригама. Њихове пуне пламена очи гледале су са неповерењем, а навикнутост на путовања и лажи, кријумчарење и заповедништво, даваше свој њиховој особи изглед лукавства и осиноности, некакве скривене и грчевите суровости. Уз то их је помрачавао и утицај бога.

Прво прођоше једном засвођеном двораном јајаста облика. Седмора врата, што су одговарала седморим планетама, шарала су зид седморим четвороугаоницима разне боје. После једне дуге одаје, уђоше у другу сличну дворану.

Светњак, сав покривен изрезаним цвећем, го-рео је у дну, и осам златних грана носило је у дијамантској чашици по стењак од бисуса. Био је постављен на последњем ступњу велика степеника, што је водио великом жртвенику са тучним роговима по угловима. Двоје побочне степенице водиле

су на заравњено горњиште. Камење му се није видело; ту је била читава планина од наслагана пепела, и нешто нејасно димило се полако одозго. А изнад тога, виш светњака и још више жртвеника, уздизао се Молох, сав од железа, са чијих су груди као у човека зјапили отвори. Његова расклопљена крила ширила су се по стени, опружене руке спуштале су му се до земље; три црна камена, што их је оптицао жут круг, представљала су три зенице на челу му, и, као да хоће да рикне, подизао је у страховиту напору своју бичју главу.

Унаоколо по одаји биле су поређане клупице од абоноса. Иза сваке од њих, у бронзаној стаблици на три шапе, горела је по једна факља. Све те светиљке одблескивале су се по седефним плочама којима је била подосана дворана. Ова је била тако висока да је црвена боја по зидовима горе под сводом постајала црна, а три идолова ока чинила су се горе у висини као звезде полуизгубљене у ноћи.

Стари поседаше по клупицама од абоноса, пошто су пребацили преко главе скут своје хаљине. Седели су непомицни, скрштених руку у својим широким рукавима, док су седефне плоче биле налик на светлу реку, што са жртвеника потиче према вратима, па тече испод голих им ногу.

Четворо првосвештеника седело је у средини, леђа у леђа на четири седишта од слонове кости у облику крста, првосвештеник Ешмунов, у зумбуластој одежди, првосвештеник Танидин у одежди од бела лана, првосвештеник Камонов, у одежди од суре вуне и првосвештеник Молохов, у grimизној одежди.

Хамилкар пође светњаку. Он обиђе свуд унаоколо, осмотри стењаке, што су горели, потом баци на њих мирисан прах; и по врховима грана указаше се љубичасти пламенови.

Тада се зачу некакав танак глас, којем одговори један; и стотину Старих, четири првосвештеника и Хамилкар на ногама, сви у један мах, запеваше химну; понављајући исте слогове и појачавајући звуке, гласови су им се пели, звонили, постајали страшни, па се наједанпут ућуташе.

Очекнуше неко време. Најзад, Хамилкар извади из својих недара мали троглав кип, плав као сафир, и стави га преда се. То је био лик истине, сам дух њене речи. Потом га опет стави у своја недра, и сви, као подухваћени напрасним бесом, повикаше:

— Ето твојих добрих пријатеља, Варвара! Издајниче! Бестидниче! Вратио си се да нас видиш како пропадамо, је ли? Пустите га да говори!

— Не! Не!

Светили су се за уздржавање, на које их је малочас био принудио политички обред; а мада су били желели повратак Хамилкарев, разгнењавали су се сада што није спречио њихове недаће, или пре: што им није подлегао као они што су.

Када се граја стишала, устаде Молохов првосвештеник.

— Питамо те: зашто се ниси вратио у Картагину?

— Шта вас се тиче! — одговори презриво суфет. Вика им се удвоји.

— Чиме ме оптужујете? Ваљада сам лоше рат водио? Видели сте моје бојне распореде, док сте ви олако допустили Варварима . . .

— Доста! Доста!

Ну, он настави тише, да би га боље слушали:

— Вај! Истина је! Варам се, светлости Бала; и међу вама има неустрашивих: Гисконе устај! — И, прешавши преко степеника на жртвенику, као да тражи неког, понови: — Устај, Гисконе! Ти можеш да ме кривиш, — они ће те бранити. Ну, где

је он? — Па као да се домишља: — А! у својој кући, без сумње? Окружен синовима својим, запо- веда робовима, и, срећан, броји по зиду почасне огрлице, што му их је отаџбина дала!

Њима задрхташе рамена, као да су бичем ошинути. — »Не знате чак ни да ли је жив или мртав!« И, не водећи рачуна о њиховој грађи, го- вораше како су напустили саму Републику кад су напустили суфета. А мир римски, ма како да им изгледа користан, опаснији је од двадесет битака! Припљескаше мање упућени у Већу, они који су били сумњиви да увек нагињу народу или тиранији. Њихови противници, главари Сисита и пословођи надјачавали су бројем; најзнатнији били су се по- ређали око Ханона, који је седео на другој страни дворане, пред високим вратима, затвореним зумбу- ластом тканином.

Руменилом је био намазао ране свога лица. Златан прах из косе падао му је по плећима, где се у две сјајне токе беласао, ситан и чупкаст као вуиа. Око руку му је било рубље натопљено мас- ним мирисом, што је капао по плочама, и његова болест била се без сумње знатно повећала, јер су му се очи губиле у борама очних капака. Да би видео, морао је да заметне главу. Његове при- сталице гониле су га да говори. Он, најзад, про- муклим и одвратним гласом рече:

— Мање надутости, Барка! Сви смо ми били побеђени! Сваки подноси своју несрећу! Помири се!

— Боље је да нам кажеш, — рече Хамилкар, смејући се, — како си одвео своју галију међу римску морнарицу?

— Ветар ме натерао, — одговори Ханон.

— Као што носорог тапка по свом ђубрету, тако ти излажеш своју глупост! Ћути!

И почеше да се окривљују за битку у Егат- ском острвљу.

Ханон је њега кривио што му није био дошао у сусрет.

— Па, онда бих напустио Ерикс. Требало је поћи отвореним морем; ко те је спречавао? А! заборавио сам! Сви слоновии боје се мора!

Хамилкаревим људима шала се учини веома добра, те се грохотом насмејаше. Смех одјекну сводом као да залупаше у тимпане.

Ханон се потужи на недостојност такве увреде. Са болести коју је био ухватио назебом при опсади Хекатомпила, сузе су му текле низ образе као зимска киша низ опао зид.

Хамилкар настави:

— Да сте ме волели као овога, била би сада велика радост у Картагини! Не довикивах ли вам толико пута? А ви ми увек ускраћивасте новац!

— Био нам је потребан, — рекоше старешине Сисита.

— А када нам је стање било очајно, пили смо мазгама мокраћу и јели ремење сандала својих; када хоћаш да се влати траве претворе у војнике и да батаљоне створим од отрухлина наших мртвих, ви позвасте натраг што ми беше остало бродова!

— Нисмо могли све да ставимо на коцку, — одговори Бат-Бал, власник златних рудника у Гетулији Дарској.

— Па, шта сте радили овде, у Картагини, по домовима својим, иза зидина, и док Римљани шаљу посланике Птоломеју . . .

— Сада нам хвали Римљане!

Неко му викну:

— Колико су ти платили да их браниш?

— Питај о томе поља по Брутији, развалине локридске, метапонтске и хераклејске! Попалио сам им све дрвеће, опленио им све храмове, и до смрти нука нука њихових . . .

— Е, беседиш као беседник! — рече Капурас, веома чувен трговац. — Па, шта хоћеш ти?

— Велим да треба бити оштроумнији или страшнији! Што сва Африка стреса ваш јарам, стога је што ви, слаби господари, не умете да им га притврдите на раменима! Агатокле, Регул и Цепо, све смели људи, треба само да се искрцају, па да је узму; а кад се Либјани са истока сложе са Нумиђанима са запада, и кад Номади дођу са југа а Римљани са севера . . . — Подиже се силна вика. — О! Груваћете се у прси, ваљаћете се у праху и раздираћете плаштове своје! Шта мари! Треба окретати воденички камен у Субури и брати винограде по брдима Лације.

Они стадоше да се ударају по десном бедру, у знак свога гнушања, и рукави њихова одела дизаху се као велика крила у поплашених тица. По-несен истим осећањем, уздрхтао и страшан, настави Хамилкар, стојећи на најузвишенијем ступњу пред жртвеником; подиже руке, и зраци са светњака што гораше иза њега пролажаху му између прстију као златне стреле.

— Изгубићете своје бродове, поља, кола, обешене постеље и робове, што вам ноге трљају! Шакали ће лежати по дворима вашим, рала ће превртати гробове ваше. Ничег неће бити до крика орлова и големе рушевине. Пропашћеш, Картагино!

Четири свештеника пружише руке, да одагнају анатему. Сви беху поустајахи. Ну, суфет поморски, службеник свештенички под сунчевом заштитом, неприкосновен је докле год га не осуди скуп бога-тира. Са жртвеника је вејао ужас. Устукнуше.

Хамилкар не говораше више. Устављена ока и лица бледа као бисер са тиаре му, дрхташе, готово сам собом застрављен, док му се дух губио у по-смртним привидама. Са висине на којој је био, све факље на бронзаним стабљикама чињаху му се као

широка ватрена круна, спуштена на саме плоче; црни дим, што се дизао одатле, пео се у помрчине под сводом; и неколико тренутака потраја тако дубок тајац да се могао чути морски хук у даљини.

Онда Стари стану да се договарају. Варвари су угрожавали њиховим добрима и њихову опстанку. Ну, без помоћи суфетове нису могли да их победе, и тај их обзир поред њихове охолости на-тера да забораве на све остале. Узеше на страну његове пријатеље. Насташе користољубива мирења, прећутни споразуми и обећања. Хамилкар није хтео да се меша ни у какву владу. Сви су га заклињали, преклињали су га; и како им у разговорима дође реч издаја, он плану. Једини издајник било је Велико Веће, јер како је обавеза војничка престајала самим ратом, то су Најамници били слободни чим је свршен рат; он чак похвали њихово јунаштво и све добити које би се могле са њима постићи, да су били привезани за Републику даровима и повластицама.

Тада Магдасан, бивши намесник покрајина, преврћући својим жутим очима, рече:

— Збиља, Барка, после силних путовања по-стао си Грк или Латин, шта ли! Што говориш о награђивању тих људи? Боље нека пропадне десет хиљада Варвара него један једини од нас.

Стари одобрише главом, мрмљајући:

— Јест, зар толико мора да се пази! Увек ће их се наћи!

— И лако их се може отарасити, зар не? На-пусте се, као што сте учинили у Сардинији. Јави се непријатељу којим ће путем проћи, као што је било са Галима у Сицилији, или се искрцају усред мора. У повратку видео сам где се сва литица бели од њихових костију.

— Каква несрећа! — узвикну бестидно Ка-пурас.

— Зар нису сто пута прилазили непријатељу!
— повикаше други.

Хамилкар се развика:

— Зашто сте их противно законима својим сазвали у Картагину? А кад су у вашем граду, си-
роти и многобројни усред вашег богатства, не до-
лази вам на ум да их ослабите ма и најмањом
деобом! Потом их пуштате са њиховим женама и
децом, све, не задржавши ни једног таоца! Ваљда
сте мислили како ће се поубијати, да вам уштеде
бол са одржавања заклетва ваших? Мрзели сте их
што су јаки! Мене, њихова господара, мрзели сте
још више! О! осетио сам то малочас, када сте ми
љубили руке, и када сте се сви уздржавали да их
не угризете!

Да су лавови што спавају у дворишту ушли,
не би била страшнија бука. Ну, Ешмунов прво-
свештеник устаде, и, спојених колена, лаката уз
тело, усправљен и полуотворених руку, рече:

— Барка, Картагина захтева да ти против
Најамника предузмеш главно заповедништво над
пунском силом!

— Одбијам! — одврати Хамилкар.

— Даћемо ти пуну власт! — повикаше старе-
шине Сисита.

— Не!

— Без икаква надзора, без удела, сав новац
који хоћеш, све заробљенике, сав плен, педесет
зерета земље на сваки непријатељски леш.

— Не! Не, јер са вама не може да се победи!

— Боји се!

— Јер сте кукавице, грамзивци, малодушни и
луди!

— Штеди их!

— Да би им се ставио на чело, — рече неко.

— И напао на нас, — рече други неко; а са
дна дворане заурла Ханон:

— Хоће да се учини краљем!

Тада поскакаше, изврнуше седишта и буктиње; њихова гомила наспру на олтар; потегнуше ханцаре. Ну, Хамилкар трже из својих рукава два широка ножа; и, полупогнут, са левом руком напред, успламтелих очију, стиснутих зуби, чекаше их, непомичан под златним светњаком.

Тако, из предострожности, беху доиели оружја; то је био злочин; запрепашћени, погледаше једни друге. Како сви беху криви, свак се брзо прибра; и мало по мало, окренувши леђа суфету, вратише се натраг, бесни због понижења. По други пут устукнули су пред њим. За неко време остадоше стојећке. Више њих беше обранило прсте, те их приносаше угима или их благо умотаваше у доњиште свог плашта, и пођоше да иду, кад Хамилкар зачу ове речи:

— Е! то је пажња да не учвели своју кћер!
Зачу се други глас:

— Несумњиво, пошто она изабира љубавнике међу Најамницима.

Он прво посриу, потом му очи потражише Шахабарима. Ну, сам свештеник Танидин беше остао на своме месту; и Хамилкар виде из далека само његову капу. Сви му се смејаху у лице. Уколико је његова стрепња расла, уколико се њихова радост удвајала, и, усред исмејавања, они што беху у позадини викаху:

— Видели су га како изилази из њене собе!

— Једиог јутра месеца Тамузова.

— То је крадљивац заимфа!

— Красан човек!

— Већи од тебе!

Он смаче своју тиару, знак свога достојанства, — своју тиару са осам симболичних редова, у чијој је средини стојала смарагдна љуска, — и, обема рукама, из све снаге, тресну је о земљу. Златни

прстенови одскочише поломљени, а бисерна ^тдуцад зазвечаше по плочама. Тада на белини чела његова угледаше дуг ожиљак; пружао му се као змија између обрва; сви му удови дрхтаху. Он узиђе једним од побочних степеника, што су водили олтару, и пође горе! Да се подари Богу, да се жртвује као жртва паљеница. Од замаха његова плашта заиграше зраци са светњака под његовим сандалама, и ситан прах, што га подигоше његови кораци, обухвати га као облак до трбуха. Заста међу ногама тучна колоса. Рукама својим захвати прегршт тога праха, при чијем само виђењу дршћу од ужаса сви Картагињани, и рече:

— Стотином буктиња ваших умова! осморим огњима Кабира! звездама, метеорима и вулканима! свачим што гори! жеђу пустиње и сланилом Океана! пећином Хадруметовом и царством душа! истребљењем! пепелом синова ваших и пепелом браће предека ваших, са којима сада мешам свој, — ви, Стотина из Већа Картагинскога, слагасте када окривисте моју кћер! И ја, Хамилкар Барка, суфет поморски, главар богатира и владар народом, пред Молохом Бикоглавим, заклињем се... (очекиваше се нешто ужасно, ну он настави јачим и мирнијим гласом)... да са њоме о том ни проговорити нећу!

Уђоше свети службеници, са златним чешљевима, — једни са гримизним сунђерима, а други са палмовим гранама. Задигоше зумбिलाсту завесу што је била спуштена пред вратима; и кроз отвор тога кута угледаше у дну других дворана велико румено небо, које као да је настављало свод, на слањајући се по видику на сасвим плаво море. Изилазећи из таласа рађало се сунце. Наједном, паде оно на груди тучна колоса, издељена у седам одељака, што су их затварале решетке. Челуост му са црвеним зубима отварала се у ужасну зеву, огромне ноздрве шириле се, дан га је оживљавао,

дајући му страшан и нестрпљив изглед, као да је хтео да искочи напоље, да се сједини са звездом, богом, и прејуре заједно бесконачности.

Међутим, по земљи растурене буктиње гореле су још, пружајући се овде по седефастим плочама као кржаве мрље. Стари се повођаху од изнурености; удисаху пуним плућима свежину ваздуха; зној је текао низ њихова бледа лица; од викања гласови им се више не чујаху. Ну, гнев њихов против суфета не беше се стишао; место збогом, добацаваху му претње, а Хамилкар им одвраћаше.

— Идуће ноћи, Барка, у храму Ешмунову!

— Бићу!

— Израдићемо ти осуду богатира!

— А ја вама народну!

— Пази да не свршиш на крсту!

— А вас да не израстржу по улицама!

Чим су били на прагу двора, предузеше опет миран разговор.

Пред вратима су их чекали њихови тркачи и кочијаши. Већина их отиде на белим мазгама. Суфет ускочи у своја кола, дохвати вођице; две животиње погнуше врат и, ударајући сложено по шљунку, који је одскакао, пређоше крупним касом сав Мапалски пут, а србн орао на врху руде као да је летео, толико су кола брзо ишла.

Пут је пролазио кроз поље, покривено дугим плочама, зашиљеним на врху, као пирамиде, у чијој је средини била срезана отворена рука, као да је мртвац, што почива доле, пружа к небу, да што тражи. Најзад, наиђоше на порастуране колибе од земље, грања и тршчане плете, све купаста облика. Мали зидови од шљунка, ваде са живом водом, ужарија исплетена од ковиља и кактусне оградe одвајале су неравномерно та станишта, што су се гомилале све то више што се више пело ка вртовима

суфетовим. Ну, Хамилкар упираше очима у велику кулу чија су три спрата представљала три грдосијска ваљка, први саграђен од камена, други од опека, а трећи сав од кедра, — одозго са бакарним кубетом на двадесет четири борова стуба, низ које су испреплетени гучни ланци висили као венци. То високо здање господарило је зградама, што су се пружале десно, слагалиштима и продавницом, док се женски двор дизао у дну чемпреса, уврстаних попут зидова од меди.

Дотрчаше сви службеници. Била их је множина, јер су се из страха од војника, у Картагину били стекли сви који су радили по пољима. Земљоделци, одевени у животињске коже, вукли су ланце, у које су им зглавци били оковани; радницима по радионицама багара биле су руке црвене као у целата; морепловци са зеленим капама; рибари са коралним огрлицама; ловци са мрежом преко рамена; и људи из Мегаре, са белим и црним туникама, са кожним обедрицама и са капицама од сламе, сукна или платна, према својој служби или различним занатима.

Позади се тискао читав народ у ритама. Тај је живео без икакве употребе, далеко од станова, спавао по вртовима, прождирао кухињски претек; — та плесан људска живела је у присенку двора. Хамилкар их је трнео, више из смотрености него из презира. У знак радости, сви су имали цвет за ухом, а многи међу њима никад га нису били ни видели.

Ну, људи очешљани у облику сфинкса и са великим мочугама у руци, навалише на гомилу, ударајући десно и лево, да одгурну робове, раде да виде господара, како га не би напали из те множине, и да му не би досадио задах њен.

Тада сви попадале ничице, кличући: — »Око Балово, дом нека ти цвета!« А између тих људи, што беху тако прострвени по земљи у чемпресној

алеји, управник над управницима, Абдалоним, са белом митром на глави, приступи Хамилкару, са кадионицом у руци.

Низ степенице са галијама силажаше Саламба. За њом су ишле све њене жене; како је она силазила, иђаху у стопу за њом. Главe Цркиња чињаху велике црне пеге у реду повезача са златним лискама што су стезале чело Римљанкама. Другима у коси беху сребрне стреле, смарагдни лептири или дуге игле, испобадане у облику сунца. У мешавини тих белих, жутих и плавих одеда одблескиваху прстенови, копче, низе, ресе и гривне; подизао се лак шушањ тканина; чуло се клапкање сандала са глухим батом голих ногу по дрвету; — а овде-онде, каквом крупном евнуху, што их је премашао раменима, смејало се лице у ваздуху. Када се стиша људско клицање, заклонивши лице рукавима својим, покрикнуше оне некаквим чудноватим криком, налик на урлик у курјачица, и овај беше тако помаман и цикав да се чинило као да од њега, са врха до дна, дршће, као каква лира, женама прекриљен велики абоносни степеник.

Ветар је надимао њихове велове, и танке стабљике у папируса њихале су се благо. Био је месец Шебазов, усред зиме. Процветали нарoви клубучили су се према небесном азуру, а кроз гране указивало се море са једним острвом у даљини, које се скоро губило у магли.

Када угледа Саламбу, Хамилкар се устави. Она му је била преостала после смрти мушке деце. У поклонштву сунцу рођење кћери држало се као несрећа. Доцније су му богови послали сина; ну, он је чувао нешто од своје преварене наде и проклетства што га је био изрекао над њом. Међутим, Саламба је настављала силажење.

Разнобојан бисер спуштао се у дугим цвастима од ушију на рамена па до лаката. Косе су јој биле коврцаве, као облак. Око грла имала је ситне че-

твороугле лиске, које су представљале некакву жену између два пропета лава; одећа њена била је у свему налик богињину накиту. Зумбуласта хаљина јој, са широким рукавима, стезала је струк, а рубом се ширила. Од црвенила по уснама зуби као да су јој били бељи, а од антимона по трепавицама јој очи дуже. Њене сандале, начињене од тичје мешине, имале су веома високе потпетице. Била је необично бледа, без сумње због хладноће.

Најзад, стиже пред Хамилкара, и, не гледајући у њ, нити дижући главе, рече му:

— Поздрав ти, Око Балово, слава вечита! победа! отпочинак! уживање! богатство! Одавно је како ми срце тужи а дом чами. Ну, господар што се враћа као Тамуз је што ускрсава; и под твојим погледом, о, оче, свуда ће процветати радост и живот нов.

Па, узевши из Танакиних руку малу дугасту купу, из које се пушила смеша брашна, масла, кардамома и вина, рече: — »Испиј на душак повраћајни напиток што га је спремила твоја робиња.«

Он одврати: — »Благословена да си!« и несвесно дохвати златан суд што му га је пружала.

Међутим, испитивао ју је тако оштрим погледом, да збуњена Саламба промуца:

— Рекли су ти, господару! . . .

— Јест! знам! — рече Хамилкар тихим гласом.

Беше ли то какво признање? Или је говорила о Варварима? И он додаде неколико нејасних речи о јавним недаћама, које ће, нада се сам разгонити.

— О, оче! — узвикну Саламба, — нећеш отклонити што је непоправимо!

Он тада устукну, и Саламба се зачуди његову препаду; јер није мислила на Картагину, већ на обељење за које се сматрала учесником. Тај човек од којег су легије дрхтале и којег је она једва познавала, страшио ју је као какав бог; он је по-

годио, он је све знао, десиће се нешто страшно
Она повика: »Милости!«

Хамилкар лагано обори главу.

Мада је хтела да се окриви, није се усуђивала да отвори уста; па, ипак, гушила ју је потреба да се пожали и да буде утешена. Хамилкар је савлађивао жељу да прекрши своју заклетву.

Држао ју је из охолости или из страха да не сврши са својом неизвесности, и гледаше је у лице свим силама својим, да докучи шта то она крије у дну срца свог.

Сатирана тим претешким погледом, увукла је Саламба главу међу рамена и јецала. Он је сада био сигуран да је грешила у Варваринову загрљају. Дрхтао је. Подиже обе песнице. Она јаукну и паде међу жене, које се ужурбаше око ње.

Хамилкар окрену пете. Сви управници пођоше за њим.

Отворише се врата на слагалиштима, и он уђе у пространу округлу одају око које су се низали, као паоци у точка око своје главчине, дуги сводници што су водили у друге одаје. Камени котур дизао се у средини са стубовима за одржање по застирачима наслаганих узглавника.

Суфет прво прохода наглим корацима; дисао је шумно, ударао је петом о земљу, провлачио је руком преко чела, као неко коме досађују мухе. Ну, затресе главом, и сагледавши наслагу свога богатства, стиша се; његова мисао, коју је привлачио низ сводника, прелазила је на остале одаје, пуне још ређег блага. Плоче од меди, сребрни слитци и железне полуге ређали су се наизменично са коситреним полулама донесеним са Каситерида Магловитим Морем; смола из прначке земље пресипала се из својих врећа од палмове коре; а златан прах, наслаган у мехове, расипао се неприметно кроз вајкадашње шавове. Танки конци од морска растиња висили су

међу ланом из Египта, Грчке, Тапробана и Јудеје; звездаст корал, као широки бокори, стрчао је у подножју зидова; и лебдео је неодређен воњ, испарење мириса, коже, зачина и нојева перја, повезана у велике снопове уврх свода. Пред сваким сводником, усправљени слоновии зуби, састављени врховима, образовали су читав лук над вратима.

Најзад, ступи на камени колут. Сви управници стојали су скрштених руку и оборене главе, док је Абдалоним охоло уздизао своју ушилиену мирту.

Хамилкар упита управника над бродовима. То је био некакав стар морепловац, чије су трепавице биле очупане на ветру, и чије се бело прамење спуштало до бедара му, као да му је пена о бурама остала на бради.

Он одговори да је једне бродове послао преко Гадеса и Тимјамате, да покушају дохватити се Ерионгабера, обилазећи Јужни Рог и Рт Аромата.

Остали су продужили на запад, и за четири месеца не нађоше обала; ну, кљун у бродова заплитао се у траву, а са видика су непрестано хучали водопади, док су кржаве магле помрачавале сунце, а пун мириса ветрић успављивао посаду; и сад ништа не могу да кажу, толико им се памћење помутило. Међутим, успловили су скитским рекама, продрли у Колхиду, код Југријана и Естијана, отели у Архипелагу хиљаду и пет стотина девојака и потопили све туђе бродове што су пловили с ону страну рта Естримона, да се не би открила тајна путева. Краљ Птоломеј задржао је тамњан шезбарски; Сиракуза, Елатија. Корзика и острвље ништа нису дали, и стари крмар спусти глас, да извести како су Нумиђани узели једну трирему у Русикади, — »јер, они су са њима, господару«.

Хамилкар набра веђе; потом даде знак да говори старешина над путевима. Овај је био умотан у мрку хаљину без појаса, а глава му је била умо-

таиа у некакав дуг омот од беле тканине што му пролази поред устију и пада иатраг на раме.

Каравани су одилазили редовно у време зимских равнодневица. Ну, од хиљаду и пет стотина људи што се било упутило у даљу Етиопију са изврним камилама, новим меховима и великом количином шарена платна, само један што се вратио у Картагину, — остали су помрли од умора или полудели од ужаса пустињског; и тај вели да је видео далеко изнад Црнога Харуша, иза Атаранта и постојбине великих мајмуна, голема краљевства, где су и најситнија оруђа сва од злата, млечну реку широку као море, шуме од плава дрвећа, брегове од аромата, чудовишта са људским ликом, како живе по стенама, а кад хоће да вас погледају, зенице им се шире као цветови; а иза језера, прекривених змајевима, биљурне планине одржавају сунце. Други су се вратили из Индије, са пауновима, бибером и новим ткаинама. Док су они што иду у куповину агата путем преко Сирга и Амонова храма без сумње пропали у песку. Каравани из Гетулије и Фацане донели су своје уобичајене производе; ну, сада, он, управник над путевима, не сме да отпрати ни једног.

Хамилкар разумеде; Најамници држе поље. Са глухим јецајем наслони се он на други лакат; и управника над пољским добрима беше толико страх да говори, да дрхташе ужасио и поред својих широких плећију и крупних црвених зеница. Над лицем му, прћастим као у каква огра, дизала се мрежа од кориних жица; носио је појас од леопардове коже са свим длакама, иза којег су одблескивале две грдне ножице.

Чим му се Хамилкар обрну, стаде, кукајући да призива све Бале. Није његова кривица! Ништа он ту није могао! Он је бирао време и земљиште, водио рачуна о звездама, садио о зимским сунцостојима

и окресавоа о месечивим менама, водио надзор над робовима и штедио им одећу.

Ну, Хамилкара је срдила та брбљивост. Он клоцну језиком, а човек са ножинама похита речима:

— Ох! господару! све су поплачкали! све попленили! све разорили! Три хиљаде стопа дрвета посечено је у Машали, а у Убади су житнице разбивене, а вододрже засуте! У Тедесу су узели хиљаду и пет стотина гомора брашна; у Марацани поубијали чобане, појели стада, спалили дом твој, лепо дом са кедровим гредама, где си одалазио лети! Робови из Тубурба, што су жели јечам, одбегли су у планине, а од магараца, мазги говеда таорминских и коња — ни једнога! Све су одвели! Проклетство! То нећу преживети! (Опет стаде да плаче.) Ох! да знаш како су смочнице биле пуне, а раоници блистави! Ох! волови лепо! ох! марво лепа!...

Хамилкара је гушио бес.

— Ћути! — плахну он. — Јесам ли ја сиромах? Без лажи! Истину збору! Хоћу да знам шта сам све изгубио, до последњег сикала, до последњег каба! Абдалониме, донеси ми рачуне о бродовима, о караванима, о пољским добрима и о кући! И, ако вам савест није чиста, тешко вашим главама! — Одлазите!

Сви управници изиђоше, идући натрашке са рукама до земље.

Абдалоним се упути да из једне скриње са преградама, у једном зиду, узме зачворену ужад, свежњеве платна или папируса и овчје плећке испуњене ситним записима. Он то положи Хамилкару пред ноге, уручи му један дрвен оквир, у којем су на три жице била начичкана зрна од злата, сребра и рога, и поче:

— Сто деведесет и две куће у Мапалима, издане новим Картагињанима по беку месечно.

— Не! То је много! Штеди сиромаше! Исписаћеш имена оних који ти се учине најдрскији! А

уз то гледај да дознаш да ли су предани Републици!
После?

Абдалоним се устезао, зачуђен том великодушношћу.

Хамилкар му истрже из руку платнене свежњеве.

— Шта је ово? Три двора око Камона по дванаест кесита месечно! Стави по двадесет! Нећу да ме једу богатири.

Управник над управницима настави, после дубоког поклона:

— Позајмљено Тигиласу, до краја летине, два кикара по три гроша по морнарској стопи; Бар-Малкарту, петнаест стотина сикала на залогу тридесет робова. Ну, дванаест је већ мртво у соларнику.

— Стога што нису били снажни, — рече суфет, смејући се. — Не мари! Ако му треба новца, задовољи га! Увек треба давати, ну по разним каматама, према богатству личности.

Тада слуга похита да прочита све што су донели гвоздени рудници у Анаби, коралска ловишта, творнице гримиза, намет на насељене Грке, извоз сребра у Арабију, где је вредело десет пута више од злата, пленове бродова, по одбитку десетка за богињин храм. — »Сваког пута пријављивао сам за четвртину мање, господару!« — Хамилкар је рачунао јабукама, које су звечале под његовим прстима.

— Доста! Шта си исплатио?

— Стратониклу из Коринтеје и тројици трговаца из Александрије, на писмене обавезе, којих ево (стигле су), десет хиљада атинских драхми и дванаест сирских златних таланата. Храна бродске посаде достигала је двадесет мерава месечно по триреми. . .

— Знам то! Колико губитака?

— Ево о томе рачуна на овим оловним лискама, — рече управник. — Што се тиче бродова, скупно узетих под кирију, пошто је често морало да се

бацају товари у море, неједнаки губитци раздељени су на главе учесника. За ужарију позајмљену из арсенала, а коју није било могућно вратити, Сисити су тражили осам стотина кесита, пре похода на Утику.

— Опет они! — учини Хамилкар и обори главу. Тако остаде неко време, као смрвљен тежином свих мржњи, што их је осећао према себи. — Али, ја не видим мегарске трошкове.

Абдалоним пребледе и оде да узме из друге једне скриње са преградама јаворове плочице, низане у свежњеве на кожним вршцима.

Рад да дозна за домаће појединости, Хамилкар га је слушао и стишавао се суморношћу тога гласа што је ређао бројеве. Абдалоним стаде да застаје. Наједном, испусти на земљу дрвене листове и сам паде потрбушке, испружених руку, као осуђеници. Хамилкар, без узбуђења, покупи таблице; и усне му се раставише, а очи раширише кад угледа како је за један дан само потрошена грдно голема количина меса, рибе, тица, вина и аромата, поред полупаних ваза, мртвих робова и погубљених простирака.

Абдалоним, једнако прострвен по земљи, помену му гозбу Варвара. Он није могао да се одупре наређењу Старих, — а поред тога, Саламба је хтела да се распе новац на што бољи пријем војника.

При помену своје кћери, Хамилкар подскочи. Па, стиснувши усне, скљуси се на јастуке, чије ресе стаде да чупа ноктима, задихан и устављених зеница.

— Устај! — рече и сиђе.

Абдалоним га је пратио. Колена су му дрхтала. Ну, он шчепа једну железну полуку и као бесан стаде да изваљује плоче. Један дрвен колут одскочи, и одмах по том указа се дуж сводника

више тих широких поклопаца што су затварали рупе у којима се чувало жито.

— Видиш, Око Балово, — рече слуга, дршћући, — још нису све узели! А ове су дубоке; свака има педесет лаката и пуна је до врха! За време твога пута, ископао сам по арсеналима, по вртовима, свуд! Кућа ти је пуна жита као срце мудрости.

Хамилкару лицем мину осмех. — »Добро је, Абдалониме!« Потом му се наже на ухо: »Донећеш из Етрурије, Брутије, одакле хоћеш, и ма по коју цену! Наслажи и чувај! Треба да прикупим, ја сам, све жито картагинско.«

Када потом стигоше на крај сводника, Абдалоним, кључевима, што му вишаху о пасу, отвори једну велику четвороуглу одају, подељену средином кедровим стубовима. Златан, сребрн и тучан новац, размештен по столовима или расут по окнима, пео се дуж четири зида до венчаница. Големе вреће од хипопотамове коже подупирале су, по угловима, читаве низове мањих врећа; гомиле ситнине образовале су читаве брежуљке по плочама; и, овде-онде, каква одвећ висока гомила, што се била обронила, чинила се као стуб у рушевинама. Велики новац картагински који је представљао Таниду са коњем под палмом, био је измешан са новцем насеобина, што је био обележен каквим биком, звездом, земљом или полумесецом. Уз то је било размештено, у неједнаким количинама, новца свих вредности, свих величина, свих времена, — од старог асирског, танког као нокат, до старог латског, дебљег од руке, поред егинских путаца, бактријанских плочица и кратких шипака старе Лакедемоније. Многи је био покривен рђом, упрљан, позеленео од воде или поцрнео од огња, према томе да ли је ухваћен у мреже или је узет приликом опсада из градских развалина. Суфет је брзо

срачунавао да ли показане количине одговарају добитцима или губитцима, о којима му се читало; и пође, кад опази три празна тучна ћупа. Абдалоним обрте главу у знак ужаса, а Хамилкар, помирен, ништа не рече.

Прођоше кроз друге своднике, друге дворане и најзад приспеше пред врата где је, да би боље била чувана, један човек био прикован трбухом за дуг ланац, укован у зид, по римском обичају, који је био скоро заведен у Картагини. Брада и нокти били су му прекомерно израсли, и он се непрестано њихао са десна на лево, као заробљене животиње. Чим познаде Хамилкара, посрну к њему, кукајући:

— Милости, Око Балово, милости, убиј ме!
Ето, већ десет година како нисам видео сунца!
У име оца твога, милости!

Хамилкар, без одговора, удари дланом о длан, на што се појавише три човека; и сва четворица заједно, опревши десницом својом, извукоше из прстенова голему полугу што је затварала врата. Хамилкар узе буктињу, и нестале га у помрчини.

Мислило се да је ту била породична костурница; ну, ту ничег није било сем једног широког бунара. Овај је био ископан само да заведе крадљивце, и ничега у њему није било сакривеног. Хамилкар га пређе; па, сагнувши се, обрну један веома тежак воденички камен на ваљцима, и кроз тај отвор уђе у одају саграђену у облику купе.

Тучне плоче покривале су зидове; у средини на гранитну подножју дизао се кип једног кабира, именован Алетеса, проналазача рудника у Келтиберији. Према његову постољу, на земљи, били су размештени у крст широки златни штитови и преголеме сребрне купе, са затвореним грлићем, необична облика, којима није могло да се служи; јер је било уобичајено да се тако лију количине

метала, како би расипање па и сами премештаји били скоро немогућни.

Он својом буктињом запали једну рударску светиљку; зелене, жуте, плаве љубичасте, вишаве и кржаве ватре осветлише одају. Она је била пуна драгог камења, које се налазило по златним боцама, пристављеним око светиљке уз тучне плоче, или у својим природним комадима, поређаним подножјем зида. То су били тиркизи, што се ударањем праћке одваљују из планина, красни рубини, аломови, сандастри, берили, поред још три врсте рубина, четири врсте сафира и дванаест врсти смарагда. То се светлuczало као млечне капљице, као модро грумење леда, као сребри прах и расипало своју светлост у сноповима, зракасто и звездасто. Метеорско камење, што постаје од грома, светлuczало се крај агата, што лечи од отрова. Било је ту и топаза са брега Забарке, против препада, опала са Бактријане, против побачаја, и рогова Амонових, што их међу под постеље, да се има сна.

Пламенови камења и пламенови светиљке огледаху се у великим златним штитовима. Хамилкар се смешио, стојећи скрштених руку; и наслађивао се не толико у призору колико у свесности свога богатства. Оно је било неприступно, неисцрпно, бескрајно. Његови претци, што су спавали под стопама, слали су његову срцу нешто од своје вечитости. Осећао је да је близу подземних духова. То је била као радост каква Кабира; и снажни светли зраци, што су га шибали по лицу, чинили су му се као крајеви некакве невидљиве мреже, што га, кроз поноре, привезује за средиште света.

Од једне мисли уздрхта, и, ступивши нза идола, пође право према зиду. Потом огледа међу шабрама на својој десници једну положену црту са две друге усправне, што је у хананским бројевима пред-

стављало број тринаест. Тада изброја до тринаесте тучне плоче, засука још једном свој широки рукав, и, испруживши десницу, читаше са другог места на њој друге заплетеније црте, при чем је пажљиво прелазео прстима као свирач по лири. Најзад, удари палцем седам пута, на што се окрену читав један једноставан део зида.

Тиме је било скривено некакво подрумче, где су били затворени тајанствени предмети, који нису имали имена, а били су од неизмерне вредности. Хамилкар пређе три ступња, дохвати из сребрне каце једну кожу од ламата, што је пливала по некаквој црној течности, потом се врати.

Тада Абдалоним пође испред њега. Ударао је по плочама својом високом палицом, окићеном звечкама око јабуке, и пред сваком одајом, помињао је име Хамилкарево, кићено похвалама и благословима.

У кружном ходнику, којим су се завршавали сви сводници, биле су наслагане поред зида шипке алгумина, вреће лаузоније, погаче од лемноске земље и пуни бисера корњачини оклопи. У пролазу суфет их је дотицао својом хаљином, готово и не погледајући големе комаде јантара, скоро божанску ствар што је стварају зраци сунчеви.

Изби облак мирисаве паре.

— Гурни врата!

Уђоше.

Наги људи гњечили су тесто, трошили траве, подстицали угљевље, наливали уље у ћупове, отварају и затварали мале јајасте ћелије, издубене свуд наоколо по зиду и тако многобројне да је одаја личила на унутрашњост какве кошнице. Миробалона, бделијума, шафрана и љубичица било је у обиљу. Свуда је било растурено смоле, праха, корења, стаклених бочица, суручичних грана и ружина лишћа; није могло да се дише у испарењу,

и поред вихора стирка што је прштао на једном тучном трношцу.

Управник мирисар, блед и дуг као каква воштаница, приђе Хамилкару, да му здроби у рукама сноп метопиона, док су му друга двојица трљала стопе бакарисовим лишћем. Он их одгурну; то су били Кирењани, познати са срамотних обичаја, ну које су ценили због њихових тајни.

Да би показао своју ревност, управник мирисар понуди суфета да са једне јантарне лажиче окуша мало од малобатра; потом, шилом проби три индиска безоара. Господар, који се разумевао у тој вештини, дохвати један рог пун балсама, и примакнувши га угљевљу, искрену га изнад своје хаљине; указа се мрка мрља: балсам је био лажан. Он онда погледа оштро управника мирисара, и, ништа не рекавши му, баци му газелин рог посред лица.

Ну, ма како да је био расрђен преварама, чињеним на његов уштрб, када виде како увезују свеже нарда за прекоморске земље, нареди да му додаду антимона, како би био тежи.

Потом упита где се налазе три кутије псагаса, намењена његовој употреби.

Управник мирисар признаде да о том ништа не зна, пошто су војници у буџи били дошли са ножевима; он им је отворио одељења.

— Бојиш се њих више него мене! — повика суфет, и, кроз дим, његове зенице, као буктиње, севале су на високог бледог човека, који је почињао да схвата. — Абдалониме, пре заласка сунца пропустићеш га кроз шибу; нека му кожа попуца!

Та штета, мања од осталих, раздражила га је; јер, противно његовим напорима да Варваре изгони из своје мисли, налазио их је непрестано. Њихов разврат мешао се са срамом његове кћери, а он је био гневан на сав дом што зна о том и не го-

вори му. Ну, нешто га је говило да се загњури у своју несрећу; и, подухваћен бесом мучења, пође да испод шупа, иза продавнице обиђе количине асфалта, дрвета, катава, ужарије, меда и воска, слагалишта тканина, оставине хране, стружнице мермера и кош са силпијумом.

Оде на другу страну врата, да надгледа, по колибама, домаће занатлије, чије су се израђевине продавале. Кројачи су везли огртаче, једни су плели мреже, други шарали јустуке, кројили сандале, радници из Египта глачали су шкољкама папирус, код ткача је ударао чунак, а код оружара су одјекивали наковњи.

Хамилкар им рече:

— Кујте мачеве, кујте једнако, требаће ми! — И из недара извади антилопину кожу, натопљену отровима, да му ускроје оклоп јачи од тучног, да му ништа не могу ни железом ни огањ.

Чим би приступио радницима, Абдалоним, да скрене на друго његов гнев, покушаваше да га раздражи против њих, те им гунђањем опадаше рад. — »Какав рад! То је срамота! Заиста је господар одвећ добар.« Хамилкар се удаљавао, не слушајући га.

Застајао је, јер му је пут пречило велико дрвеће, огорело са краја на крај, као што се налази по шумама где пробораве чобани; и ограде испроваљиване, вода из вода растура се, окрњци од чаша и кости мајмуна помаљају се усред благљавих локава. Какав комад тканине овде-онде висео е по цбуњу; под лимуновима од отрухнутих цветова жути се ђубре. Заиста, слуге су биле све напустиле, мислећи да се господар неће више вратити.

На сваком кораку откривао је какав нов покор, још какав доказ о том догађају, чије је дознање био себи ускратио. Ето где своју гримизну обућу каља

газећи по нечистоти; а те људе нема све испред себе, пред катапултом, да их разнесе на комаде! Осећао се понижен што их је бранио; то је била превара, издаја; и, како није могао да се освети ни војницима, ни Старима, ни Саламби, нити иком, а гнев му је тражио некога, он осуди на рад по рудокопима, одједном, све баштенске робове.

Абдалоним је дрхтао кад год би га угледао како приступа оградама. Ну, Хамилкар пође стазом за млин, одакле је допирала некаква тужна песма.

Усред праха окретали су се тешки млински каменови, то јест две порфирне купе стављене једна изнад друге, од којих се горња са левком окретала на доњој помоћу јаких полуга. Својим прсима и рукама једни су гурали, док су други, запрегнути, вукли. Треће упрте начинило им је око пазуха гнојаве крaste, као што се виђа магарцима по врату, а црна и ништавна дроња, што им је једва покривала бедра и висила једним крајем, ударала их је по чукљевима као какав дуг реп. Очи су им биле црвене, окови по ногама звечали су, свима су прси брeктале сложено. На устима су имали брњицу, утврђену двојим тучним ланчићима, како не би могли да једу брашно, а на рукама челичне рукавице без прстију, како не би могли да га захвате.

Када господар уђе, дрвене полуге крцнуше јаче. Зрно се дробило и шкрипало. Многи попадале на колена; остали, у послу, прелазили су преко њих.

Он затражи Гиденема, управника над робовима; и овај се указа, излажући своје достојанство у богатству своје одеће. Његова туника, разрезана са стране, била је од скупоцена гримиза, тешки прстенови висили су му о ушима, и, ради споја сукнених завоја што су му омотавали ноге, златна вршца, као змија око дрвета, пела му се од зглавака

до бедара. У својим прстима држао је низу од гатних зрна, да позна светом злу склоне људе.

Хамилкар му даде знак да им поскида брњице. Тада сви, са узвицима гладних животиња, навалише на брашно и стадоше да га прождиру, заривајући лице у гомиле.

— Изнураваш их! — рече суфет.

Гиденем одговори како је то потребно, да би се укротили.

— Онда тебе није вредело слати у Сиракузу у школу о робовима. Нека дођу остали!

И кувари, подрумари, коњушари људи из партионица и жене са својом децом, сви се поређаше у вргу у један ред, од продавнице до зверињака. Устављали су дах. Големи покој испуњавао је Мегару. Сунце се спуштало низ мочвару, испод катакомби. Пауни су крештали. Хамилкар је ишао корак по корак.

— Шта да чиним са овим старцима? — рече. — Продај их! Сувише је Гала, а пијанци су! И Крићана је сувише, лажљивци су! Купуј ми Кападокјане, Азијате и Црнце.

Зачуди се малом броју деце.

— Сваке године, Гиденеме, у кући мора да се рађа! Станове ћеш им остављати отворене сваке ноћи, нека се мешају слободно.

Најзад, иареди да му покажу крадљивце, лењивце и упорнике. Одређивао је казне уз прекоре Гиденему; а Гиденем, као какво јуне, обарао је чело, под којим су се укрштале две широке веће.

— Погледај, Око Балово, — рече, показујући једног снажног Либјанина, — ето јединог што су га затекли са ужетом о врату.

— А! хоћеш да умреш? — рече презриво суфет.

А роб неустрашиво гласиу:

— Јест!

Тада, не водећи рачуна о примеру нити о новчаној штети, Хамилкар рече слугама:

— Макните га!

Можда је у глави био наумио да жртвује. Ту несрећу додељивао је себи, да би избегао страшнијој.

Гиденем је био склонио осакаћене иза осталих. Хамилкар их опази.

— Ко је теби одсекао руку?

— Војници, Око Балово.

Затим упита једног Самнићанина што се кладио као каква рањена чапља:

— А ко то теби учини?

Томе је управник пребио ногу железном полугом.

Та безумна свирепост разгневи суфета; и он истргну из руку Гиденемових огрлицу од гагата.

— Проклето да је псето које рани стадо. Сакатити робове, доброто Танидина! О! ти упропашћујеш свога господара! Да се угуши у ђубрету. А они што их нема? Где су? Јеси ли и њих поубијао са војницима?

Лице му је било тако страшно да све жене поутецаше. Робови беху устукнули, те чињаху велики круг око њих; Гиденем је помамно љубио његове сандале; Хамилкар је стојао над њим подигнутих руку.

Ну, јасна разума као у најжешћем боју, сети се он хиљаду мрских ствари, гнусоба од којих је окретао главу; и при блеску гнева свог, као при севу муње, превиде он уједно на мах све своје покоре. Управници пољима били су побегли из страха од војника, а можда и у повлад; сви су га варали; одавно се он уздржава.

— Да се доведу! — повика, — и да их жигошете на челу усијаним гвожђем као кукавице!

Тада донесоше и распростреше усред врта букагије, овратне окове, ножине, ланце за осуђене на рад по рудокопима, ступе у које стежу ноге, нумеле, што обухватају рамена, и шкорпије, троструке камџије са тучним канџама на крају.

Сви су били намештени лицем у сунце, према Молоху прождиначу, испружени на земљу потрбушке или полеђице, а осуђени на шибу стојећке уз дрвеће, са по два човека са стране, један да броји ударце, док други удара.

Он удари дланом о длан; ремени, звиждуком, стадоше да откидају кору са платана. Крв се распала као киша по лишћу, а црвене гомиле увијале су се под дрвећем и урликале. Они, које су окивали, раздирали су лице ноктима. Чуло се како пуца дрвен вијак; одјекивали су глухи ударци; час по наједанпут просече ваздух оштар јаук. Отуд где су кујне људи одевени у подерине и смакнуте косе, распаљивали су жар махалицама, и разносио се мирис меса на ватри. Шибани су се обнезнањивали; ну, одржавани везама око руку, преваљивали су главу по раменима и склапали очи.

Остали који су гледали, почеше да кукају од страха, а лавови, сећајући се можда гозбе, истежаху се, зевајући према огради ровова.

У тај мах угледаше Саламбу на заравнињеног чардака. Претрчавала га је брзо са десна на лево, сва преплашена. Хамилкар је опази. Учини му се како диже руке према њему и тражи милости; уз покрет ужаса изгуби се он иза ограде са слоновима.

Те животиње биле су понос великих домова пунских. Оне су носиле претке, славовале у ратовима, и поштовали су их као љубимце Сунца.

Ови из Мегаре били су најјачи од свих у Картагини. Пред полазак Хамилкар је тражио од Абдалонима заклетву да ће их чувати. Али, они су

мртви од сакаћења; и беше остало само три, што су лежала усред дворишта у прабини, пред својим поломљеним јаслима.

Они га познаше и приђоше му.

Једном су уши биле страшно расцепљене, другом на колону широка рана, а трећем одсечена сурла.

Гледали су га тужно као разумна створења; а онај што није имао сурле сагињао је своју велику главу и прегизбао колена, трудећи се да га благо помилује одвратним врхом свога патрљка.

На то миловање животињино две сузе ударише му на очи. Он скочи на Абдалонима.

— Ах! беднице! На крст! На крст!

Абдалоним се онесвесну и паде леђима на земљу.

Иза творница гримиза, чији се лак плаветан дим пео у небо, одјекну лавез шакала. Хамилкар застаде.

При помисли на свога сина, као при додиру каква бога, утиша се наједанпут. То је продужење његове снаге, бескрајно настављање његове личности, које је назирао, и робови не разумедоше откуда му дође та стишаност.

Упутивши се творницама гримиза, мину тамницу за робове, дугу кућу од црна камена, саздану у четвороуглу опкопу са путањом унаоколо и четири степеника по угловима.

Да изврши свој знак, Идибал је чекао ноћ. Ништа још не преши, помисли Хамилкар; и сиђе у тамницу. Неки му повикаше: »Врати се!« Најсмелији пођоше за њим.

Отворена врата лупала су на ветру. Сутоп је улазио кроз узане мазгале, и унутра су се распознавали покидани ланци што су висили низ зидове.

То је било све што је остало од ратних заробљеника!

Тада Хамилкар пребледе необично, и они што су се споља нагнули над опкоп видеше га како се наслони руком о зид, да не падне.

Ну, шакал крикну трипут узастопце. Хамилкар подиже главу; не прозбори ни речи, не учини ни покрета. Када сунце беше сасвим зашло, нестаде га иза кактусове ограде, а увече, на скупу богатира, у храму Ешмунову, рече, чим уђе:

— Светлости Балима, примам се заповедништва над силом пунском против војске Варвара !

VIII.

БОЈ НА МАКАРУ.

Одмах сутра-дан извуче од Сисита две стотине двадесет и три хиљаде златних кикара и одређени порез од четрнаест шекела на богатице. Ударише порез чак и на жене; плаћало се за децу и — што је ужасно за картагинске обичаје — нагони свештеничка друшта да даду новац.

Покупи све коње, све мазге, све оружје. Неки хтедоше да прикрију своје богатство, те им продаше имања; а да би заплашио остале тврдише, даде шездесет убојних опрема и хиљаду и пет стотина гомора брашна, он сам колико друштво за слоновачу.

Посла у Лигурију по куповину војника три хиљаде планинаца, обучених на борбу са медведима. Унапред им платише за шест месеци, по четири мине на дан.

При свем том, требало је војске. Ну, он не прими све грађане као Ханон. Он прво одби људе који седе кад раде, потом трбоње и по изгледу малодушне; одбаци људе без части са Малке, потомке Варвара и ослобођенике. За награду обећа Новокартагињанима потпуно грађанско право.

Прва брига била му је да преустроји Легију. Ти лепо младићи, које су сматрали за војничко величанство Републике, били су самоуправни. Он лиши звања њихове официре; поступаше са њима

сурово, гонећи их да трче, скачу, да се без предаха успну уз Бирзу, да бацају копча, да се бију прси у прси и да ноћу спавају по трговима. Њихове породице долажаху да их обиђу и жаљаху их.

Прописа краће мачеве и јаче ципеле. Одреди број слугу и смањи пртљаг. У Молохову храму чувало се три стотине римских копча. Он их узео, и поред жалби првосвештеникових.

Од слонова што су их били вратили од Утике и осталих, што су их имали појединци, створи фалангу од седамдесет и два слона и учини их страшнима. Вође њихове наоружа маљем и длетом, да би им у борби могли пробити лобању, ако би се отели.

Никако не даде да војсковође именује Велико Веће. Стари су покушавали да му помену законе, ну он се не осврташе на то. Гунђања није смело бити, све се повијало под силом генија му.

Сам је узео вођење рата, управу и финансије; и, да би избегао оптужбе, затражи за рачуноспитача суфета Ханона.

Наредио је да се зидају бедеми, и да би навасао камења, поруши старе унутарње зидове, који су сад били некорисни. Ну, разлика у богатству, место расне хијерархије, и даље је држала одвојене синове побеђених од синова завојевача; и патрицији, гневна ока, гледаху рушење тих старих опалих зидина, док се народ, не знајући баш зашто, тиме увесељавао.

Оружане чете пролазиле су улицама од јутра до вечери. Сваког тренутка чуо се звук труба. Пролазила су кола са штитовима, чадорима и копчама. Дворишта су била пуна жена које су цепале платно. Жар беше општи. Душа Хамилкарева надахњивала је Републику.

Своје војнике поделио је на равнбројне врсте, старајући се да у ланцу има наизменично по једног

јаког и једног слабог човека, да би слабије или страшљивије водила и гурала истовремено друга двојица. Ну, са своје три хиљаде Лигурјана и најбољих Картагињана могао је да образује само просту фалангу од четири хиљаде деведесет и шест хоплита, који су били заштићени тучним капигама и ношаху четрнаест лаката дуге јасенове сарисе.

Две хиљаде младића носило је праћке, ханџар и сандале. Њих појача са осам стотина наоружаних округлим штитом и римским мачем.

Тешка коњица састојала се из хиљаду девет стотина стражара, што је било остало од Легије. Ови су били покривени тучним плочама, као асирски Клинабари. Било је још и четири стотине стрелаца на коњу, које зваху Тарентинцима, са капама од лисичје коже, са секиром на два реза и са кожном туником. Најзад, две стотине Црнаца из караванског краја, измешано са Клинабарима, имало је да трчи поред коња, држећи се једном руком за гриву. Све је било готово; па, ипак, Хамилкар не полагаше.

Често је излазио ноћу изван Картагине сам и упуштао се чак иза лагуне, до утока Макара. Да ли је хтео да дође до Најамника? Лигурјани у табору на Мапалима окружавали су му кућу. Страх богатира као да је био оправдан када се једнога дана виде како се три стотине Варвара примиче зидовима. Суфет им отвори капије. То су биле одбеглице. Дошле су своме господару, поведене страхом или верношћу.

Повратак Хамилкарев ни мало није зачудио Најамнике; тај човек, по њихову мишљењу, није могао да умре. Вратио се, да испуни своја обећања. То је била нада у којој није било ничег неразложног. Толико је била дубока провалија између отаџбине и војске; уосталом, они не мишљаху да су криви; а на гозбу се заборавило.

Ухваћене уходе изведоше их из заблуде. То је био триумф за огорчене. Разбеснише се чак и млакоње. Уз то их је притискивала досада двеју опсада; ништа није напредовало. Више је вредела битка! И многи људи одвојише се, те се растурише по пољу. На глас о оружању повратише се. Мато подскочи од радости и повика: »Најзад! најзад!«

Његово расположење према Саламби окрену се сада против Хамилкара. Сада његова мржња умотри одређен плен; и, како је освета постајала изразитија, скоро мишљаше да му је у рукама, и наслађиваше се већ. Једновремено га је обузимала све већа нежност и прождирала све свирепија жуд. Једно за другим, замишљао је себе како усред војника маше копљем са суфетовом главом, па како у соби на гримизној постељи стеже у свој загрљај девојку, обасипа јој лице пољупцима и милује рукама својим њене дуге црне косе. Знао је да је тај сан неостварљив. То га је мучило. Другови га бежу изабрали за шалишима, и он се закле да води рат. Извесност да се одатле неће вратити гоњаше га да га учини немилосрдним.

Дође Спендију, па му рече:

— Узећеш своје људе! Ја ћу повести своје! Извести Аутарита! Ако Хамилкар нас нападне, изгубљени смо! Разумеш ли? Устани!

Спендије заста запањен пред тим заповедним речима. По обичају, Мато је био поводљив, и што би у њ било одушевљења, малаксавало је брзо. Ну, сада као да је наједном тиши и страшнији; узвишена воља севала му је из очију као пламен какве жртве.

Грк не усвоји његове разлоге. Становао је у једном картагинском чадору са опшивом од ђинђува, шио свежа пића из сребрних купа, играо kotaба, пуштао да му расте коса и споро изводио опсаду. Уосталом, био је ступио у везу са градом, и није

хтео да пође, јер је био сигуран да ће му се за мало дана отворити капије.

Нар-Хавас, који је крстарио између три војске, био је тада уза њ. Он пристаде уз његово гледиште, па још и замери Либјанину што из претеране храбрости хоће да напусти њихово предузеће.

— Одлази, ако те је страх! — повика Мато. — Обећао си нам смоле, сумпора, слонова, пешака, коња! Где су?

Нар-Хавас га подсети да је истребио последње кохорте Ханонове; што се слонова тиче, лове их по шумама, пешаке оружја, а коњи су на путу. И, гладни нојево перо, што му је падало на раме, Нумиђанин је котрљао очима као жена и смејао се увредљиво. Мато пред њим не нађе шта да одговори.

У том уђе некакав непознат човек, сав знојав, унезверен, крвавих ногу и распасан. Дах му је потресао мршаве слабине да прсну. Говорио је неразумљивом језиком, бечећи при том очи, као да приповеда о каквој битци. Краљ искочи напоље и викну своје коњанике.

Ови се пред њим поређаше у круг по дољу. Нар-Хавас на коњу, беше погнуо главу и уједаше се за усне. Најзад, подели своје људе на двоје. Једном делу рече да га чека, а други заповедничким знаком поведе у трку и ишчезну на зренику, пут планина.

— Господару! — промрља Спендије. — Ја не волим те необичне случајеве! Хамилкар се враћа, Нар-Хавас одлази...

— Та, шта мари! — рече презриво Мато.

То је био разлог више да се састави са Аугаритом, те да предухитри Хамилкара. Ну, ако напусте опсаду градова, из њих ће изићи становници, напаћне их с леђа, а пред собом ће имати Карта-

гињане. После много речи бише наређене и предузете следеће мере.

Спендије са петнаест хиљада људи оде к мосту на Макару, на три хиљаде метара од Утике. Бокове му утврдише четворим големим кулама са катапултима. Све пролазе и теснаце по планинама позавараше стаблима дрвећа, поодваљиваним стењем, сплетовима од трња и камених зидова. По врховима наслагаше траву, коју је ваљало запалити, да послужи као знак, и ту на растојањима поставише далековиде пастире.

Свакако да Хамилкар неће поћи планином Топлих Вода, као Ханон. Он је морао мислити да ће му пут пресећи Аутарит, господар унутрашњости. После, удар на почетку борбе упропастио би га, док би се до победе могло ускоро опет доћи, ако би Најамници били даље. Још је могао да се искрца код Грозданога Предгорја и да пође на једну од вароши. Ну, тада би се нашао између две војске, што би била нерасудност, за коју он није био способан са тако малобројном силом. Дакле, мораће да прође Аријаниним подножјем, па да окрене на лево, да би избегао ушће Макара и дошао право на мост. Ту га је Маго чекао.

Ноћу, при светлости буктиња, надгледао је пионире. Трчао је у Хипо-Зарит, на радове у планинама, па се враћао без одмора. Спендије му завиђаше на снази. Ну, код управљања уходама, код избора стража, код грађења направа и свих одбранбених средстава, Маго је покорно слушао свога друга. О Саламби више не говораху. Један што није мислио о њој, а други што га је у томе спречавао извештај стид.

Често је одлазио према Картагини, не би ли како могао да види Хамилкареве чете. Упирао је очи у видик, легао потрбушке и кроз брујање по жилама причињавао му се као да чује некакву војску.

Најзад, рече Спендију: ако Хамилкар не дође кроз три дана, поћи ће му он са свим својим људима у сретање, да му понуди битку. Прођоше још два дана. Спендије га је заустављао. Ну, јутром шестого крете се.

Картагињани су били исто тако нестрпљиви за рат. По чадорима и домовима иста жудња, иста стрепња. Сви се питаху због чега Хамилкар оклева.

Са времена на време, пео се он на кубе Ешмунова храма, до звездара, и осматрао ветар.

Једног дана — беше трећи у месецу Тиби — видеше га где журним корацима силази са Акропоља. Подиже се велика граја у Мапалима. Мало потом оживеше улице, и свуда војници стадоше да се оружјају усред уплаканих жена, које су им падале на груди; затим су трчали брзо на Камонов трг, да се уреде. Не беше могућно пратити их, па ни говорити са њима, нити проћи бедемима. За неколико тренутака сва се варош утиша као какав велики гроб. Наслоњени на своја копља, војници беху замишљени, док су остали, по домовима, уздисали.

О заласку сунчеву изиђе војска на западну капију; ну, место да се дохвати планина према Утици, пође она обалом морском; и наскоро допреше до лагуне, где су се округла поља, сва бела од соли, пресијавала као грдно велике сребрне чиније, заборављене на обали.

Потом учесташе баре. Мало по мало, тле је постајало мекше, и ноге се заглибљивале. Хамилкар ни да се осврне. Ишао је једнако на челу. Његов коњ, осут жутим пегам, као змај, бацао је око себе пену и, замашна крока, продирао кроз благо. Паде ноћ, ноћ без месеца. Неколицина повика да иду у пропаст. Он им одузе оружје и даде га слугама. Међутим, благо је бивало све дубље. Мора-

доше да се пењу на товарну марву; неки се држаху репа у коња, јаки су вукли слабе, и чета Лигурјана гоњаше пешадију врхом копаља. Мрак се удвостручи. Изгубише пут. Сви се зауставише.

Тада робови суфетови пођоше напред, да потраже кажипуте, који су по његовој заповести, били пободени у извесном размаку. Они су викали из мрака и војска их је пратила издаље.

Најзад, осетише опирање тла. Потом се нејасно указа некаква беличаста кривина, и они се нађоше на обали Макара. И поред хладноће, не запалише ватру.

Усред ноћи духну јак ветар. Хамилкар нареди да се избуде војници; али, ни једна труба не јекну: заповедници их удараху лако по рамену.

Један човек висока раста загази у воду. Није допирала ни до појаса. Могло се прећи.

Суфет нареди да се тридесет и два слона наместе у реку за сто корака даље, а остали ниже, да задржавају редове људи, које понесе матица И сви, држећи оружје изнад главе, пређоше Макар као између два зида. Хамилкар је био опазио да је западни ветар, ианосећи песак, засуо реку и начинио у њој природан насип.

Сада су били на левој обали према Утици, у широкој равници, што је било корисно за његове слонове, који су били снага његове војске.

Тај генијални прелазак одушеви војнике. Поврати им се изванредно поверење. Одмах су хтели да иду на Варваре. Суфет нареди да се одморе два часа. Чим се указа сунце, поделише се у пољу на три врсте: слонове напред, лака пешадија са коњицом за собом, потом је наступала фаланга.

Код Утике утаборени Варвари и петнаест хиљада око моста зачудише се кад видеше како се у даљини таласа земља. Ветар, који је дувао веома јако, гонио је вихоре песка; овн су се дизали као

са земље отргнути, пели се у великим праменовима русе боје, па се раздирали и непрестано опет почињали, заклањајући тако пунску војску од Најамника. Због рогова натакнутих на шлемове, једни мишљаху да су смотрили чопор говеди; други, обманути лепршањем плаштова, држаху да су познали крила, док они што су много пропутовали сажимаху раменима и протумачише све као зрачну опсену. Међутим, нешто грдно велико наступало је и даље. Незнатна пара, лака као дах, гонила се по површини пустиње. Сад више сунце жегло је јаче: некаква оштра и као дрхтава светлост потискивала је небеску дубину, и продирући кроз предмете чинила је растојање непроцењивим. Голема равница ширила се на све стране у недоглед; и скоро неприметно таласање земљишта настављало се до крајњег видика, затвореног великом плавом браздом, за коју се знало да је море. Две војске беху изишле из чадора и гледаху; а Утичани, да боље виде, гомилаху се по бедемима.

Најзад, угледаше многе косе прте, где им врхови подједнако штрче. Ове су постајале све чешће и веће. Црни брежићи стадоше да се љуљају. Наједанпут, указаше се четвртасти шибљаци, то су били слоновии и коња. Чу се само један узвик: — »Картагињани!« и, без знака, без заповести, и војници од Утике и код моста јурнуше у неред, да заједно груну на Хамилкара.

При том имену, Спендије уздрхта. Понављаше, дакћући: »Хамилкар! Хамилкар! А Мато није ту! Шта да се чини? Никаква начина за бегство!« У забуну га довођаху изненадност догађаја, престрављеност од суфета, а нарочито прешност за каквом непосредном одлуком. Гледао је себе испробадана хиљадом мачева, обезглављена, мртва. Тридесет хиљада људи чекало је његову заповест. Обuze га бес према самоме себи. Опет пригрли

наду на победу, која беше пуна блаженства, и чињаше му се већ да је неустрашив као Епаминонда. Да скрије своје бледило, намаза образе руменилом, па закопча своје кнемиде и оклоп, искапи путир чиста вина и потрча са својом војском, која се журила к утичкој.

Оне се саставише тако брзо да суфет није имао времена да уреди своје људе за борбу. Поступно је застајао. Слонови стадоше. Њихали су своје тешке главе, покривене нојевим перима, и ударали се сурлом по плећима.

У њиховим размацима виделе су се доле чете лаке пешадије, подаље велике кациге Клинабара, са железом што гори на сунцу, па оклопи, перјанице и лепршаве заставе. Картагинска војска бројала је једанаест хиљада три стотине деведесет и шест људи; ну, као да није била тако јака, јер је сачињавала дуг, узаних бокова и у се сабран четвороугаоник.

Када их видеше како су слаби, трипут бројније Варваре обузе безумна радост. Хамилкара не видеше. Можда је остао доле? Уосталом, шта мари! Храброст им окрепи презирање што га имаћаху према тим трговцима; и пре него што је Спендије издао заповест за покрет, сви су је већ разумели и извршили.

Развише се у великом правом реду, који је премашао крила пунске војске, да би је сасвим обухватио. Ну, када дођоше на три стотине корака једни од других, слоновима, место да пођу напред, нагоше натраг, а Клинабари се обрнуше и пођоше за њима. И изненађење Најамника удвоји се када опазише како сви стрелци трче да им се придруже. Дакле, Картагињани се плаше, беже! Страшна поруга одјекну по варварским четама, а одозго са своје камиле викаше Спендије:

— А! знао сам ја то! Напред! Напред!

Тада, одједном, посукташе копља, цилити и камење из праћака. Слонови, у чије сурле бођаху стрелама, стадоше трчати брже; обујми их велика прашина, и нестале их, као сенки у облаку.

Међутим, одозго се чуо јак бат корака, а над њим оштар звук труба, које су бесно трештале. Тај простор, што је био пред Варварима пун вихора и буке, мамио је као бездан. Неки полетеше у њ. Указаше се пешачке кохорте, саставише се, и у исто време сви остали видеше како притичу пешаци са коњаницима у трку.

У ствари, Хамилкар је био наредио да фаланга раскине своја одељења, а слонови, лаке чете и коњица да прођу тим пропустима и хитро стигну на крила, и тако је добро оценио колико има до Варвара да је у тренутку када ови допреше до њега, сва картагинска војска чинила велик прав ред.

У средини се кострешила фаланга. Њу су састављале синтагме или пуни четвороугаоници, са по шеснаест људи са сваке стране. Све старешине свих редова стојале су између дугих гвоздених копаља, која су се неједнако истицала, јер је шест првих редова укрштало своје сарисе, држећи их по средини, а десет задњих редова наслањало их је на раме својих другова пред собом. Свакоме је лице било упола заклоњено визиром на кациги. Бронзане кнемиде покривале су свима десну ногу. Широки ваљкасти штитови спуштали су се до колена; и та страшна четвороугла гомила кретала се као једно тело. Чинило се да живи као животиња и покреће се као направа. О боковима су јој биле две кохорте слонова, са чијег су дрхтања севкале стреле прионуле за црну им кожу. Индијанци, који су им седели на гребену, у жбуњу од белих пера, задржавали су их оствином жлицом, док су у кулама до плећију сакривени људи запињали велике лукове и улагали у њих железна вре-

тена, умотана у запаљене кучине. Десно и лево од слонова, облетали су праћкаши, са једном праћком о бедрима, другом о врату, трећом у десној руци. Потом Клинабари, свака са по једним Црцем уза се, бацаху копча између ушију својих коња, покривених златом као и они што су били. Затим, постранце, лако оружани војници, са штитовима од рисовине, изнад којих су штрчали врхови кратких копча што их држаху у левој руци; а Тарентинци, који су водили по два спарена коња, појачавали су на оба краја тај зид од војника.

Напротив, варварска војска није могла да одржи свој ред. На претераној дужини њеној наставше таласања, празнине; сви су дахтали, задихани од трчања.

Фаланга се гломазно заљуља, гурнувши напред своје сарисе. Под том грдном тежином веома танак најамнички ред попусти ускоро на средини.

Тада се картагинска крила развише да их обухвате. Слонови су следовали. Косо испруженим копчама фаланга проби Варваре. Два голема дела узмутише се. Праћком и стрелом притераше их уз војнике из фаланге. Недостајало је коњице, да се одатле извуку. Имађаху само две стотине Нумиђана, који навалише на десни коњички одред Клинабара. Сви остали били су скљештени и не могаху да се избаве из непријатељских редова. Опасност је била непосредна, а одлука неодложна.

Спендије заповеди да се фаланга нападне једновремено са оба бока, да се тако пробију. Ну, најзбијенији редови зађоше под најразвученије, заузеше им место, и фаланга навали на Варваре, тако страшна боковима својим као што је мало час била челом.

Ударише на држаље сариса: коњица са леђа спречавала им је напад; а фаланга, у ослону на слонове, збијала је и издуживала се у четворо-

угаоник, у купу, у ромб, у трапез, у пирамиду. Двострук унутарњи покрет вршио се непрестано од главе до репа јој; јер они који су били у позадини притицали су у прве редове, док су се ови, из умора или због рањених, повлачили натраг. Варвари су били притиснути уз фалангу. Било им је немогућно да иду напред. Прави океан по којем прште првене перјанице са тучним краљуштима, док се светли штитови ваљају као сребрна пена. Кад и кад, са краја на крај, наишле би широке бујице, па опет устукнуле, док је у средини заглушна гомила стојала некретно. Копља су се наизменично спуштала и подизала. Изван тога витлали су голи мачеви тако хитро да се виде само врхови, док је рој коњаника ширио обруче, који су се у ковитлацу за њима опет састављали.

Звиждање оловних кугла и глинених зрна, која су избијала мачеве из руку и мозак из лобања, најачаваку глас заповедника, јеку труба и звон лира. Рањени су се заклањали руком иза штита и пружали мач ослоњен балчаком о тле, док су се други, у крвавим локвама, обртали да уједу за пету. У тако збијеној гомили, густој прањини и силној буци не беше могућно разазнати што. Не чуше ни плашљивце, који понудише да се предаду. Када руке остадоше празне, стадоше да се хватају у коштац. Груди су се ломиле о оклопе и лешеве су висили истурене главе између две скопчане руке. Шездесет Омбријана, чврстих ногу, са упереним копљима, несаломиви и ушкргуталих зуби, потиснуше одједном две смятагме. Епирски чобани притрче левом одреду Клинабара, дочепају коње за гриву и завитлају својим мочугама. Животиње збаце своје јахаче и јурну у поље. Поразмештани пунски прањкаши остану забезекнути. Фаланга почне да се колеба, заповедници су трчали упрепашћено. Они из позадине гонили су војнике напред.

Варвари су се изнова уредили. Враћају се, победа је на њиховој страни.

Ну, тада се зачу ненакав крик, страшна дрека, рика од бола и беса. То је било шездесет слонова што јурнуше у два реда: Хамилкар је чекао да се Најамници нагомилају на једном месту, па да их пусти на њих. Индијанци их беху тако жестоко оболели, да им крв тецијаше низ широке уши. Њихове црвенилом намазане сурле стојале су усправно у ваздуху као црвене змије. О грудима им беше дуга мотка са железним врхом, а на леђима оклоп. На зубма им беху настављена као сабље извијена железна сечива. И да би били што свирепији, беху их опили неком мешавином од бибера, чиста вина и тамњана. Слонови су тресли својим оковратницима са прапорцима и рикали, док су слоновођи повијали главу под млазом огњених стрела, које почеше да лете одозго из кула.

Да се боље одупру, Варвари насрну у збијеној гомили. Слонови груну у средину. Шилци са њихових груди, као кљунови у бродова, пробијали су кохорте, које ударе натраг у великим валовима. Сурлама својим задављивали су људе или их дизали са земље, па их преко главе давали војницима у кулама. Зубима својим пробуражавали су их и бацали у вис и о њиховим слонским зубима вишаху дуга црева, као свежњеве ужарије о катаркама. Варвари су покушавали да им пробију очи или да им пресеку чукљеве; други су им се подвлачили под трбух, где су забијали мач до балчака и пропадали смрвљени. Најсмелији су им се хватали за амове, где су, и против огња зрна и стрела, престругивали и даље кајишчеве, и ивова кула стропоштавала се као кула од камена. Четрнаест њих са деснога краја, раздражено ранама својим удари натраг на други ред. Индијанци зграбише маљ и

прислонише длето на теме, па, измахнувши високо, ударише из све снаге.

Преголеме животиње стропоштаваху се и падаху једна преко друге. Начини се читава планина. И над том гомилом лешева и оружја, грдан један слон, којег зваху Бесом Баловим, ланцима ухваћен за ногу са стрелом у оку, урликао је до мрака.

Дотле су остали, као победници који уживају у пустошењу, претурали, сатирали, газили, беснели по лешинама и разломинама. Да би отурили чете, које су их оптицале као венац, окретали су се на својим задњим ногама, и тим непрестаним обртањем напредовали су једнако. Картагињани осетише да им се моћ удваја, и битка опет поче.

Барвари су малаксавали. Тешко наоружани грчки пешаци побацаше оружје. Остале обузе страх. Угледаше Спендија како се прекривио над својом камилом и како је двома сулицама подбада у плећи. Сви тада јурнуше на крила и потрчаше на Утику.

Клинабари и не пођоше да их зауставе, јер су им коњи били изнурени. Од жеђи малаксали Лигурјани нададоше вику, тражећи да се иде на реку. Ну, Картагињани, који су стојали усред синтагма и мање препатили, удараху ногама о земљу, од жуди за осветом, која им се сад измицаше. Већ пођоше у потеру за Најамницима, кад се указа Хамилкар.

Сребрним вођицама задржаваше он свога свег знојем обливена тиграста коња. Траке, приденуте за рогове на шлему, пуцкетаху на ветру за њим, а испод левог бедра му беше јајаст штит.

И једним покретом свога копља са три шиљка застави војску.

Тарентинци скочише хитро са свог коња на другог, и одјездише на десно и лево ка реци и граду.

Фаланга лако уништи све што остаде од Варвара! На домаку мачева испружаху врат и скла-

паху трепавице. Неки су се бранили до крајности; њих су убијали из далека, камењем као бесне псе. Хамилкар беше препоручио да хватају заробљенике. Ну, Картагињани су му се мрзовољно покоравали, јер са великим уживањем забијаху своје мачеве у тело Варварима. Како им је било одвећ топло, стадоше да раде голоруки, као косачи; и када би застали, да предахну, пратили би очима коњика како се нађао пољем за војником у бегу и доспева да га зграби за косу, подржи тако за неколико, па га смлати једним ударцем брадве.

Паде ноћ. Ишчезнуше и Картагињани и Варвари. Слонови, који беху поутецали, лутали су по видикy са својим запаљеним кулама, које су пламтеле у мраку тамо и амо као у магли полуизгубљене светлиће; а на пољу се није опажао други покрет сем таласања реке, набујале од лешева које носи у море.

После два часа стиже Мато. При звезданој светлости смотри он како на земљи леже неједнаке дуге гомиле.

То су били редови Варвара. Он се саже. Сви су били мртви. Он зовну: не одговори му никакав глас.

Тога јутра оставио је Хипо-Зарит са својим војницима за поход на Картагину. Код Утике војска Спендијева беше већ отишла и становници почињаху да спаљују машине. Сви су се огорчено борили. Ну, како је бука, што се подизала око моста, некако непојмљиво постајала све то већа, удари Мато краћим путем кроз планину, и пошто су Варвари бежали пољем, не срете никог.

Пред њим, у мраку, уздизале су се мале купасте гомиле, а са ову страну реке, још ближе, стојале су по земљи непомичне светиљке. У ствари, Картагињани се беху повукли нза моста. Да би, ипак, преварили Варваре, суфет је поставио многобројне страже на другој обали.

Мато је ишао даље. Учини му се да распознаје пуиска обележја, јер су се главе у коња, који се ие покретаху, виделе у ваздуху привезане за врх копаља у слогу, који не могаше да се види. Мало даље, зачу велик жагор, глас песама и куцање пехара.

Није зиао где се иалази, ни како да пронађе Спедија. Сасвим опхрван стрепњом, збуњен, изгубљен у мраку, пође брже иатраг истим путем. Зора је забелјивала, кад одозго са планине угледа град са костурима машииа помрчалим од пламена, иалик на циновске скелете, иаслоњене иа зидове.

Све је почивало у необичној тишини и изнурености. Међу његовим војницима, поред чадора, скоро наги људи спавали су на леђима или челом на руци која им је држала оклоп. Неки од њих скидали су са ногу окрвављене завоје. Самртници су лагано покретали главу. Други су се вукли и додавали им да се запоје. Дуж уских пролаза ходале су страже, да се загреју, или стојале окреиуте видику са својим копљем преко рамена, у непријатељском ставу.

Под једним подераним платном на две мотке у земљи, угледа Мато Спедија где, оборене главе, држи рукама колено.

Дуго су стојали ћутом.

Најзад, промрља Мато: — »Побеђени!«

Спедије поиови мрачним гласом: — »Да, побеђени!«

И иа сва питања одговараше очајним покретима.

При том су уздаси и ропци допирали до њих. Мато задиже платно. Тада га тај призор војника подсети иа други један покор, иа истом месту, и он шкрипну зубима:

— Бедниче! Још једном . . .

Спедије га прекиде:

— Ни тада ииси био.

— То је проклетство! — узвикну Мато. — Али, најзад, стићи ћу га! Победићу га! Убићу га! Ах! да бејаш ту...

Помисао да је пропустио битку, доводила га је до очајања више него ли пораз. Истрже сво мач и баци га на земљу.

— Па како су вас тукли Картагињани?

Бивши роб стаде да приповеда о појединим покретима. Мато се чинио да их гледа и разгневно љивао се. Утичка војска, место да трчи на мост, требало је да подухвати Хамилкара са леђа.

— Е, знам! — рече Спендије.

— Требало је да подвостручиш своју дубину, да лаку пешадију не излажеш опасности испред фаланге, и да слоновима даш пропуста. Све је у последњем тренутку могло да се поврати. Ништа није присиљавало на бегство.

Спендије одговори:

— Видео сам њега у свом црвеном плашту, уздигнутих руку, изнад прашине, као орла који лети боком чета. И на сваки знак његове главе скупљаху се оне и полетаху. Гомила нас је гурала једне против других. Он је гледао у мене, и ја сам осећао као да ми у срце улази ледак мача.

— Можда је он изабрао дан? — рече Мато шапатом.

Обојица су постављала питања, огледајући да открију шта је довело суфета баш у најнеповољнијем тренутку. Тако дођоше до разговора о положају, и да би ублажио своју погрешку или повратио своју храброст, Спендије избаци да још остаје наде.

— Макар је и не било више, не мари! — рече Мато. — Сам самцит наставићу рат!

— И ја такође! — повика Грк, поскочивши. Иђаше крупним корацима, зенице му севаху, а чудан осмех назирао му је шакалско лице.

— Почећемо изнова. Само, од сада ме не остављај! Ја нисам за отворене борбе. Севање мачева засењује ми вид. То је некаква болест: предуго сам провео у тамници. Ну, дај ми да ноћу пређем преко зидова, па ћу ући у тврдиње, и лешеве ће се охладити пре него што петли запевају! Покажи ми неког, нешто, каквог непријатеља, какво благо, какву жену; — понови: — жену какву, па ма била краљевска кћи, — и брзо ћу ти донети пред ноге жуђевину. Прекореваш ме што сам изгубио битку са Ханомом, а ја сам је, ипак, повратио. Признај! Моје крдо свиња послужило нам је боље него ли каква фаланга Шпартанаца.

И подајући се потреби да се узноси и да добије задовољења, наброја све што је био учинио за најамничку ствар.

— Ја бејаш тај који је у вртима суфетовим подстакао Гале! Доцније, у Сици, ја сам их све раздражио страхом од Републике! Гискон их је отпуштао, ну ја нисам хтео да тумачи дођу до речи. Ах! како им је језик висео из устију! Сећаш ли се? Ја сам те одвео у Картагину; ја сам украо заимф. Ја сам те водио к њој. Још више ћу учинити ја! Видећеш!

И прште у смеј као луд.

Мато га је гледао, разрсгачених очију. Он је осећао неку врсту слабости пред тим човеком, који је био тако подмукао и у исти мах тако страшан.

Грк настави веселим гласом, пуцајући својим прстима:

— Евое! После кише сунце! Ја сам радио по каменоломима, а пио сам мастику на броду који је био мој, под златним чадорићем, као Птоломеј. Несрећа је зато да постанемо умешнији. Радом се савлађује срећа. Она воли домишљане. Попустиће! Он приђе Мату и узме га за руку.

— Господару, сада су Картагињани поуздани у своју победу. Ти имаш читаву војску која се није тукла, а људи су ти покорни. Постави их напред. Моји ће поћи да се свете. Остаје ми три хиљаде Каријана, хиљаду и две стотине праћкаша и стрелаца, читаве кохорте! Може се образовати чак и фаланга! Вратимо се!

Пометен поразом, Мато дотле немађаше никакве помисли о изласку. Слушао је, отворених устију, а тучни листови о бедрима одскакали су од удара срца му. Он дохвати свој мач, па викну: — За мном! Напред!

Ну, када се вратише, извидници јавише да су мртви Картагињани покупљени, мост у рушевинама, а Хамилкара нестало.

IX.

У ПОЉУ.

Хамилкар је мислио да ће га Најамници чекати код Утике или да ће се вратити против њега; и како му се снага чинила недовољна да предузме напад или да га дочека, повуче се десном обалом реке на југ, и тако се осигура од каквог непосредног препада.

Хтео је да испрва зажмури пред буном племена и да их тако све оцепи од Најамника, а после, када се добро усаме, да навали на њих и да их истреби.

За четрнаест дана умири он предео између Тукабера и Утике, са градовима Тигникабахом, Тесурахом, Ваком и још другима на западу. Цунгар са планина, са свога храма чувени Асурас, већом плодни Церадо, Тапитис и Сагур послаше му посланике. Народ из околине стицао се са пуним рукама храном, преклињао за заштиту, љубио ноге њему и његовим војницима и тужио се на Варваре. Неки су му у врећама доносили најамничке главе, за које су говорили да су их они побили, ну које су биле посечене са лешева, јер су се многи били погубили за бегства, те их налажаху мртве тамо-амо, под маслинама и у виноградима.

Да опсени народ, одмах сутра-дан по победи посла Хамилкар у Картагину две хиљаде заробљеника, задобивених на бојишту. Ови су стизали у

дугим четама од по сто људи, сви са рукама свезаним на леђима за бронзану полућу, која им се држала натраг о врату. Рањени, којима је крв текла, трчали су такође, јер су их коњици што иђаху за њима, гонили камџијама.

Настаде луда радост! Понављало се да је добијено шест хиљада Варвара, да се остали неће одржати, да је рат свршен. Грљаху се по улицама, и патечким боговима, из захвалности, намазаше лица маслом и циметом. Са својим крупним очима, великим трбухом и до рамена уздигнутим рукама, чинили су се они као да живе под свежим премазом и да учествују у народном весељу. Богатири отворише своја врата. Град је одјекивао од тамбурина. Храмови се осветљаваху сваке ноћи, и службенице богињине силазиле су у Малку и по угловима раскрсница намештале су јаворове ногаре, на којима се подаваху. Изгласаше победницима поклоне у земљи и паљенице Мелкарту, три стотине златних круна суфету, а његови приврженици су предлагали да му се одреде нове повластице и части.

Он је подстицао Старе да понуде Аутариту размену, ако устреба, и свих Варвара — за старог Гискона са осталим Картагињанима који су са њим били заробљени. Либјани и Номади, из којих се састојала војска Аутаритова, слабо су познавали те Најамнике, људе италског и грчког рода; и што им Република нуди толико Варвара за тако мало Картагињана, то је стога што једни ништа не вреде, а други имају велику вредност. Бојали су се какве замке. И Аутарит одби.

Тада Стари наредише да се погубе заробљеници, мада им је суфет писао да их не убијају. Он је мислио да најбоље између њих придода својим четама и тако изазове одметање. Ну, мржња надјача сваку обазривост.

Две хиљаде Варвара беше привезано у Мапалима за надгробне споменике, и трговци, покујнари, радници, па чак и жене, удове мртвих са својом децом, сви који су хтели, долазили су да их убијају стрелама. Нишанили су лагано, да би им продужили мучење. Спуштали су оружје, па га наизменце опет дизали. При том се гомила тискала и урлала. Ујмљене доношаху на носиљкама. Многи су, из обазривости, доносили своју храну и остајали ту до вечери. Неки су остајали и преко ноћ. Беху пободени чадори где се пило. Многи зарадише доста новца од изнајмљивања лукова.

Потом оставише усправно све те на крст разапете лешеве, који су по гробовима личили на првене кипове. Раздраженост дохвати чак и људе са Малке, који су водили порекло од праобиталаца и обично били равнодушни према пословима отаџбине. Из захвалности за уживања што им она пружа, обратише сада пажњу на њену срећу, и осећаху се Пунима. А Стари су уживали што су тако zgodно у једној освети сјединили сав народ.

Благослов богова не изоста, јер са неба одавуда нагрнуше гаврани. Они су летели у ковитлацу по ваздуху уз силно промукло грактање, и њихов голем облак превртао се без престанка. Гледали су га са Клипеје, са Радеса и Рга Хермеума. Час по растурао би се наједанпут, растерујући далеко своје црне колуте. То би се какав орао устремио у средину, па би опет одлазио. По чардацима, по кубетима, по врховима обелисака и забата у храмова стојале су овде-онде велике типе, које су у свом опрвенелом кљуну држале комад људског тела.

Због задаха морадоше Картагињани пристати да се лешеве одреше. Неке спалише. Неке побацише у море, и вали, које гоњаше северац, доношаху их на жал, у дну залива, пред око Аутаритов.

Несумњиво да је та казна упрепастила Варваре, јер са Ешмунова виса видеше како обарају своје чадоре, скупљају своје чете и дижу свој пртљаг на магарце. А увече истога дана оде сва војска.

Идући наизменично од планине Топлих Вода до Хипо-Зарита требало је да она спречи суфету приступ тирским градовима и да му онемогући повратак у Картагину.

За то време остале две војске гледале су да га дохвате са југа, Спендије са истока, а Мато са запада, и када се тако све три састану, да га изненаде и стегну. Уз то им стиже неочекивано појачање: указа се Нар-Хавас, а са њим три стотине камила. натоварених смолом, са двадесет и пет слонова и шест хиљада коњаника.

Да би ослабио Најамнике, суфет је оценио за мудро да га забави подаље у његовој краљевини. Из Картагине се споразумео са Масгабом, извесним гетулским разбојником, који је тражио где би за себе засновао какву државу. Помоћу пунског новца, тај пустолов побуни нумидске државе, обећавајући им слододу. Ну, Нар-Хавас, кога о том извести син његове дојкиње, упаде у Цирту, потрова победиоце водом из вододржа, смаче неколико глава, поврати све као што је пре било и стиже против суфета бешњи од Варвара.

Вођи четири војске споразумеше се о ратном распореду. Рат ће бити дуг, те се морало све предвидети.

Прво, уговорише да затраже помоћи од Римљана. Тај задатак понудише Спендију; ну, он, као бегунац, не смеде да га се прими. Дванаест људи из грчких насебина укрца се у Анаби на једну нумидску лађицу. Потом вођи затражише од свих Варвара заклетву на безусловну покорност. Сваког дана прегледали су заповедници одело и обућу.

Чак забранише стражама употребу штита, јер су га ове често подупирале копљем, и тако заспивале на ногама. Који су вукли какав пртљак бише принуђени да га се лише. Све је, по римском обичају, морало да се носи на леђима. Из обазривости према слоновима Мато установи чету коњаника оклопника, у којој су се и човек и коњ губили под оклопом од коже нилског коња са пуно чавала. А да би коњима заштитили копите, начинише им обућу од ковиљних влакана.

Би забрањено пљачкање места, зостављање становника који нису пунског рода. Ну, како се тај крај исцрпљивао, Мато нареди да се храна раздаје по војничким главама, без обзира на жене. Они су је испрва делили са њима. Због несташице у храни многи ослабише. То је био непрекидан повод распрама и грдњама, јер су многи намамљивали туђе жене дражењем или самим обећањем свог оброка. Мато нареди да се све немилостиво истерају. Оне пребегоше у Аугаритов око; ну, Галке и Либјанке најурише их уз силне погрде.

Најзад, приспеше под зидове картагинске, да моле Церес и Прозерпину за заштиту, јер је у Бирзи био један храм са свештеницима посвећеним тим боговима, за испаштање због ужаса почињених негде при опсади Сиракузе. Сисити, на основу свог обалског права, затражише најмлађе за продају, а Новокартагињани узеше за жене Лакедемонке, које бејаху плаве.

Неке су упорно пратиле војску. Трчале су уз синтагму, поред водника, дозивале своје људе, трзале их за плаштове, ударале се по грудима, проклињале их и пружале на рукама своју расплакану голу дечицу. Тај приказ троњавао је Варваре. Жене су биле сметња и опасност. Више пута отераше их; ну, оне су се опет враћале. Мато пусти на њ Нар-Хавасову коњицу, и ова их копљима растури.

А кад му Балеарци закукаше како морају имати жена, одговори им:

— Немам ни ја!

Тада стаде да га обузима дух Молохов. И поред тога што му се бунила савест, чинио је страхоте, замишљајући да се покорава гласу каквог бога. Када није могао да опустоши поља, Мато је бацао на њих камење, да их обесплоди.

Честим порукама гонио је он Аутарита и Спендија да похитају. Ну, кретање суфетово било је несхватљиво. Он је таборовао узастопно у Еидусу, Монкару и Техенту. Извидницама се чинило да су га вијале у околини Ишмила, близу Нар-Хавасових граница, кад се дочу да је прешао реку више Тебурбе, као да хоће да се врати у Картагину. Тек што је приспео на једно место, а креће се другом. Путеви на које полази увек остају непознати. Не дајући битке, суфет је чувао своју надмоћност; и ако га Варвари гоњаху, изгледало је да он њих води.

Ти покрети и против-покрети замарали су Картагињане још више, и пошто се Хамилкареве снаге нису принављале, смањивале су се из дана у дан. Сад су му земљорадници доносили храну све спорије. Свуда је сретао некакво устезање; некакву нему мржњу; а поред његових преклињања пред Великим Већем, из Картагине није стизала никаква пвмоћ.

Говорило се (можда се и мислило) да за то нема потребе. То је било лукавство, или су то некорисне жалбе. Присталице Ханонове, да би му нахудиле, преувеличаваху значај његове победе. Жртвују се чете, којима он заповеда; ну, неће се тако непрестано испуњавати сви његови захтеви. Рат је довољно тежак! Сувише је стао. Из самољубља, племићи из његове странке не беху чврсто уза њ.

У средини чадора познаше Хамилкара како се шета и издаје заповести. На себи је имао мрк оклоп од малих тока. За њим је ишао његов коњ. Са времена на време застајао је да пружи своју десну руку и њом нешто покаже.

Тада се многи сети таквих јутара, када је он, уз трештање труба, пролазио испред њих лагано и како су његови погледи окрепљивали као пехари вина. Обузе их некаква тронутост. Напротив, они који не познаваху Хамилкара бешњаху од радости што су га се дочепали.

Међутим, ако би напали сви одједном, нашкодили би сами себи због преузаног простора. Нумиди би могли да ударе по средини; ну, смрвили би их Клинабари у оклопима. После, како да пређу преко коља? А слоновима нису били довољно вични.

— Сви сте ви кукавице! — викну Мато.

И са најбољима полете на шанац. Одби га облак од камења, јер је суфет био узео са моста њихове напуштене катапулте.

Тај неуспех брзо преокрену несталан дух у Варвара. Нестаде њихове претеране храбрости. Хтели су да победе, али да се што је могуће мање изложе опасности. Спендије је био мишљења да треба брижљиво чувати положај што га имају, и пунску војску уморити глађу. Ну, Картагињани стадоше да копају бунаре и, како су око брега биле планине, пронађоше воду.

Саврх својих палисада бацали су стреле, земљу, ђубрину, камење што су га вадиле из земље, док је шест катапулта дуж бедема грувало без престанка.

Ну, извори ће сами собом пресахнути. храна понестати, катапулти се искварити, а десет пута бројнији Најамници најзад ће ликовати. Суфет смисли преговоре, да би добио времена, и једног јутра нађу Варвари у својим редовима једну исписану

овчју кожу. Хамилкар се правдао за своју победу. Стари су га били натерали на рат. Да би им показао како држи своју реч, нуђаше им да опљачкају Утику или Хипо-Зарит, што изберу. На крају је изјављивао да их се не боји, јер је задобио издајце, и да ће, помоћу њих, лако изићи на крај са свима осталима.

Барвари се збунеше. То предлагање непосредног плена изазва у њих снове. Бојали су се издаје, те, и не слутећи о замци у суфетовом хвалисању, почеше једни од других да зазиру. Пазило се на речи и покрете. Плашња их је трзала из ноћног сна. Многи су понапуштали своје другове. Бирали су војску по својој ћуди. Гали са Аутаритом пређоше Цисалпњанима, чији су језик разумевали.

Четири вођа састајала су се сваког вечера у Матову чадору, где, чучећи око штита, наизменично помераху напред и назад мале дрвене фигуре што их је изумео Пир за извођење покрета. Спендије је излагао Хамилкареве изворе. Преклињао је да никако не пропусте прилику и заклињао је свим боговима. Разгнењени Мато корачао је бурно. Рат против Картагине био је његова лична ствар, те се љутио што се ту мешају други, а неће да му се покоравају. Аутарит му је читао речи с лица и одобравао их. Нар-Хавас је истурао браду у знак презира. Није било мере која му се није чинила опасном. Не смејаше се више. Уздаси му се отимаху као да је угушивао бол због каква немогућна сна, очајање због каква промашена предузећа.

Док су се неодлучни Барвари саветовали, суфет је појачавао своју одбрану: иза палисада ископа други ров. подиже други зид, сагради по угловима дрвене куле, а робови понамешташе гвожђа по земљи све до самих предстража. Ну, слоновима, којима смањеше оброке, стадоше да трзају своје ланце. Да би приштедели траву, заповеди Клинабарима да

поубијају слабије пастуве. Сећање на то свеже месо причини следећих дана велику тугу.

Са дна амфитеатра, који их је опасивао, видеше Картагињани свуда околу себе, по висовима, велику узрујаност у четири варварска табора. Жене су промицале са мешинама на глави, а козе су блејећи лутале по свежњевима копаља. Страже су се смењивале. Јело се око треножаца. Племена су их, заиста, обилно снабдевала храном. Они ни слутили нису колико њихов нерад задаје страха пунској војсци.

Другог дана угледаше Картагињани у номадском табору три стотине људи одвојено од осталих. То су били богатири, које су од почетка рата држали као заробљенике. Лиђани их све уредише поред рова, па се понамешташе иза њих и стадоше да бацају копча, штитећи се њиховим телом као белемом. Те јаднике једва беше могућно познати, колико им се лице губило у гаду и нечистоти. Местимично очупана коса откривала им је по глави чиреве; притом били су тако мршави и одвратни да су личили на мумије у продераним покровима. Неки су дршћући јецали некако сулудо, неки су опет довикивали својим земљацима да гађају Варваре. Један је стојао непомично, оборена чела, без речи. Дуга седа брада падала му је до руку у ланцима. Картагињане заболе до дна срца као да видеше пад Републике: познадоше Гискона. Мада је место било опасно, тискали су се да га виде. На главу му је била навучена смешна тијара од коже нилског коња, окићена шљунком. То је Аутаритов изум; ну, то Мату није било у вољи.

Огорчен, Хамилкар отвори палисаде: био је решен да се пробије ма на који начин. И бесним налетом допреше Картагињани до по косе, на три стотине корака. Ну, ту навали силан вал Варвара и одбаци их натраг на њихове шанчеве. Један стражар

из Легије остаде на пољу, посрћући по камену. Заркмас допаде, гресну га о земљу, заби му ханџар у грло, па га истрже, паде на рану, и, припијених устију на њој, уз грохот од радости и трзање, које га потресаше до пета, испијаше крв на душак. Потом мирно седе на леш, диже лице и заметну врат, да боље удише ваздух, као кошута кад пије са потока, па запева громко некакву балеарску песму, неравним гласом пуним дуга извијања и наизменичних прекида, као у одјека што се одбијају од планина. Призивао је своју мртву браћу и позивао их на гозбу. Потом опусти руке своје међу ноге, обори тихо главу и заплака. Та грозота ужасну Варваре, а нарочито Грке.

Од тога тренутка Картагињани никако више не покушаваху да изиђу, — а не помишљаху на предају, јер су били сигурни да би пропали на мукама.

Међутим, и поред Хамилкарева старања, храна се страшно смањивала. На човека не беше остало више од тридесет комера жита, три хина проса и дванаест боца сува воћа. Ни меса, ни уља, ни зрна јечма за коње. Гледали су их како обарају омршале вратове и траже по прашини изгажене влати сламе. Више пута би стражари, за стражарења на беду, угледали при месечини где се какво варварско псето шуња по нечистоти испод опкопа. Убили би га камењем, па би се помоћу кајиша са штитова спустили низ палисаде, и јели га без речи. Неки пут би се подигао ужасан лавез, и човек се не би више вратио. У четвртој дилокији дванаесте синтагме три фаланжанина, у свађи око једног пацова, поубијали су се ножевима.

Сви су жалили за својим породицама и својим домовима: сироти за својим колебама у облику кошница, са шкољкама на прагу и окаченом мрежом, племићи за великим дворанама, пуним плавичасте таме, где су се у најтоплије доба дана

одмарали, слушајући нејасан улични шум са трепетом лишћа што се покреће у њиховим баштама; и да боље утону у такву мисао, да још уживају у њој, склапали су трепавице, док их севање ране не би пробудило. Сваког тренутка какав окршај, каква нова узбуна. Куле су гореле, стрвоједи су скакали на палисаде. Бртвама су им одсецали руке. Притицали су други. Железна киша пљуштала је на чалоре. Да се заштите од удараца подигоше тремове од рогозне плете. Ту се Картагињани затворише и не мицаху се.

Сваког дана сунце о заласку за брег напуштало је, по првим часовима, дно теснаца и остављало их у сенци. Напред и натраг дизале су се сиве падине гла, застрвене каменом, који је био прошаран некаквом ретком маховином, а изнад глава им разастирало се непрестано чисто небо, равније и хладније оку од каквог металног трула. Хамилкар је био силно гневан на Картагину. Осећао је жељу да јурне међу Варваре и да их поведе против ње. Ето, почињу већ да гунђају и носачи, продавачи хране и робови, а ни народ, ни Велико Веће, нико не шаље ни наде. Стање је било несношљиво, нарочито при помисли да ће бити горе.

На глас о недаћи, Картагина као да задрхта од беса и гнева. Суфета би мање проклињали, да је подлегао још у почетку.

За куповину других Најамника није било ни времена ни новца. Ако би покупили војнике у граду, како да их опреме? Хамилкар је покупио све оружје! А и ко би им заповедао? Најбољи војсковођи налазе се тамо са њим! Међутим, суфетови посланици беху стигли на улице и подигли вику. Велико Веће узнемири се и нареди да се уклоне.

То је била некорисна смотреност. Сви су осуђивали Барку за његово немарно понашање. Тре-

бало је да је после своје победе уништио Најамнике. Што је пустошио племена? Већ се довољно наподносило жртава! Патрицији су жалили за својим наметом од четрнаест шекела, Сисити за две стотине двадесет и три хиљаде златних кикара, па и они што ништа нису били дали жаљаху као и остали. Народ је био суревњив на Новокартагињане, којима је била обећана грађанска пуноправност. Чак и Лигурјане, који су се тако неустрашиво борили, смешаше са Варварима и проклињаху их подједнако: и порекло им се узимало за злочин, за сукривицу. Трговци са прага свог дућана, радници са оловним равналом у руци, продавци саламуре, при испирању својих котарица, топличари по топлицама и продавци топлих пића, сви су расправљали о ратним пословима. При том су по прабини цртали распоред битке, и није било ни последњег ништавца који не би умео да поправи грешке Хамилкареве.

Свештеници су говорили да је то казна за његову дугу безбожност. Никако није жртвовао паљенице; није могао да очисти своје чете; шта више, ни враче није уза се повео; — и саблазан обесвешта распиривала је притајиване мржње и јарост са пропалих нада. Опмињаху се сицилијских пораза, све тежине његова поноса, коју одавно подносе. Дружине првосвештеника нису му опраштале за узето благо, и тражиле су од Великог Већа обећање да ће га распети, ако се кад врати.

Врућине месеца Елула, те године претеране, биле су друга невоља. Са језерских обала дизала су се одурна испарења и преносила се вроз ваздух са димом аромата, који је витлао по уличним угловима. Непрестано се чуло како одјекују химне. Вали народа освајали су храмовске степенике: сви зидови били су покривени црним веловима; воштанице су гореле на челу богова Патека, а крв на жртву закланих камила текла је уздуж ограде, правећи

црвене слапове по ступњевима. Укопно бунило узмућивало је Картагину. Са дна најужих улицица, из најцрњих ђумеза излазиле су бледе појаве, људи змијска лика, који шкргућаху зубима. Пиштави лелечи женски испуњавали су домове и избијали кроз решетке, тако да су се морали обазирати који су стојали у разговору по трговима. Понекад се мислило да долазе Варвари. Видели су их иза планине Топлих Вода; били су се утаборили у Тунису. И гласови су се умножавали, јачали и сливали у једноставну грају. Затим је завладала општа тишина, и док би се једни успужали на прочеље зграда и ту стојали са отвореном шаком пред очима, други би полегли на трбух испод бедема и ослушкивали. По минутој препаста, бес би опет узимао маха. Ну, убеђење о немоћи сваљивало би их ускоро у исту тугу.

Та се удвостручавала сваког вечера, када би се сви испели на чардаке и, клањајући девет пута, кликнули силним покличем, да поздраве сунце. Оно се лагано спуштало за лагуну, да наједанпут нестане у планинама, према Варварима.

Очекивао се пресвети празник о којем је са врх ломаче одлетао у небо орао, знамење годишњег васкрсења, порука вишњем Балу од народа који га је сматрао за некакво сједињење, за средство да прионе за сунчану моћ. Међутим, сада пун мржње, обрете се он простодушно људождеру Молоху, и сви оставише Таниду. Заиста, Рабетна није имала више вела свог и била је као лишена своје врлине. Ускраћивала је благотворност својих вода, напустила је Картагину: била је одметница, непријатељица. Неки су бацали камење на њу, да је наруже. Ну, уз поругу, многи су је ж лили. Волели су је још, и то можда још присније.

Све несреће долазиле су, дакле, са губитка заимфа. Ту је Саламба посредно учествовала. Иста

срцба обузимала је и њу. Морала је да буде кажњена. По народу ускоро пође магловита помисао о приношењу на жртву. Да се Балими утишају, несумњиво је морало да им се жртвује нешто од непроцењиве вредности, неко лепо, младо, девичанско створење, из старог дома, божанска порекла, нека звезда људска. Сваког дана непознати људи продирали су у врте мегарске. Робови су дрхтали за себе и нису се усуђивали да им даду отпора. Ну, они никако нису прелазили степеник са галијама. Стојали су доле, гледајући горе на последњи чардак. Чекали су Саламбу и часовима викали против ње, као што пси лају на месец.

X.

ЗМИЈА.

Народно грајање није задавало страха кћери Хамилкаревој.

Била је узнемирена са већих брига: стала је да куња њена велика змија, црни Питон. А змија је била и народни и појединачки фетиш. У исто време држали су је за кћер подземља, јер излази из њених дубина и не треба јој ногу да иде по њој. Њен ход личио је на таласање река, њена топлота на прастаре служне таме пуне плодности, а круг што га је описивала, уједајући се за реп, на скуп планета, на разум Ешмунов.

Ова у Саламбе већ неколико пута је одбила жива врапца, што су јој давали о пуном месецу и сваке младине. Њена лепа кожа, осута као небо златним пегاما на сасвим црној основи, била је сад жута, млитава, зборана и одвећ широка за њено тело. Вунаста плесан окружавала јој је главу, а украј очију опажале су се ситне црвене пеге, које као да су се покретале. Са времена на време, Саламба је приступала њеној котарици од сребрне жице, задигла пурпуран застор, лотосово лишће и тичје паперје: била је увек укрупчена, непокретнија од увеле лиане. После дуга гледања као да би осетила у срцу некакав увојак, као другу неку змију која би јој се мало по мало пела до грла и давила је.

Била је очајна што је видела заимф, а при том је осећала некакву радост, некакву притајену охо-

лост. У сјају његових набора скривала се некаква тајна. Тај облак омотавао је богове, тајну свег живота, и Саламба, ужасавајући се при том од себе саме, жалила је што га није задигла.

Скоро увек полуотворених устију, оборене браде и устављена ока, чучала је она у дну своје одаје, држећи у рукама подавијену леву ногу. У страху сећала се лица оца свога. Хтела је да иде у Феничке планине на поклоништво храму Афака, где је Танида сишла у облику звезде. Свакојака уображења привлачила су је и плашила, а из дана у дан окружавала ју је све већа самоћа. Није знала чак ни са Хамилкарем шта је.

Уморна од мисли својих, устајала је и, вукући своје мале сандале, чији је потплат при сваком кораку клапкао под петама јој, шетала се насумце по некој великој одаји. Од аметиста и топаза са таванице подрхтавале су овде-онде светле пеге, и Саламба је у ходу закретала главом, да их види. Дохватала је за грлић измешане амфоре, освежавала је груди широким лепезама или се, пак, забављала сагоревањем цимета у издубену бисеру. О заходу сунчеву Танака је скидала штитове од црна сукна што су затварали отворе на зиду; и тада би на једном ушли голубови, који су, као и Танидини, били намазани мошусом, и њихове румене ножице клизале су се по стакленим плочама кроз јечмена зрна, што им је она бацала пуним шакама, као сејач по њиви. Ну, наскоро би зајецала и остајала опружена по великој постељи од говеђег ремења, не мичући се, понављајући увек исту реч, отворених очију, бледа као мртва, неосетљива и хладна; — па, ипак, чула је крик мајмуна из палмових бокора, поред непрестане шкрипе великог точка што кроз спратове доводи млаз чисте воде у порфирну каду.

Каткад по неколико дана није хтела да једе. У сну је гледала како јој испод ногу промичу помра-

чене звезде. Дозивала је Шахабарима, а када би дошао, ништа није имала да му каже.

Није могла да живи без његова утешна присуства. Ну, у себи се бунила против те власти. Осећала је према свештенику истовремено страх, суревњивост, мржњу и некакву љубав, из захвалности за необично уживање које је налазила поред њега.

Он је познао Рабетнин утицај, јер је био вешт у погађању од којих богова долази каква болест. Да излечи Саламбу, нареди да јој се одаја пошкропи водицом од спориша и папрати. Сваког јутра јела је мандрагоре. Спавала је главом на узглављу са мирисавим травама, што су их измешали првосвештеници. Чак је узео и барас, корен пламене боје, који зле духове одбија на север; најзад се окренуо Северњачи и прошаптао трипут тајанствено име Танидино. Ну, Саламба је једнако патила и немири јој постадоше још већи.

Од њега није било ученијега у Картагини. У младости својој учио се у школи Могбеда, у Борсипи, код Вавилона, после чега је походио Самотрак, Песинунт, Ефес, Тесалију, Јудеју, у песку изгубљене навићанске храмове, и од водопада до мора прешао пешке обале нилске. Велом покривена лица и машући буктињама бацио је црног петла у огањ од сандарка пред Сфинксом, оцем ужаса. Силазио је у Прозерпинине пећине; видео је како се обрће пет стотина стубова у Лемноском Лавиринту и како блиста тарентски свећњак на чијој је стабљици толико светиљака колико је у години дана. Каткад је ноћу примао Грке, да се у њих распитује. Сздање света узнемиривало га је колико и природа богова. Помоћу прстенова намештених на портику Александрије, посматрао је равнодневице и пратио до Киреје бематисте Евергетове, који су мерили небо бројем својих корака. И у његовој мисли

развијала се нека особена религија, без одређана израза, и баш стога пуна заноса и жара. Није веровао више да је земља створена као боровница. Веровао је да је округла и да пада вечно у безмерност тако силном брзином да јој се пад не опажа.

Из положаја сунца над месецом извео је закључак о надмоћности Бала, а сама звезда да је његов одсев и лик само. Поред тога, све што је на земљи гледао гонило га је да истребилачко мушко начело призна за највише. Тајно је кривио Рабетну за свој несрећан живот. Зар му није за њу некад првосвештеник, уз јеку од цимбала, пехаром кључале воде одузео будућу мужанственост. И он је, сетна ока, пратио људе који су се са свештеницама губили међу терпентинско дрвеће.

Дани су му пролазили у надгледању златних купа, машина, гртача за пепео са олтара и све одеће кипова до бронзане игле што је служила за ковчење косе каквој старој Таниди, у трећој капели, код лозе са смарагдима. У исте часове задизао је на истим вратима велике засторе који су се опет спуштали, остајао је раширених руку у истом ставу и молио се, прострвен по истим плочама, док је око њега читаво племе босих свештеника кружило по ходницима пуним вечне таме.

Ну, у неплодном животу његовом Саламба је била као цвет у пукотини каква гроба. Међутим, он је био опор према њој и никако је није штедео испаштања ни горких речи. Његово стање стварало је међу њима као неку полну једнакост, и он се срдито на младу девојку не толико што није могао да је има колико што му се чинила тако лепа, а особито чиста. Често је опажао како се умара у пратњи његове мисли. Тада се враћао још тужнији. Осећао се напуштеним, осамљенијим, празнијим.

Некад би му се необичне речи отимале и пролазиле испред Саламбе као широке муње што осветле

поноре. Поћу су са чардака обоје сами гледали звезде, а Картагина се разастирала доле испод њихових ногу, са зативом и пучином, нејасно затонулим у боју мрака.

Он јој је излагао науку о душама, које силазе на земљу истим путем што га прелази сунце кроз знаке зодијака. Испруженом руком показивао јој је у Овну врата рода људског, у Козорогу врата враћања боговима. И Саламба се трудила да их види, јер је те појмове држала за стварност. Она је примала као по себи истините чиста знамења и саме говорне украсе, чије тачно значење није било довољно јасно ни свештенику.

— Душе мртвих, — говорио је он, — распајају се на месецу као лешеве на земљи. Од њихових суза ствара му се влажност. То је мрачно боравиште пуно блата, распадина и олуја.

Саламба упита шта ће тамо од ње бити.

— Прво ћеш гинути, лака као пара што се њиха по таласима. А после искушења и дужих мука, отићи ћеш на сунчево огњиште, на сами извор Ра-зума!

Међутим, Рабетну није спомињао. Саламба је замишљала да је то из стида због своје побеђене богиње. И, назвавши је општим именом које је означавало месец, стаде да изриче благослове плодној и милој звезди. На крају повика Шахабарим:

— Не! Не! Са друге је свеколика плодност њезина! Не видиш ли је како блуди око звезде као што заљубљена жена трчи за човеком у поље?

Био је далеко од тога да гуши њене мистичне жудње; напротив, подјаривао их је, те се чак чинило као да ужива у њену очају при објавама те немилосрдне науке. И поред бола са љубави своје, Саламба јој се предавала још заносније.

Ну, колико је више осећао Шахабарим да сумња у Таниду, толико је више желео да верује

у њу. На дну душе његове задржавала га је грижа савести. Требало му је каква доказа, каква знака богова, и, у нади да ће га добити, замисли свештеник једно предузеће, које би уједно могло да му спасе и домовину и веру.

Од тада стаде да оплакује пред Саламбом обе-
свећење и несреће што су из тога настале и по
самим небеским облацима. Па јој, наједном, објави
опасност у којој са налази суфет, опкољен трима
војскама под заповедништвом Матовим, јер Мата су
Картагињани због вела држали краљем Варвара; и
додаде да спас Републике и оца њеног зависи од
ње саме.

— Од мене! — узвикну она. — Како могу
ја . . . ?

Ну, свештеник одврати уз презрив осмех:

— Никада ти нећеш пристати!

Прекићала га је. Најзад јој рече Шахабарим:

— Треба да идеш међу Варваре, да повратиш
заимф!

Она се сруши на клупицу од абоноса и остаде
испружених руку међу коленима, дршћући свим удо-
вима, као жртва у подножју жртвеника кад чека
тешки удар. Слепоочице су јој зујале, видела је
како се окрећу ватрени колуту и у својој утуче-
ности схватала је само једно: да ће сигурно наскоро
умрети.

Ну, ако Рабетна победи, ако се заимф врати и
Картагина ослободи, шта је стало до живота једне
жене! мислио је Шахабарим. Уосталом, можда ће
она доћи до вела, а да не пропадне.

Не дође за три дана; увече четвртога посла
она по њега.

Да јој боље распламти срце, саопшти јој он све
погрде којима нападају Хамилкара у пуном Већу;
рече јој како је погрешила и треба да поправи грех
свој, а ту жртву налаже Рабетна.

Често је преко Мапала допирала велика граја у Мегару. Шахабарим и Саламба изиђу брзо и погледају саврх степеника са галијама.

То су људи на Камонову тргу викали да им се да оружје. Стари нису хтели да им га даду, држећи да је тај напор без користи. Неки који су били отишли без вођа, били су посечени. Најзад, допусте им да иду, и они, као у почаст Молоху или из пусте потребе за пустошењем, почупају по гајевима око храмова велике чемпресе, па запаливши их на буктињама Кабира, узму да их носе улицама и да певају. Ти грдни пламенови кретали су се, њишући се лагано; бацали су ватре на стаклене јбуке уврх храмова, на украсе колоса и кљунове бродова, пролазили терасе и ишли градом као сунца. Сиђоше низ Акропољ. Отвори се капија на Малки.

— Јеси ли спремна? — узвикну Шахабарим.
— Или си им препоручила да кажу оцу твоме како га напушташ?

Она сакри лице у копрене своје, а велика светла удаљавала су се и спуштала се поступно на обалу.

Уздржавао ју је некакав неодређен страх; било ју је страх од Молоха, страх од Мата. Тај човек, дивовска стаса, господар заимфа, владао је Рабетном као и Бал, те јој се чинило да је и он окружен муњама. Каткад дух божански походи тело људско. Зар Шахабарим у збору о њему не рече да јој ваља победити Молоха. Они су били смешани једно са другим, и она их је сједињавала. Обоје су је гонили.

Хтела је да дозна будућност, те приђе змији, јер се прорицало по положају змија. Ну, котарица је била празна. Саламба се уплаши.

Нађе ју омотану репом око једног од сребрних стубова поред обешене постеље, где се таре да смакне своју стару жутасту кожу, док јој се сјајно и светло тело устегло као напола исукан мач из корипа.

Уколико се наредних дана више убеђивала и уколико је била приправнија да помогне Таниди, утолико се Питон опорављао и јачао. Чинило се да се препорађа.

У њеној памети утврди се уверење да је Шахабарим изрекао вољу богова. Једног јутра пробуди се одлучна и упита шта је потребно па да Мато врати вео.

— Тражити га, — рече Шахабарим.

— Али, ако одбије? — упита ова.

Свештеник је погледа оштро, са осмехом каквога она никад није видела.

— Јест, шта онда? — понови Саламба.

Непомичан, оборених очију, окретао је међу прстима крај од везица што су му са тијаре падале низ рамена. Најзад, видећи је да не разуме, рече:

— Бићеш сама са њим.

— Па? — рече она.

— Сама у његову чадору.

— Па онда?

Шахабарим се уједе за усне. Тражио је какав израз, какву околишност.

— Ако устреба да умреш, то ће бити касније, — рече, — касније! Не бој се ничега! И што год покуша, не вичи, не плаши се! Буди понизна, чујеш, и покорна његовој пожуди, која је небеска заповест!

— А вео?

— За то ће се постарати богови, — одговори Шахабарим.

— Кад би и ти ишао са мном, оче! — додаде она.

— Не!

Наложи јој да клекне, и, са уздигнутом левицом и испруженом десницом, закле се за њу да ће вратити у Картагину Танидин вео. Уз страшне клетве посвећивала се боговима, и сваки пут када би Шахабарим изговорио какву реч, понављала ју је, губећи свест.

Он јој указа на сва очишћења и постове, које треба да учини, и како ће dospети до Мата. Уосталом, пратиће је један човек који познаје путеве.

Осећала је као да је ослобођена терета. Мислила је само о срећи што ће опет видети заимф, и сада је благосиљала Шахабарима за његова световања.

Било је годишње доба када се голубови из Картагине селе у Сицилију, у планину Ерикс, око Венерина храма. Више дана пре свог поласка тражили су се и дозивали да се скупе. Најзад, одлетоше једне вечери. Ветар их је гонио, и тај велики бели облак лебдео је над морем веома високо под небом.

Криво се бојио видик. Чинило се као да постепено силазе валима, потом ишчезнуше, као да су са њих запали у ждрело сунчано, па их сунце прогутало. Саламба је гледала како се удаљују, па обори главу, а Танака поуми да погађа њену тугу, па јој онда рече нежно:

- Али, они ће се опет вратити, господарко.
- Јест. Знам то.
- И опет ћеш их видети.
- Можда! — рече, уздахнувши.

Ником није поверила своје одлуке; да би је што скровитије извршила, посла Танаку да купи у предграђу Кинисдо (уместо да је затражила од управитеља) све што јој је требало: руменила, мириса, ланен појас и ново рухо. Стару робињу зачудише те припреме; али, не усуди се да је пита. И дође дан што га је одредио Шахабарим, када Саламба треба да пође.

Око дванаестог часа, угледа она међу јаворовима слепог старца, који се једном руком ослањао на раме детета што је корачало пред њим, а другом је прислањао уз своје бедро некакву цитру

од црног дрвета. Евнухе, робове и жене били су пажљиво одстранили. Нико није могао да зна каква се тајна спрема.

Танака запали по угловима одаје четири троношца пуна стробуса и кардамома; потом разастре велике вавилонске простирке и извеша их по ужетима свуд унаоколо по соби; јер Саламба није хтела да је види ко, па ни зидови. Свирач са кинором био се згрчио иза врата, а дечко је стојао са трпчаном фрулом на уснама. У даљини је замрала улична граја, љубичасте сенке истезале су се храмовима испред стубореда, а са другу страну залива губили су се у модрикастој пари основе планина, маслинови гајеви и неравна жута, бескрајно валовита тла. Није се чуо никакав шум: неисказив умор владао је у ваздуху.

Саламба чучну на ступањ од оникса, на руб каде; задигне своје широке рукаве, придену их иза рамена и поче прање, како прописују свети обреди.

Тада јој Танака додаде у једној бочици од алабастра некакву усирену течност; то је била крв црног пса, што су га неплодне жене заклале једне зимске ноћи у рушевинама неке гробнице. Тиме се истрља она по ушима, петама, по палцу десне руке, а и нокат јој остаде мало црвен, као да је згњечила какав плод.

Изиђе месец; онда засвирају и цитра и фрула, обе у један мах.

Саламба поскида своје обоце са ушију, свој ђердан, своје гривне, своју дугу белу хаљину; одреши врпцу са своје косе, и за неколико часака лако ју је тресла по раменима својим, да је растури и да се освежи. Напољу је трајала свирка. То су била три увек иста, нагла, јаросна гласа; струне су шкрипале, фрула је хрччала. Тапшући рукама, Танака је одмеравала такт. Саламба је, њишући

се свим телом својим, певала молитве, док јој је одело, једно за другим, падало унаоколо.

Тешка простирка задрхта, и изнад ужета што ју је одржавало, указа се питонова глава. Он сиђе лагано, као што кап воде клизи низа зид, провуче се кроз растурене тканине и, опревши реп о тле, уздиже се сасвим право; а његове очи, сјајније од црљенка, ужагреше на Саламбу.

Из страха од хладноће или можда из некаква стида, она се у први мах устезала. Ну, сети се налога Шахабаримових, те пође. Питон се саже, полеже јој на потиљак средином свога тела, и обеси главу и реп, као прекинут ђердан, чија се два краја вуку по земљи. Саламба га обави око својих бедара, под руке и међу колена; па му дохвати главу, ту малу троуглу чељуст принесе рубу својих зуби, и, упола склопљених очију, узврати се под зрацима месечевим. Бела светлост као да ју је увијала сребрном маглом; траг њених влажних стопа сјајио се по плочама; звезде су трептале у дубини воде; а он је стезао око ње своје црне и златним пегама осуте колуте. Саламба је дрхтала под тим претешким теретом, крста су јој се извијала, осећала је како мре; а он ју је крајем свога репа лако плескао по бедру. Потом свирка утрну, и он спаде.

Танака јој опет приступи; и пошто је поставила два светионика, чија је светлост горела у водом напуњеним биљурним јабукама, узне ласонијом да јој тре дланове, пређе јој руменилом образе, антимоном руб трепавица, а обрве подужи смешом од гуме, мошуса, абоноса и ногу згњечених мува.

Саламба је седела на столици са ногама од слоноваче и предавала се бризи робининој. Ну, та мазања, испарење мириса и постови, што је издржала, сасвим је ослабише. Тако побледи да Танака застаде.

— Продужи! — рече Саламба, и одупревши се самој себи, прибра се на мах. Тада је обузе нека нестрпљивост; гонила је Танаку да похита, на што је стара робиња мрмљала:

— Добро! Добро! Господарко!... Ти бар немаш никога да те чека!

— Јест! — рече Саламба. — Неко ме чека.

Танака устукну од изненађења, и, да што више дозна, упита:

— Шта ми заповедаш, господарко? Јер ако останеш на путу...

Ну, Саламба је јецала.

— Ти патиш! Шта ти је? — упита робиња. — Не иди! Поведи и мене! Када си била још сасвим мала, па си плакала, узимала сам те на своје срце и засмеживала те врхом својих дојки. Ти си их испила, господарко — И стаде да се удара по исушеним грудима. — Сада сам стара! Ништа не могу за тебе! Ти кријеш од мене своје болове, ти презиреш доју!

И са нежности и срдње потекоше јој сузе низ образе по ожиљцима од избопаних шара.

— Не! — рече Саламба. — Не! Ја те волим! Утеши се!

Уз осмех, сличан кривљењу стара мајмуна, настави Танака свој посао. По препоруци Шахбаримовој, Саламба јој је наредила да је сјајно украси; и ова ју је удешавала по варварском укусу, где је било пуно и извештачености и простодушности.

Преко танке вињасте кошуље стави она другу, по којој је било извезено тичје перје. Златне љуске припијале су јој се уз бедра, и са тог широког појаса извирали су таласи неких плавих сребром озвезданих обедрица. Најзад јој Танака обуче једну велику хаљину, начињену од белог серешког платна, ишараног зеленим пругама. О раме јој окачи гримизан четвороугао, чије су доњиште вукла пуцад од

сандаструма. И преко свег тог одела огрну дуго-скуту црну кабаницу. Онда је осмотри и, поносита својим делом, не могаде да се уздржи а да не каже:

— Нећеш бити лепша ни на дан своје свадбе!

— Моја свадба! — понови Саламба; и, лактом наслоњена на столицу од слоноваче, утону у сањарије.

Ну, Танака исправи пред њом једно огледало од меди, које је било толико широко и високо да се сва огледа у њему. Онда устаде и лаким потезом прста подиже једну прениско палу коврцу своје косе.

Коса јој је била посута златним прахом, на челу је била уковрчена и натраг је падала низ леђа у дугим увојцима, који су се завршавали бисерним зрнима. Светлост са светионика оживљавала је румен њених образа, злато њене одеће и белину њене коже; око струка, по мишицама, око руку и прстију на ногама имала је драгог камења толико изобиље да су се од огледала одбијали зраци као од сунца; — и усправљена поред Танаке, која се нагињала да је види, Саламба се смешила томе блистању.

Потом пошета уздуж и попречно, да јој прође време што јој је преостајало.

Наједном, заори петлово кукурекање. Она живо причврсти за косу један дуг жут вео, обави један рубац око врата, утисну ноге у обућу од плаве коже, па рече Танаки:

— Иди види испод мирта, није ли тамо један човек са два коња.

Једва што се Танака повратила, а она је већ силазила низ степеник са галијама.

— Господарко! — завапи доја.

Саламба се осврте са прстом на устима, у знак да ћути и да се не миче.

Танака се прокраде поред кљунова од галија доле до на терасу; и у даљини, при месечини, опази у чемпесову дрвореду некакву дивовску сен где лево од Саламбе иде косо, што је био предзнак смрти.

Танака се поврати горе у собу. Паде на земљу и стаде ноктима да раздире лице, да чупа косе и кука на сав глас.

На ум јој паде да би је могли чути, те ућута. Јецала је сасвим тихо, главом међу рукама и лицем на плочама.

XI.

ПОД ЧАДОРОМ.

Човек који је водио Саламбу изведе је с ону страну светионика, према катакомбама, па се спусти низ дуго предграђе Молују, пуно стрмих уличица. Небо је почело да пробележује. Палмове греде, што су изилазиле из зидова, приморавале су их да пригну главу. Оба коња ишла су у корак и поклизавала; и тако стигну на Тевестинску капију.

На њој су тешка крила била полуотворена; прођу; она се за њима затвори.

Испрва су неко време ишли подножјем бедема, а на висини цистерна ударе Тенијом, уском превлаком од жуте земље, која дели залив од језера и пружа се до Радеса.

Нико се не указа око Картагине, ни на мору, ни пољу. Вали шкриљасте боје пљускали су тихо, и лак ветар, гонећи им пену тамо амо, шарао их је белим греботинама. И поред свих својих велова Саламба је дрхтала од јутарње свежине; кретање и свеж ваздух омамише је. Онда изиђе сунце; погоди је у затиљак и она, нехотице, мало задрема. Обе животиње касале су једна поред друге, зароњавајући нечујно ногама у песак.

Када су прешли брег Топлих Вода, наставили су пут бржим касом, пошто је тле било чвршће.

Мада је било доба сетве и орања, докле год је поглед допирао, поља су била празна као пустиња. Овде-онде биле су гомиле растурина жита; другде су презрелу јечму испадала зрна. На јасном видику

црно су се помањала села у невезаним и исеченим облицима.

Са времена на време издизало би се поред пута какво крило полуогорела зида. Кровови са колиба били су срушени и унутра су се видели препови од лонаца, подерине од одеда, сваковрсно посуђе и поломљене ствари, које се нису могле познати. Често би из тих рушевина изишло какво створење покривено ритама, земљасти лица и пламених зеница. Ну, брзо би се дало у трк или га нестајало у каквој рупи. Саламба и њен вођ нису се заустављали.

Напуштена поља низила су се једно за другим. По великим површинама сасвим жуте земље извијао се у неједнаким праменовима угљен прах, што су га њихове стопе дизале са собом. Каткада би наишли на тиха месташца, на какав поток који протиче кроз високу траву. При прелазу на другу страну откидала би Саламба влажно лишће, да освежи руке. На крају једног леандровог шумарка, одскочи јој коњ далеко у страну пред лешом човека што је лежао на земљи.

Роб је одмах опет намести на јастуке. То је био један од службеника у храму, човек којег је Шахабарим употребљавао у опасним изасланствима.

Из превелике опрезности, ишао је сада пешнице уз њу, између коња, и шибао их кожним ременима, овијеним око руке, или је из торбе што му је висила на грудима вадио хлепчиће од пшенице, урме и жуманцета, увијене у лотосове, и у трку, не говорећи, нудио их Саламби.

О подне пут им пресеку три Варварина, одевена у животињске коже. Мало по мало указивали су се други. Многи су терали козе или какву хрому краву. На њихове тешке тојаге били су насађени тучни клинови: на страшно прљаву оделу блистали су ханџари. Погледали су се са претњом и чуђењем. При пролазу једни су поздрављали по обичају, а други

се непристојно шалили. Шахабаримов човек одговарао је свакоме на његовом језику. Говорио им је да то болестан дечак иде на лечење у некакав далек храм.

Међутим, дан се свршавао. Зачује се лавез, и они му се упуте.

У светлости сутона опазе некакву ограду од насланага камења што затвара неку неодређену грађевину. По зиду је трчало псето. Роб се баца шљунком на њ, и они уђу у високу засвођену одају.

На средини се грејала згрбљена жена крај ватре од шибља, чији је дим излазио кроз отворе на таваници. Седа коса, што јој је падала до колена, скривала ју је упола. Није хтела да одговара, већ је идиотски мрмљала речи освете против Варвара и против Картагињана.

Скоротеча стаде да разгледа десно и лево. Потом се опет врати к њој и затражи да једе. Старица зањиха главом и, не одвајајући погледа са жара, промрља:

— Била сам рука. Одрезано је десет прстију. Уста више не једу.

Роб јој покаже прегршт златника. Она суне на њих, али брзо преузме своју непомичност.

Он јој стави под грло ханџар, што га је имао за појасом. Онда она, дршћући, оде и подигне једну камену велику плочу, те донесе амфору вина и умедене рибе из Хипо-Зарита.

Саламба се окрене од те нечисте хране и заспи на коњским покровцима, прострвеним у једном куту одаје.

Роб је пробуди пре дана.

Пас је завијао. Роб му се приближи сасвим тихо и једним јединим ударцем хаџара одруби му главу. Потом крвљу истрља коњу ноздрве, да их освежи. Старица га отпрати клетвом. Саламба примети то и притисне амајлију што је носила на своме срцу.

Наставе пут.

Са времена на време, питала је да ли ће скоро стићи. Пут је кривудао по брдашцима. Чуло се само цврчање попаца. Сунце је пекло пожутелу траву; земља је била сва избраздана пукотинама, које су је издељивале и образовале као неке грдне плоче. Каткада би минула каква гуја и пролетали орлови; роб је трчао непрестано, Саламба је сањала под својим веловима, које и поред топлоте није одвијала, у страху да не упрља своје лепе хаљине.

На правилним одстојањима дизале су се куле, што су их саградили Картагињани, да пазе на племена. Улазили су унутра, да се склоне у хлад, па су одлазили даље.

Јуче су, из опрезности, много заобилазили. Ну, сада никога нису сретали. Крај је био неплодан, те га Варвари нису походили.

Мало по мало, наилазили су опет на пустолине. Где-где је насред поља стојао какав мозаик, једини остатак ишчезлог дворца; а маслиново дрвеће, без лишћа личило је из далека на велике трњаке. Прођоше кроз једно место, чије су куће биле до темеља спаљене. Поред зидина видели су се људски костури. Било је ту и једногрбих камила и мазги. Полуоглодане стрвине запречавале су улице.

Спуштала се ноћ. Небо је било ниско и покривено облацима.

Јахали су још два сата на запад, кад наједном угледају пред собом много малих пламенова.

Ови су горели у дну некаква амфитеатра. Тамо и амо пресијавале су се златне плоче и мењале своје место. То су били оклопи Клинабара, пунски табор. Онда разберу унаколо друга многобројнија светла, јер су се војске Најамника протезале сада здружене преко великог простора.

Саламба учини покрет да пође напред. Ну, Шахабаримов човек поведе је даље, и они пођу дуж

насипа, који је затварао варварски табор. Ту се указа један отвор, и роба нестаде.

Врхом бедема шетала је стража са луком у руци и копљем о рамену.

Саламба се једнако приближавала. Варварин клекну, и дуга стрела проби доњиште њеног плашта. Па кад она стаде као укопана, упита је он виком шта хоће.

— Да говорим са Матом, — одговори она. — Ја сам пребеглица из Картагине.

Он зазвижда, и то се понови све даље.

Саламба очеку. Њен уплашен коњ окретао се и фркао.

Када Мато стиже, месец се дизао иза ње. Ну, она је имала на лицу жут вео са црним цветовима и толико завоја око тела да није било могућно ишта разабрати. Одозго са насипа гледао је он нејасни облик где стоји као сабласт у сумраку вечера.

Најзад му рече:

— Води ме у свој чадор! То хоћу!

Кроз главу му прође успомена, коју није могао да одреди. Осети како му бије срце. Тај заповедан глас застрашавао га је.

Брана се спусти, и она се одмах нађе у табору варварскоме.

Био је испуњен великом грајом и великим мноштвом. Јасне ватре гореле су под обешеним котловима. Њихови црвени одблесци обасјали су извесна места, при чем су остала остављали сасвим у тами. Викало се и дозивало: коњи везани у пута образовали су дуге праве црте између шатора, којих је било округлих, четвороуглих, кожних и платнених. Било је ту колиба од трске и јама у песку, какве праве пси. Војници су довозили снопове, налакћивали се по земљи или се, замотани у рогозину, спремали да спавају. И да би прешао преко њих, Саламбин коњ је испружао ногу и прескакао.

Она се сећала да их је већ била видела. Ну, браде су им биле дуже, лица црња, гласови промуклији. Идући испред ње, Мато их је расклањао покретом своје руке, која је одизала његову првену кабаницу. Једни су му љубили руке, други су, савијене кичме, прилазили да му затраже заповести, јер је он сада био истински, једини заповедник Варварима. Спендије, Аутарит и Нар-Хавас били су клонули духом, а он је показао толико смелости и упорности да су му се сви покоравали.

Идући за њим, Саламба прође кроз сав табор. Његов чадор био је на крају, на три стотине корака од рова Хамилкарева.

Она смотри на десно широк јарак, и учини јој се да му на рубу почивају лица на самом тлу, као поодсецане главе. Међутим, очи су им се мицале, а из тих полуотворених устију отимали су се јауци на пунскоме језику.

Два црна стојала су на обе стране врата са буктињама од смоле. Мато нагло помаче платно. Она му је следовала.

Био је то дубок чадор са стубом у средини. Осветљавао га је велик светионик у облику лотоса, сав пун жута уља, по којем су пливали комади кучине. У сенци се разазнавала војничка опрема, која се пресјајивала. Го мач био је прислоњен на клупицу, поред штита; по котарицама од ковиља били су порастурани бичеви од коже нилскога коња, цимбали, прапорци и огрице; по једном сукненом застирачу асуге мрве од црна хлеба; у куту на округлом камену био је немарно нагомилан бакаран новац, а кроз распоре платна доносио је ветар с поља прашину са задахом од слонова, који су се чули како једу, тресући притом својим ланцима.

— Ко си ти? — рече Мато.

Без одговора разгледала је она лагано око себе, и очи јој се зауставе у дну, где је, са постеле

од палмова грања, висило нешто плавичасто и светлуцаво.

Она похрли. Оте јој се крик. [Иза ње Мато прилупа ногом.

— Шта те доводи? Зашто долазиш?

Она показа заимф и рече:

— Да га узмем! — а другом руком смаче велове са своје главе. Он устукну, са лактовима уназад, забезекнут, скоро згромљен.

Она је осећала као да се наслања на снагу богова; и, гледајући га у лице, затражи му заимф. Тражила га је обилним и племенитим речима.

Мато није слушао. Он ју је гледао, и за њ су се хаљине стапале с телом. Пресјајивање тканина било је као сјај њене коже, нешто особито и што само њој припада. Њене очи и њени алемови блистали су; сјај њених ноктију дочаравао је красоту драгог камења, којима су јој прсти били накићени; две копче издизале су јој мало сисе и приближивале их једну другој, и он се у мисли губио у узаном размаку, којим се спуштао конач са плочом од смарагда, што се видеала под љубичастом газом. Обоци о ушима били су јој две сафирске плите са шуљним бисером пуним течна мириса. Кроз рупице бисера канула би час по капљица и квасила њено голо раме. Мато ју је гледао како слази.

Понесе га неукротива радозналост; и као дете које пружа руку на непознат плод, сав дршћући, врхом свога прста дотаче се он лагано врха њених груди; охладно тело попусти уз гибак отпор.

Тај једва осетан додир потресе Мата до сржи. У раздраганости свег свог бића стремну он њој. Хтео би да је обујми, да је удахне, да је испије. Груди су му дахтале, зуби цвекотали.

Ухвати је за обе руке, привуче благо и онда седе на један оклоп. крај палмове постеље, коју је покривало лавје крзно. Стојала је, а он ју је држао

тако међу својим ногама, гледао је од главе до пете и понављао:

— Како си лепа! Како си лепа!

Она је трпела од погледа његових учију, које су се једнако упирале у њене; и та невоља, та одвратност расла је тако јако да је Саламба уздржавала јаук. Сети се Шахабарима, и покори се.

Мато је непрестано држао њене ручице у својима; а она је са времена на време, и поред налога свештеникова, одвраћала лице и покушавала рукама да га одгурне. Он је ширио ноздрве, да боље удахне мирис којим је она одисала. Био је то некакав неопредељив пах, свеж, па ипак онесвешљив као дим из кадионице. Мирисала је на мед, бибер, тамњан, руже и још на један мирис.

Али, откуда ње поред њега, у његову чадору, у његовој власти? Без сумње, неко ју је навео на то? Да није дошла по заимф? Руке му клонуше, и он обори главу, опхрван изненадном сањом.

Да га умилостави, рече му Саламба:

— Па шта сам ти учинила, да ми желиш смрт?

— Твоју смрт!

Она настави:

— Угледала сам те једне вечери у светлу мојих вртова, који су горели, међу задимљеним пехарима и мојим покланим робовима, а гнев твој био је тако силан да си скочио на мене и да сам морала побећи. Онда је ушао ужас у Картагину. Настао је лелек за опустошеним градовима, за попаљеним пољима, за покланим војницима; ти си тај што их је погубио, ти си их поубијао! Ја те мрзим! Само име твоје гризе као грижа савести. Проклет си више него куга, више него рат римски! Покрајине дршћу од твога беса, бразде су пуне лешина! Ишла сам трагом твога огња, као да сам ишла за Молохом!

Мато устаде у скоку; грдни понос напе му срце; учини му се да је велики као какав бог.

Уздрхталих ноздрва и стиснутих зуби, настављала је она:

— Као да није било доста твога светогрђа, дошао си ми за сна, сав покривен заимфом! Твојих речи нисам схватила; али, добро сам видела како си хтео да ме одвучеш у неку страхоту, на дно понора.

Мато заломи рукама и повика:

— Не! Не! Било је зато да ти га дам! Да ти га вратим! Чинило ми се да је богиња оставила своје рухо за тебе и да оно припада теби! У њезину храму или у твојој кући, није ли једно? Зар ниси ти свемоћна, чиста, сјајна и лепа као Танида!

И уз поглед пун бескрајна обожавања дозбори:

— Ако ниси, можда, и сама Танида?

— Ја Танида! — рече Саламба за себе.

Више нису говорили. У даљини је тутњила грмљавина. Блејале су овце, преплашене олујом.

— Ох! приђи! — настави он. — Приђи! Не бој се ничега! Некада сам био само војник који се губио у пуку Најамника, и чак тако милостив да сам на својим леђима носио дрва за друге. Шта марим ја за Картагину! Гомила њених људи креће се као изгубљена у праху сандала твојих, и за свим благом њеним, са покрајинама, бродовима и острвима, не жудим као за свежином усана твојих и облином твојих рамена. Та, ја сам хтео да оборим зидове њене, да дођем до тебе, тебе да задобијем! И на то док сам чекао, светио сам се! Сада мрвим људе као шкољке и налаћем на фаланге, рукама расклањам дуга копља, грабим хатове за ноздрве; ниједан катапулт неће да ме убије! Ох! када би знала како мислим на тебе усред боја! Каткад успомена на какав покрет, на какав набор твоје одеће дохвати ме наједном и поведе као замка! Ја ти гледам очи у пламену ватрених стрела и у

позлати са штитовима! Ја ти слушам глас у једи од цимбала. А обазрем ли се, ти ниси ту! И онда зароним у бој!

Притом подиже своје руке, по којима су се укрштале жиле као бршљан дрвећу на гранама. Зној му је текао по грудима, између чврстих мишића, а дах му је потресао бокове са медним пасом окићеним ремењем, што му је висило до колена, јачих од мрамора. Навикла на евнухе, Саламба се предавала дивљењу пред снагом тога човека. Била је то казна богињина или утицај Молохов, што лебди око ње усред петоро војски. Споао ју је некакав умор; као обамрла, слушала је узвик стража, које су се са времена на време дозивале.

Пламенови светиљчини дрхтали су под ђувом топла ветра. Час по севнуле би дуге муње; потом би се мрак подвостручио; и она је видела само Матове зенице, као две жеравице у ноћи. Међутим, осећала је добро да је окружује нека коб, да се приближује последњем, неопозивом тренутку, и, скупивши сву снагу, приђе заимфу и пружи руке, да га зграби.

— Шта чиниш? — повика Мато.

Она одговори мирно:

— Враћам се у Картагину.

Скрштених руку, приђе јој он тако страшна изгледа да је одмах стала као стопалама прикована.

— Да се вратиш у Картагину? — муцао је и понављао уз шкргут зуби.

— Да се вратиш у Картагину! А! Ти дође да узмеш заимф, да ме победиш, па да се изгубиш! Не, не! Мени припадаш ти, и нико те неће истргнути одавде! О, нисам ја заборавио гордости твојих крупних тихих очију и како си ме ништила висином лепоте своје! Сада је на мене ред! Ти си сужањ мој, роб мој, слушкиња моја! Зови, ако хоћеш, оца

свог и војску његову, Старе, Богатире, и сав проклетни народ твој! Ја сам господар од триста хиљада војника! Још ћу да их тражим по Лузитанији, по Галији и крај пустиње, и срушићу ти град, попадићу ти све храмове; триreme ће заплвити по валима од крви! Нећу да остане ни куће, ни камена, ни палме! А ако ми недостане људи, довешћу медведе из планине и потераћу лавове! Не покушавај да бежиш, убићу те!

Блед и згрчених пести, трептао је као харфа чије жице хоће да попуцају. Наједном, јецање га загуши, и он паде на колена:

— Ох! Опрости ми! Низак сам ја и гаднији него јакрепи, него блато и прах! Док си малочас говорила, дах твој прешао ми је лицем, и ја сам се наслађивао као самртник што потрбушке пије воду на рубу поточића. Згази ме, да осетим твоје ноге! Прокуни ме, да ти чујем глас! Не одлази! Милости! Ја те волим, волим!

Клечао је испред ње, на земљи, и, узвраћене главе, обухватао јој струк обема мишицама, а руке су му лутале. О уши овешени златни котури блистали су му на врату бронзане боје; крупне сузе текле су му из очију као сребрна зрна; уздисао је умиљато и шаптао неразумљиве речи, лакше од лахора и слатке као пољубац.

Саламбу беше обузела некаква разнеженост са које је губила сву свест о себи. Нешто присно и узвишено у исти мах, нека заповест богова гонила ју је да му се преда. Облаци је подигоше, и, обнезнањена, свали се она на постељу у лавју гриву. Мато је дохвати за пете, златни ланчић прште, и два краја, одлетевши, ударише у платно као две одскочиле змије. Заимф паде и покри је. Она виде Матово лице где јој се нагиње над груди.

— Молоше, сажижеш ме!

А пољупци војникови, прождирнији од пламена, осуше се по њој. Било јој је као да ју је подигао ветар и обузео жар сунца.

Он јој ижљуби све прсте на рукама, руке, ноге и са краја на крај дуге плетенице њене косе.

— Носи га, — говорио је он, — марим ја! — По-веди и мене са њим! Остављам војску! Одричем се свега! С ону страну Галеса, на двадесет конака у мору, налази се острво осуто златним прахом, зеленилом и тицама. Као вечне кадионице њишу се по планинама велики цветови, пуни мириса; са лимуњака виших од кедрова млечнобојне змије алемовим зубима обарају плодове у зелену траву: ваздух је тако благ да не да умрети! Наћи ћу га, видећеш. Живећемо у биљурним пећинама, урезаним бреговима у подножје. Никога још нема тамо; а имадне ли, ја ћу бити краљ земљи.

Он обриса прах са њених котурни; хтеде да она узме у уста кришку нара; наслага јој под главу одела, да јој начини јастук. Тражио је начина да јој послужи, да јој се понизи, па јој чак на ноге рашири заимф као обичну простирку.

— Имаш ли још, — рече, — оне газелине рошчиће о којима ти висе ђердани? Даћеш ми то! Волим их! — Говорио је као да је рат свршен, и радостан смех отимао му се; а Најамника, Хамилкара и свих препона било је сада нестало. Појави се месец између два облака. Они га угледаше кроз један отвор на чадору. — Ах! колико ли сам ноћи провео гледајући у њ! Чинило ми се да је вео који скрива твој лик! Ти си ме гледала кроза њ; успомена на тебе мешала се са његовим зрацима, и ја вас више нисам разликовао. — И положене главе међу њеним дојкама плакао је као киша.

— То ли је, — мислила је она, — тај страшни човек од којег дршће Картагина!

Он заспа. Онда она, ослободивши се његове руке, стаде једном ногом на земљу и виде да јој је ланчић раскинут . . .

Био је обичај у великих породица да девојке поштују та пута као нешто скоро свето, и Саламба пламну руменилом, па обави око ногу оба одломка златнога ланца.

Картагина, Мегара, њена кућа, њена соба и поља што их је прешла, све јој се витлало у памети у испрметаним па ипак јасним сликама. Али, отварао се понор, који их је одвајао далеко од ње, у бесконачну даљину.

Бура је прошла; ретке капи воде падале су једна по једна и потресале кровом чадора.

Мато је, као пијан човек, спавао испружен на једној страни, док му је једна рука прелазила преко руба постељина. Његов повез са бисером био је мало узмакнут и откривао му чело. Осмех му је растављао зубе. Ови су блистали у црној му бради, а у његовим полусклопљеним трепавицама било је тихе и скоро увредљиве веселости.

Саламба га је гледала непомично, оборене главе, скрштених руку.

Крај узглавља постеље, лежао је ханџар на чемпресову столу. Поглед на то светло оружје распали у њој крвничку жуд. Из далека, из мрака, отезали су се плачни гласови и бодрили је као збор духова? Она приђе и зграби железно за држак. На шушањ њене хаљине, прогледа Мато, прешавши устима преко њених руку, и ханџар паде.

Диже се граја; иза платна је севала нека страшна светлост. Мато га задиже. Опазеше велике пламенове како обузимају либијски табор.

Гореле су њихове колибе од трске, и стабљике су се увијале, прштале су у диму и полетале као стреле. На сасвим црвеном видуку трчале су црне сенке као изван себе. Чуо се јаук оних што су били

у колибама. Слонови, волови и коњи бежали су кроз гомилу и газили је, заједно са џебаном и пртљангом који се извлачио из пожара. Трубе су јечале. Викало се: »Мато! Мато!« Неки хтедоше да уђу на врата.

— Та, ходи! Хамилкар пали Аутаритов табор! Он скочи. Она остаде сасвим сама.

Онда погледа заимф; и када га се добро нагледала, зачуди се што није тако срећна како је некада замишљала. Стојала је сетна пред својим испуњеним сном.

Ну, подиже се доњиште чадора и указа се некакво грдно обличје. Саламба испрва разазнаде само два ока и дугу седу браду, која је висила до земље, јер се остало тело, запретено у подерине некакве риђе одеће, вукло по тлу; и, при сваком покрету напред, две би руке зашле у браду, па би опет устукнуле. Пузећи тако, стиже јој оно до ногу, и Саламба познаде старога Гискона.

Да би спречили Старима бегство, Најамници су им тучним полугама поломили ноге; и ови су сви, помешани, трухнули у једној јами, усред нечисти. Када би најснажнији чули звек паница, произдизали би се у вици. Тако је Гискон био смотрио Саламбу. Да је Картагињанка погодио је по зрнима од сандаструма, што су је купкала по котурнама; и слутећи неку важну тајну, успео је помоћу другова да изиђе из јаме; потом се лактовима и шакама довукао двадесет корака даље, до Матова чадора. Ту су говорила два гласа. Он је слушао споља и чуо све.

— Ти си! — рече она најзад, скоро уплашена.

Он се издиже на чланке, па одговори:

— Јест, ја сам! Држе ме за мртва, је ли?

Она обори главу.

— Ах! — настави он, — што ми ту милост нису указали Бали! Уштедели би ми муку да те прокунем!

Саламба живо устукну, толико ју је било страх од тог нечистог створа, који је био гадан као прв и страшан као авет.

— Скоро ће ми бити сто година, — рече. — Видео сам Агатокла; видео сам Регула и орлове римске где пролазе преко жетве пунских поља! Видео сам све страхоте боја и море прекривено разорилама наших бродова! Варвари, којима сам заповедао, оковаше ми у ланце четири уда, као робу кад убије човека. Моји другови умиру један за другим око мене; ноћу ме буди смрад њихових лешева; одбијам тице што долазе да им кљују очи; па, ипак, ни једнога дана нисам очајавао за Картагину! Па да сам видео против ње све војске на свету и да опсадне ватре лижу преко храмова, још бих веровао у њену вечитост! Али, сада је свему крај! Све је изгубљено! Богови је проклињу! Проклета да си ти која си бепчашћем својим убрзала пропаст њену!

Она отвори уста.

— Ах! ту сам био ја! — повика он. — Чуо сам те како кручеш од љубави као блудница. Онда ти је он приповедао о својој жудњи, а ти си се давала да ти љуби руке! Та, ако те је гонио бес похотљивости, требало је да бар поступиш као дивље звери, што се крију када се спарују, а не да излажеш своју срамоту пред очима оца свог!

— Како? — упита.

— Ах! ниси знала да су два рова на шездесет лаката један од другог и да се твој Мато из претеране охолости наместио баш према Хамилкару. Ту је он, отац твој, иза тебе; и када бих могао да се успнем на бедем, довикнуо бих му: »Ходи да видиш кћер своју у рукама Варвариним! Да му се допадне, задела се богињиним хаљином; и подајући своје тело, предаје му са славом твога имена,

освету домовине и сами спас Картагине!» — Од покрета његових устију безубих мицала му се брада колико је дуга; очи су му упирале у њу и прождирале је. Бректао је у прашини и понављао:

— Ах! скрвнитељко! Проклета да си! проклета! проклета!

Саламба је била размакла платно, држала га задигнута врхом своје руке и без одговора гледала на Хамилкареву страну.

— Овуда, је ли? — рече.

— Шта те се тиче? Окрени се! Одлази! Боље размрскај лице своје о земљу! Свето је место то што га твој поглед хоће да окаља.

Она пребаци заимф преко рамена, покупи хитро своје копрене, свој плашт и свој појас. — »Хрлим тамо!« повика Саламба, па утече и нестале је.

Испрва је ишла кроз мрак, никога не сукобивши, јер су сви хитали према пожару; граја се удвајала, а велики пламенови жарили су остраг небо. Заустави је некакав дуг насип.

Она се обрете око себе насумце десно и лево, тражећи какве стубе, уже, камен, нешто да се помогне. Бојала се Гискона и чинило јој се да је гоне крици и кораци. Дан је почињао да забелује. Угледа стазу у ширини опкопа. Узе у зубе доњиште своје хаљине и у три скока нађе се на бедему.

Испод ње, у мраку, одјекну јасан узвик, исти који је чула под степеником са галијама. Нагнувши се, познаде она Шахабаримова човека са свезаним коњима.

Он је лутао сву ноћ између два опкопа; потом је, узнемирен пожаром, пошао натраг, покушавајући да види шта се то догађа у табору Матову; и како је знао да је ово место најближе његову чедору, покоран свештеникову налогу, није се мицао одатле.

Он стане на једног коња. Саламба се склизне до њега; и утекну у великом касу уокруг табора пунскога, да гдегод нађу каква врата.

Мато се вратио у свој чадор. Димна светиљка једва је расветљавала, те је мислио да Саламба спава. Онда попипа благо по лавјем крзну на палмовој постељи. Зовну, она не одговори. Он жустро отргне комад платна, да пропусти дан. Заимфа беше нестало.

Земља је дрхтала под множином корака. Силна вика, хрзање и звекет оружја дизаше се зраком, а трубе су трештале на јуриш. Око њега као да је витлао оркан. У помамном бесу скочи на оружје и јурну ван.

Дуги редови Варвара силазили су трком низ планину, а четвороугли пунски напредовали су против њих уз тешко и уредногибање. Сунчевим зрацима раздерана магла лебдела је у облацима, који су се поступно дизали и откривали заставе, кациге и врх копаља. Са наглих покрета, комади још замраченог тла као да су на мах мењали места; другда, рекло би се, укрштају се бујице, а међу њима непомично стоје бодљикаве масе. Мато је распознавао воднике, војнике, гласнике, све до слугу остраг, који су јахали на магарцима. Уместо да чува свој положај и штити пешаке, Нар-Хавас окрете нагло на десно, као у намери да га Хамилкар смрви.

Његови коњаници пређоше слонове, који су наступали лагано, и сви коњи испруживши главу без вођица, јурили су тако дивљим касом да се чинило трбухом додирују земљу. Онда, наједанпут, Нар-Хавас пође одлучно према једној стражи. Баци свој мач, своје копље, своје сулице, и ишчезну усред Картагињана.

Краљ Нумиђана стиже под чадор Хамилкарев, показа му своје људе, што су били застали подаље, па рече:

— Барка, теби их доводим. Твоји су.

Онда у знак ропске подложности паде ничице и за доказа своје верности подсети на свеколико своје држање од почетка рата.

Прво, спречио је опсаду Картагине и покољ заробљеника; потом, није искористио победу над Ханоном после пораза код Утике. Што се тиче тирских градова налазили су се на граници његове краљевине. Најзад, није учествовао у битци на Макару; и баш се нарочито уклонио, како би избегао обавезу да се туче са суфетом.

Наиме, Нар-Хавас је хтео да прошири своју државу отимачином пунских покрајина, и, према изгледима на победу, час је помагао, час напуштао Најамнике. Ну, видећи да ће најзад бити јачи Хамилкар, окренуо се к њему. У његову одметању било је можда злобе према Мату, било због вођства, било због његове старе љубави.

Суфет га саслуша, не прекадајући га. Човек који се тако представља у војсци где му се дугују освете — није био помоћник за презирање. Хамилкар увиде одмах од какве је користи такав савез по његове велике намере. Помоћу Нумијана ослободио би се Либјана. Потом би Запад повукао да покори Иберију. И не питајући га што није дошао раније, нити откривајући икоју од његових лажи, пољуби он Нар-Хаваса и притиште га трипут на своје груди.

Да учини крај томе и из очајања, упалио је он либијски табор. Нова војска долазила му је као помоћ богова. Прикривајући радост своју, одговори:

— Бали нека те штите! Не знам шта ће учинити за тебе Република; али, у Хамилкара нема незахвалности.

Метеж се удвајао. Стадоше да улазе водници. Он се оружао, зборећи:

— Хајде, врати се! Својом коњицом бацеш њихову пешадију међу твоје и моје слонове! Храбро! Ништи!

И Нар-Хавас похрли, кад се указа Саламба.

Она скочи хитро са коња. Отвори свој широки плашт, и, раширивши руке, разви заимф.

Из кожног чадора, задигнутог по угловима, могло се прегледати читаво брдо, покривено војницима, и како се Саламба налазила у средини, видела се са свих страна. Заори се силна вика, дуг крик победе и наде. Они који су били у покрету, застадоше; самртници, наслањајући се на лакат окретаху се, да је благослове. Сви Варвари знали су сада да је повратила заимф; и из далека су је гледали, мислили да је виде; и други узвици, ну од беса и осветни, разлегали су се преко повлађивања Картагињана; пет војски, поређаних по брду, топотало је и викало тако око Саламбе.

Хамилкар, не могући да говори, захваљивао јој је знацима главе. Очи су му наизменце ишле по заимфу и по њој, и виде да јој је ланчић раскинут. Тад задрхта, обузет неком страшном сумњом. Ну, брзо поврати своју хладнокрвност и, не окренувши лица, погледа са стране Нар-Хаваса.

Краљ Нумиђана стојао је устранце, у мучаљиву ставу; на челу му је било нешто праха, што га је дохватио када је пао ничице. Најзад, суфет пође према њему и рече са изразом пуним збиље:

— У награду за услуге што си ми учинио, Нар-Хавасе, дајем ти своју кћер. Буди ми син и брани оца свог!

Нар-Хавас се трже, силно изненађен, потом му се баци на руке и покри их пољупцима.

Саламба, непомична као кип, чинила се да не схвата. Порумени мало и обори очи. Дуге завинуте трепавице бацале су јој сен на образе.

Хамилкар хтеде да их одмах састави неразлучним заручењем. Саламби уруче копље, које она пружи Нар-Хавасу; волујским ременом привежу им палце један за други, потом им проспу жито над главом; а зрна, што су падала око њих, звечала су и одскакала као град.

XII.

В О Д О В О Д.

После дванаест часова остаде од Најамника само хрпа рањеника, мртвих и самртника.

Хамилкар је био журно изишао из дубине кланца, спустио се низ западну падину, што гледа на Хипо Зарит, и старао се да ту намами Варваре јер је на томе месту простор био шири. Нар-Хавас их је био опколио својим коњима. За то време суфет их је одбијао натраг и сатирао. Уосталом, они су унапред били побеђени губитком заимфа. И они који нису водили рачуна о њему осетили су извесну стрепњу и као неку клонулост. Хамилкар, који се није гордио да задржи за себе бојиште, био се повукао мало даље на лево, на висине, одакле им је господарио.

Облик окола разазнавао им се по накривљеним палисадима. Дуга гомила црна пепела димила се где је био либијски табор. Изривено тле било је валовито као море, а чадори са својим платнима у подеринама личили су на нејасне бродове, полуизгубљене међу хридианама. Оклопи, виле, трубе, комади дрвета, железа и туча, жито, слама и одело лежало је порастурано између лешева. Овде-онде горела је крај гомиле пртљага по која ватрена стрела, готова да се угаси. На неким местима земља је ишчезавала под штитовима. Коњске стрвине ређале су се као низ брежуљака. Виделе су се ноге, сандале, руке, панцирске кошуље и главе у својим ка-

цигама, што су се држале подбрадником и котрљале се као јабуке. По трњу су висиле косе. У локвама крви роптали су слоновии отворене утробе, изваљени са својим кулама. Ступало се по клиским предметима и било је ту блатњавих каљуџа, мада киша није пала.

Тај неред од лешева запремао је одозго до доле читаву планину.

Ни они што су остали живи нису се мицали више него мртви. Згрчени по неједнаким гомилама, гледали су се престрављено и безгласно.

На крају једне дуге ливаде одсјајивало је Хипозаритско језеро под сунцем на смирају. Десно је гомила белих кућа извирала из једног зидног појаса; иза тога ширило се бескрајно море. — Наслоњене браде на руку, уздисали су Варвари, мислећи на своје домове. Спуштао је облак сива праха.

Духну вечерњи ветар. Сва се прса раширише; и како се повећавала свежина, тако се могло видети како црви остављају мртве, који су се расклађивали, и како трче по топлом песку. Са врха големих стена непомични гаврани гледали су на самртнике.

Када је пала ноћ, међу Варваре зађу сасвим тихо жутодлаки пси, оне нечисте животиње што иду за војскама. Прво су лизали усирену крв са још млаких батрљица, а наскоро стану да ждери лешеве, начињући их од трбуха.

Бегунци стану да се указују један по један као сенке; и жене су се смелиле да се врате, јер их је још преостало нарочито код Либјана, и поред ужасног покоља што су га Нумиђани починили међу њима.

Једни узму крајеве конопа и упале их место буктиња, други су држали укрштена копља. На њих су полагали мртваце и односили их на страну. Ови су лежали у дугим редовима, на леђима, зинули, са својим копљима поред себе, или су били нагомилани

у нареду, те је често требало раскопати читаву гомилу да би нашли оне којих није било. Онда би им прелазили буктињом преко лица. Страшно оружје било им је позадавало страшне ране. Зеленкасте крпе висиле су им са чела; били су исечени на комаде, згњечени до сржи, модри од дављења и широко распорени зубима слонова. Мада су били помрли скоро у исто време, било је разлике у њихову распадању. Људи са севера били су модро поднадули, док су се жилавији Афричани чинили као надимљени и већ почели да се суше. Најамници су се познавали по избоцаним шарама на рукама: стари Антихови војници носили су крагуја; који су служили у Египту — мајмунову главу; који код азијских кнезова — брадву, нар, маљ; који под грчким републикама — слику каква градића или име каквог арконта; а видело их се чије су руке биле сасвим покривене многим таквим знацима, који су им се мешали са ожиљцима и новим ранама.

За људе латинскога племена, за Самнићане, Етрурце, Кампањане, и Брућане, подигну четири велике ломаче.

Грци, вршцима својих мачева, ископају јама. Шпартанци поскидају своје првене кабанице и увију у њих мртве; Атићани их положице лицем према истоку; Кантабрани их покопају под гомилом шљунка; Насамонци их пресавију на двоје волујским ременима, а Гараманти су их однели да их сахране на жал, да их вечито росе вали. Латини су очајавали што нису могли да им скупе пепео у урне; Номади су жалили за врућим песком, у којем од тела постају мумије, а Келти за три неотесана камена под кишним небом, у дну залива пуног оточића.

Настане нарицање, а за овим дуг покој. То је било зато да би присилили душе на повратак. Потом је опет упорно настајала вика у правилним размацима.

Извињавали су се мртвима што не могу да их почасте како су то прописивали обреди: јер ће због тога лишења лутати за бескрајна времена кроз свакојаке судбине и преображења. Позивали су их и питали шта желе. Други су их обасипали погрдама што су допустили да их победе.

При светлости великих ломача бледела су бескрвна лица, поизваљивана тамо и амо по олупинама од оружја; и сузе су изазивале сузе, јецаји су постајали гласнији, познавања и загрљаји безумнији. Жеице су се простирале по лешевима, устима на уста, челом на чело. Када се бацала земља, требало их је тући да се отргну. Црнили су образе, одрезивали косу, пуштали крв и проливали је у јаме, расецали се да личи на ране што су наказиле мртве. Кроз јек цимбала пробијала се рика. Неки су откидали своје амајлије и пљували на њих. Самртници су се ваљали у крваву блату и уједали се од беса за осакаћеице пести; а четрдесет и три Самнићанина, читаво једно цветно пролеће, клали су се као гладјатори. Наскоро нестане дрвета за ломаче, пламенови се погасе, сва су места била заузета; — и уморни од вике, малаксали и посрћући, поред своје мртве браће позаспиваше једни који су желели да живе пуни неспокојства и други који су желели да се ие пробуде.

Са беласањем зоре указаше се на међама варварским војници, који су пролазили са капигама издигнутим на врху копаља. Поздрављајући Најамнике, питали су их да ли немају што да поруче у своје домовине.

Други су пришли близу, и Варвари познаше неке од својих бивших другова.

Суфет је предложио свима заробљенима да ступе у његове чете. Већина неустрашиво одби. Одлучен да их неће ни хранити ни оставити Вели-

коме Већу, отпустио их је са наређењем да више не ратују против Картагине. Онима, пак, које је укротио страх од мучења разделили су непријатељево оружје; и они су се сад показивали побеђенима, не толико да их заведу, колико побуђени поносом и радозналошћу.

Прво су причали о добром поступању суфетову. Варвари су их слушали, завидећи им, мада су их презирали. На прве приговоре, кукавице се узрујаше. Издалека су им показивали њихове властите мачеве, њихове оклопе и позивали их уз увреде да дођу по њих. Варвари пограбе камење. Сви побегну, и на врху брега видели су се само врхови од копаља над рубом пасисада.

Тада Варваре опхрва бол, тежи него понижење због пораза. Размишљали су како им је узалудна храброст. Уз шкргут зуби гледали су укочених очију.

Дође им иста мисао. Навале у гомили на картагинске заробљенике. Суфетови војници нису могли да их открију, и како се он био повукао са бојишта, још су се налазили у дубокој јами.

Поређају их по земљи на једном заравњеном месту. Страже их опколе, па се пуне жене да улазе редом по тридесет до четрдесет. Хотећи да искористе оно мало времена што им се давало, трчале су од једног до другог, па се, неодлучне и уздрхтале, надносиле на та јадна тела и узимале да их ударају рукама као праље кад лупају рубље. Запамажући именима својих мужева, раздирале су их ноктима и боле им очи иглама из своје косе. Онда дођу људи, и они стану да их муче од ногу, које су им секли преко чланака, до чела одакле су им скидали кожу у облику круна да их ставе себи на главу. Нечистоједи су били ужасни у својим домишљањима. Тровали су ране, сипали у њих прашину, оцат и раздробину од лончарије. Иза ових чекали

су други. Крв је текла, и они су се веселили као виноградари око каца које се пуше.

Међутим, Мато је седео на земљи на истоме месту где се налазио када се свршила битка, налакћен на колена, са слепоочницама у рукама. Ништа није видео, ништа чуо, нити мислио више.

На радосно клицање гомиле, подиже главу. Крпа платна, што је била обешена о једну мотку и вукла се по тлу, заклањала је пред њим без реда кошаре, застираче и једну лавју кожу. Он познаде свој чадор, и очи му се приковаше за тле, као да је кћи Хамилкарева, ишчезнувши, утонула у земљу.

Раздерано платно лепршало је на ветру. Час по његове дуге подерине дотицале су му се устију, и он опази првен знак, сличан отиску руке. То је била рука Нар-Хавасова, печат њиховог савеза. Он узе угарак који се још пушио, и баци га презриво на развалине свога чадора. Онда врхом своје котурне нагони на пламен растурене ствари, да ништа не преостане.

Наједанпут и тако да се није могло погодити одакле је искрснуо, појави се Спендије.

Бивши роб је био привезао о бедро два одломка од копља. Храмао је, бедна изгледа, и растапао се од јадиковања.

— Остави то, — рече му Мато, — ја знам да си јунак!

Неправда богова била га је тако сатрла, да више није имао довољно снаге за срџбу на људе.

Спендије му даде знак и поведе га у издубину једног брежуљка, где су се били сакрили Зарксас и Аугарит.

Ови су били побегли као и роб, први мада је био свиреп, други и поред свога јунаштва. Ну, ко је могао да очекује издају Нар-Хавасову, говорили су, пожар код Либјана, губитак заимфа, изненадни

напад Хамилкарев, а нарочито његове покрете, који су их натерали да се врате планини у подножје, под непосредне ударце Картагињана? Спендије никако није признавао своју препаст и није попуштао у тврђењу да му је сломијена нога.

Најзад се сва три вођа и Шалишим пропиташе шта би сада требало да се одлучи.

Хамилкар им је затворио пут у Картагину. Тирски градови прићи ће победиоцима. Биће сатерани на морску обалу, и све здружене силе смрвиће их. Ето шта ће доћи неизоставно.

Тако се није показивао никакав начин да се избегне рат. Дакле, морали су да га наставе до краја. Али, како да потребу таквог бесконачног боја објасне свим тим људима, којима још тече крв из рана?

— Ја то узимам на себе! — рече Спендије.

После два часа дохвати се трком планине један човек, који је долазио од хипо-заритске стране. Махао је плочицама у руци, и на његову гласну вику Варвари га опколе.

Плочице су послали грчки војници из Сардиније. Они су препоручивали својим друговима у Африци да пазе на Гискона са осталим заробљеницима. Један трговац из Самоса, некакав Хипонакс, долазећи из Картагине, доставио им је како се спрема некаква завера да се ослободе, те позивају Варваре да буду предострожни, јер је Република моћна.

Варка Спендијева не успе испрва како се надао. То уверавање о новој опасности не само да не распламте јарост, него још увећа плашње. Подсећали су се на поруку Хамилкареву што им је недавно добачена, те су чекали нешто непредвиђено и страшно. Ноћ прође у великој стрепњи. Многи су чак одбацили оружје, да ублаже суфета када се појави.

Ну, сутра-дан, за треће дневне страже, указа се други гласник, још задиханији и црњи од праха. Грк му истргне из руку свитак папируса испуњена феничким писменима. Ту су се преклињали Најамници да не клону духом: јунаци из Туниса долазе са великим појачањима.

Спендије испрва прочита писмо трипут уза-стошце. Онда га узму два Кападокјанина на своја рамена, и, тако ношен, ишао је од места до места и читао поруку. Говорио је седам часова.

Подсећао је Најамнике на обећања Великога Већа; Афричане на свирепости намесника; све Варваре на неправду Картагине. Благост суфетова само је мамац да их ухвати. Оне који се предаду продаће као робље, а побеђени ће пропасти на мукама. За бегство камо пута? Ниједан народ неће хтети да их прими. Међутим, ако наставе своје напоре, доћи ће одједном до слободе, освете и новца! А дуго неће чекати, јер им Тунишани и сва Либија хрле у помоћ. Показивао је развијени папирус: — »Та, гледајте! Читајте! Ево њихова обећања! Ја не лажем.«

Пси су лутали, а црне губице биле су им пр-вено олепљене. Подневно сунце пекло је голе главе. Гнусан задах извирао је из лоше покопаних лешева. Неки су штрчали из земље до трбуха. Спендије их је призивао да посведоче што је говорио; затим је дизао пести према Хамилкаревој страни.

Уосталом, Мато га је гледао, те да би покрио своје кукавиштво, правио се да је бесан, па је, мало по мало, такав заиста и постао. Заветујући се боговима, обасу Картагињане проклетствима. Мучење заробљеника била је дечја игра. Па, зашто да штеде и вуку једнако за собом ту некорисну стоку! — Не! Са тим треба да се сврши! Познате су њихове намере! Један једини може да нас упропасти!

Без милости! Добри ће се познати по брзини ногу и по јачини удараца.

Сада се опет поврате заробљеницима. Многи су још хроптали; њих додуку, зацепљујући им петом уста, или их испробадају вршком цилита.

Потом се сете Гискона. Нигде га нису видели. Обузе их немир. Сви су хтели да се увере о његовој смрти и да у том узму учешћа. Најзад га три самнитска пастира открију на петнаест корака од места где се пре уздизао Матов чадор. Познали су га по дугој бради и позвали остале.

Испружен полеђушке са рукама уз бедра и стиснутих колена, лично је на мртваца спремна за погреб. Међутим, његова мршава ребра дизала су се и спуштала, а очи његове, широко отворене, усред сасвим бледа му лица, гледале су истрајно и неодољиво.

Варвари су испрва гледали у њега са великим чуђењем. Откако је живео у јами, били су га скоро заборавили. Сметале су им старе успомене, те су се држали на одстојању и нису се усуђивали да дигну руку на њ.

Ну, они што су били у позадини мрмљали су и тискали се, док један Гарамант прође кроз гомилу. Махао је српом. Сви су му погодили мисао. Лица су им се зацрвенила, и, посрамљени, повичу: »То! То!«

Човек са кривим железом приђе Гискону. Дохвати му главу и прислони је на своје колени, па је одруби наглим ударцима. Она паде. Два велика млаза крви учине јаму у прањини. Зарксас прискочи и, лакши од леопарда, потрчи Картагињанима.

И када је прешао две трећине брда, извуче из својих недара главу Гисконову, држећи је за браду, завитгла хитро руком неколико пута, — и најзад хитнуто тело описа дуг лук, па ишчезну иза пунскога опкопа.

Наскоро се подигну на рубу палисада две укрштене заставе, уговорени знак за тражење лешева.

Онда четири гласника изабрана по ширини својих прсију, изиђу са великим трубама и говорећи у циви од туча изјаве да одсада међу Картагињанима и Варварима нема више ни вере, ни сажалења, ни богова, да унапред одбијају свако преговарање и да ће поклисаре вратити одсечених руку.

Непосредно за овим испошљу Спендија у Хипо-Зарит по намирнице, које им град тирски посла истог вечера. Јели су лакомо. Онда, када су се окрепили, сакупе брзо осталину свог пртљага и поломљеног оружја; жене се сабију у средину, и, без бриге о рањеницима, који су плакали за њима, отиду обалом, журиа крока, као што одлази чопор вукова

Ишли су на Хипо-Зарит, решени да га узму, јер им је била потреба за једним градом.

Када их је Хамилкар видео из даљине, обузме га очајање, мада се осећао поносан што их видн како беже испред њега. Ваљало их је одмах напасти свежим четама. Још један такав дан, и рат би био свршен! Ако се отеже, вратиће се снажнији. Тирски градови пристаће уз њих. Његова благост према побеђенима није послужила ничему. Одлучи се да буде немилосрдан.

Истог вечера посла Великоме Већу једну једногрбу камилу, натоварену гривнама што су покупљене са мртваца, и уз страшне претње налагаше да му се испошље друга војска.

Сви су га већ одавно држали за изгубљена; тако, кад су дознали за његову победу, осетише неко изиенађење, које је било скоро упрепашћење. Повратак заимфа, нејасно јављен, употпуњавао је чудо. Тако се чинило сада да богови и моћ Картагине припадају њему.

Нико од његових непријатеља не усуди се да изјави какву жалбу или какав приговор. Са оду-

шевљења једних и са малодушности других, пре одређеног рока би готова војска од пет хиљада људи.

Она одмах пође на Утику, да помогне суфета с леђа, док три хиљаде најбољих пође на бродове, који су имали да их искрцају у Хипо-Зариту, одакле ће потиснути Варваре.

Ханон се примио заповедништва над њима; али, војску повери своме заповеднику Магдасану, да би чете које ће се искрцавати водио сам, пошто није могао да поднесе трзање у носиљци. Његова болест, која му је оједала усне и ноздрве, ископала му је на лицу широку рупу. На десет корака видело му се до дна грла. Он је знао како је одвратан, те је на главу стављао вео као жена

Хипо-Зарит се не одазва његовим позивима, а још мање варварским. Али, сваког јутра становници су им спуштали храну у кошарама, и вичући одозго са кула извињавали се на захтеве Републике и заклињали их да се удаље. Исте изјаве упућивали су знацима Картагињанима, који су били усидрени на мору.

Ханон се задовољио затварањем пристаништа, без одлуке да изврши напад. Међутим, увери хипо-заритске судије да приме код себе три стотине војника. Потом пође ка Грозданоме рту, и заобиђе далеко, да опколи Варваре, што је био неуместан и чак опасан поступак. Суревњивост га је спречавала да притекне у помоћ суфету; спречавао је његове уходе, сметао му у свима наумима и осујећивао му предузеће. Хамилкар напослетку писа Великоме Већу, да га се ослободи, и Ханон се врати у Картагину, бесан на нискост Старих и махитност свога друга. После толико нада, налазило се још у жалоснијем положају; ну, настојало се да се о томе ништа не говори, па чак и да се не помиње.

Као да није било довољно несреће у један мах, дознало се да су Најамници из Сардиније раз-

пели свога војсковођа, заузели утврђена места и свуда поклати људе хананскога рода. Народ римски запрети Републици непосредним непријатељствима, ако ова не да дванаест стотина таланата са целим острвом Сардинијом. Био је примио савез са Варварима и послао им плитке лађе, иатоварене брашном и сувим месом. Картагињани их погоне, заробе пет стотина људи; ну, три дана потом, једна морнарица, која је долазила из Бизацине и доносила храну за Картагину, пропаде у бури. Богови су очевидно показали да су против ње.

Онда грађани Хипо-Зарита, под видом узбуне, наведу три стотине Ханонових војника да се испну на зидине, па им дођу за леђа, дохвате их за ноге и побацају наједном одозго у ровове. Неке, који нису били мртви, прогоне, те се утопе у мору.

Утика је трпела од војника, јер је Магдасаи поступио као Ханон, и, по његовим налозима, опколио град, чинећи се глухим на молбе Хамилкареве. Даду им вина помешана са мандрагором, па их у сну поубијају. Истовремено стигну Варвари; Магдасаи утекне, капије се отворе, и од тада два тирска града стану да показују према својим новим пријатељима тврдоглаву оданост, а према својим бившим савезницима непојмљиву мржњу.

То одметање од пунске ствари било је савет, пример. Оживе наде на ослобођење. Дотле иеодлучни иароди нису оклевали више. Све се ускомеша. Суфет је дознао за то и није очекивао никакве помоћи! Сада је био неповратно изгубљен.

Одмах отпусти Нар-Хаваса, који је морао да чува границе свога краљевства. А за себе одлучи да се врати у Картагину, да ту узме војнике и да опет зарати.

Варвари, смештени у Хипо-Зариту, смотре како му војска силази планином.

Куда то иду Картагињани? Без сумње, гони их глад; и луди од патњи, хоће, и поред своје слабости, да заметну бој. Ну, они навијају на десно: беже. Могли би се стићи и сви смрвити. Варвари јурну за њима у потеру.

Картагињане задржи река. Сада је била широка, а ветар са запада није дувао. Једни је пређу пливајући, други на својим штитовима. Опет настане ход. Паде ноћ, више се нису видели.

Варвари не застану; пођу даље, да нађу уже место. Прискоче Тунишани. Они повуку Утичане. Код сваког жбуна повећавао се број, и када би Картагињани легли на земљу, чули би топотање њихових ногу у мраку. Да би их задржао, Барка је са времена на време бацао за собом кишу од стрела. Многи су изгинули од тога. Када се разданило, били су у Аријанским брдима, на месту где пут прави окуку.

Мату, који је ишао на челу, учини се тада да разазнаје на видику нешто зелено, на врху некаква узвишења. Затим се тле спусти и укажу се обелисци, кубета, куће! То је била Картагина. Он се наслони на једно дрво, да не падне, толико му је срце ударало живо.

Помисли на све што се случило у његову животу откако је последњи пут прошао овуда! Било је то бескрајно изненађење, несвестица. Онда га обузме радост при помисли да ће опет видети Саламбу. Разлози, који су му налагали да је проклиње, опет му дођоше у памет. Он их брзо одбаци. Дршћући и раширених зеница, гледао је иза Ешмуна висок чардак некаква двора иза палмова дрвећа. Осмех усхићења обасја му лице, као да је до њега допрла каква велика светлост. Рашири руке, стане кроз ветар да шаље пољупце и да шапће: »Ходи! Ходи!« Уздах му надме груди и две сузе, дуге као бисер, падну му на браду.

— Шта те задржава? — повиче Спендије. —
Та, жури се! Ступај! Суфет ће нам умаћи! Ну,
колена ти клецају и гледаш ме као да си пијан!

Трупкао је од нестрпљења! Убрзавао је Мата,
и уз жмиркање очима, као на домаку дуго смерана
циља, збораше:

— Ах! Ту смо! Ево нас! Моји су!

Чинио се тако убеђен и победан, да је Мато,
изненађен у својој утрнулости, осетио како га за-
носи. Те су речи дошле у најјачој његовој клону-
лости, да му обрате очајање у освету, и потхране
гнев његов. Он прискочи једној камили, којих
је било са пртљагом, и отрже јој улар. Дугим
ужетом стане из све снаге да туче заостале. Трчао
је наизменце са десна на лево за војском као што
пас гони стадо.

На његов звонки глас опет су се прикупљали
редови људи; чак су и хроми ужурбавали своје ко-
раке. На средини земљоуза умањи се одстојање.
Предњи Варвари ступали су кроз прах за Карта-
гињанима. Две војске приближавале су се, тек што
се нису дотакле. Али, Малканска врата, Тагастинска
врата и Камонска велика врата отворе широм своја
крила. Растави се пунски четвороугао; три одреда
прелезну унутра и поврве под тремове. Ускоро се
одвећ стешњена гомила није мишала напред. Кошља
су се сударала у ваздуху, а варварске су стреле
одскакале од зидина.

На Камонову прагу појави се Хамилкар. Он се
окрене и повиче својим људима да се раставе. Сиђе
са свога коња; и боцнувши га мачем, што га је
држао у руци, посла га на Варваре.

Био је то ориншки пастув, што су га хранили
брашненим ваљушкама; подавијао је колена, да га
господар узјахне. Та, зашто ли га посла? Беше ли
то жртва?

Крупни коњ појури међу копча, стане да обара људе, и замрсујући ноге у њихову дробу, падао је, па се опет дизао бесним скоковима; и док су се они уклањали и покушавали да га зауставе или га гледали сасвим изненађени, Картагињани су се опет саставили, ушли, и грдосијска се капија са лупом затворила за њима.

Ова није попустила. Варвари су ударили на њу; — и за неколико тренутака дуж све војске осети се колебање све то слабије и најзад га нестане.

Картагињани поставе војнике на водовод. Ови стану да бацају камење, танад и греде. Спендије разложи да се не треба јогунити. Сместе се подаље, сви чврсто решени да опседају Картагину.

Међутим, глас о рату био је прешао границе пунскога царства; и, од стубова Херкулових до иза Кирене, снивали су о њему пастири, чувајући стада своја, а каравани су водили о њему разговор ноћу, при светлости звезда. Нашло се људи који су се усудили да нападну ту велику Картагину, владарку морима, као сунце сјајну и као бог страшну! Више пута, чак, тврдило се о њеној пропасти; и сви су у то веровали, јер су то желели сви: подјармљени народи, села под наметом, савезне покрајине, независне хорде, они који су је проклињали због њене тираније, или који су били суревњиви на њену моћ, или који су жудели за њеним богатством. Најхрабрији су се брзо придружили Најамницима. Пораз на Макару био је задржао све остале. Повратили су храброст, пошли напред и приближили се; и сада су људи из источних крајева стојали по пешчаним бреговима клипејским, с ону страну залива. Чим опазеше Варваре, показаше се.

То нису били Либјани из околине Картагине; већ одавна сачињавали су они трећу војску; него

Номади са висоравни Барка, хајдуци са рта Фискуса и Дернејскога предгорја, из Фазане и Марморике. Били су прешли пустињу, пијући слану воду из бунара озиданих од камиљих костију. На двоколицама са четири коња, били су дошли Заџи, покривени нојевим перјем; Гараманти, заклоњени прним велом, седели су остраг на својим ишараним хатовима; остали су били на магарцима, на онагрима, на зебрама, на биволима, а неки су вукли са својим породицама и идолима својим кров своје колибе у облику чамца. Било је ту Амоњана, збораних удова топлом водом са извора; Атаранђана, који су проклињали сунце; Троглодита, који уз смех сахрањују своје мртве под грање дрвећа; па гладних Аузејаца, што једу скакавце; Адирмакиђана, што једу уши; и руменилом обојених Гизанђана, што једу мајмуне.

Сви се поређали дуж обале морске право у великој дужи, па су наступали као пешчани вихори кад их ветар заокупи. На средини превлаке застаде им гомила, јер Најамници, који су се били сместили пред њима уз зидове, никако нису хтели да се макну.

Онда се са аријанске стране укажу људи са запада, народ нумидски. Истина, Нар-Хавас је управљао само Масиљанима; и како им је иначе обичај допуштао да после пораза напусте краља, били су се прикупили на Зену, па га прешли на први покрет Хамилкарев. Виде се где су прво дотрчали сви ловци Малетут-Бала и Гарафоса, који су били одевени лавјом кожом и терали држалом својих копаља мршаве дугогриве коњиће; за овима су наступали Гетуљани са оклопима у кожи од змија; па Фарусјани, који су носили високе круне, начињене од воска и смоле; па Кауни, Макарци, Пилабарци, сваки са два циљита и са округлим штитом од коже нилског коња. Зауставе се под Катакомбама, у првим локвама мочваре.

Ну, када су се Либјани били помакли, укаже се на месту што су га били заузели, мноштво Црнаца, као да је облак пао на земљу. Били су дошли из Белога Харуша, из Црнога Харуша, из Аугулске пустиње и чак из велике области Агацимбе, што је четири месеца јужно од Гараманта, и још даље! И поред свог накита од прведеног дрвета, са блата по својој црној кожи, личили су на дуго у прабини ваљане дудиње. Имали су обедрице од лике, тунике од исушене траве, на глави чељусти дивљих зверова, и, завијајући као вуци, тресли су моткама окићеним прстеновима и виттали крвљим репом на крају тојаге као заставом.

Иза Нумиђана, Маришана и Гетуљана гурали су се жутасти људи, што живе с ону страну Тагира у кедровим шумама. Тобоци од маџег крзна купали су их по плећима, а на повоцу су водили грдне псе, који су били високи као магарци, а нису лајали.

Најзад, као да се Африка још није довољно испразнила и, да се још скупи беса, као да је требало узети све до најнижих сојева, видели су се, иза свију осталих, људи животињска лика, који су се кезили блесавим смехом: — бедници, онакажени гадним болестима, наказни патуљци, мелези двострука пола, белокоси мркаши, чије су очи жмиркале на сунцу; они су муцали неразумљиве гласове и стављали прст на уста, да покажу како су гладни.

Збрка од оружја није била мања него збрка од одеће и народа. Нема убилачког изналаска којег ту није било, од дрвених ханџара, камених секира и трозуба од слоноваче до дугих сабаља изрепаних као тестере, танких и са сечивом од вита бакра. Носили су наџаке, који су се рачвали у више грана као антилопини рогови, чакље привезане за крај конопа, железне троугле, буздоване и пробојце. Етиопљави из Балиботуса крили су у коси отровне

стрелице. Многи су били донели шљунка у врећама. Други су, празних руку, шкргутали зубима.

Непрестано таласање потресало је то мноштво. Камиле, све замазане катраном као лађе, обарале су жене, које су носиле своју децу о бедру. Из сепета се просипала храна; дробили су се у пролазу комади соли, омоги гуме, труле урме, гурушки ораси — а каткад, на грудима, покривеним гадом, висио је о танкој врпци по какав алем, што га Сатрапи траже, по некакав баснослован камен, довољан да се купи читава царевина. Већина није знала ни шта жели. Гонила их је нека опсена, нека радозналост; Номаде, који никада нису видели града, плашила је сен зидина

Земљоуз је сада ишчезавао под људима; и та дуга површина, где су се чадори чинили као оплављене колибе, пружала се до првих редова других Варвара, који су блистали у оружју и били сразмерно смештени на обема странама водовода.

Картагињани су били још у престрављености од њихова доласка, кад угледају како долазе право на њих, као чудовишта и као здања, — са својим катаркама, својим полугама, својом ужаријом, својим чворовима, својим венцима и својим штитовима, — опсадни стројеви, што су их послали тирски градови: шездесет каробалиста, деведесет дивљих магараца, тридесет јакрепа, педесет толенона, дванаест овнова и три циновска катапулта, што бацају стену од петнаест таланата тежине. Гурале су их гомиле људи, држећи се грчевито за њихове основе. При сваком кораку дрхтале су од потреса. Тако стигну до испред зидина.

Ну, требало је још више дана, да се сврши са припремама за опсаду. Поучени својим поразима, Најамници никако нису хтели да се излажу неко-рисним сударима; и ни на једној страни није било никакве журбе, јер се знало да ће настати страшна

борба и да ће ова уродити победом или потпуним истребљењем.

Картагина је могла дуго де одолева; њени дебели зидови имали су читав низ увучених и истурених углова: корисна околност за одбијање напада.

Према катакомбама један део био се срушио и, за тамних ноћи, између растављених стена, видела су се светла из ђумеза по Малки. На извесним местима, ови су надвисивали бедеме. Ту су, са својим новим свпрузима, живеде најамничке жене, које је Мато отерао. Када су опет угледале своје бивше мужеве, нису могле да одоле срцу. Махале су издалека својим рупцима. По мраку су долазиле да говоре са војницима кроз пукотину у зиду, и једног јутра дознаде Велико Веће да су све одбегле. Једне су се биле провукле између каменова; друге, неустрашивије, спустиле се низ конопце.

Спендије најзад одлучи да изврши свој наум.

Рат га је држао далеко одавде, те га је дотле спречавао у томе; а откако се вратио пред Картагину, чинило му се да становници сумњају о његову предузећу. Ну, наскоро, умање страже на водоводу. Није било одвише људи за одбрану бедема.

Неколико дана вежбао се бивши роб у бацању стрела на пламенце по језеру. Онда, једног вечера, за сјаја месечева, замоли Мата да запали у по ноћи велику ватру од сламе и да истовремено сви његови људи нададу вику; а он узме са собом Зарксаса, и оде обалом залива пут Туниса.

У висини последњих лукова окрену се право водоводу. Место је било откривено. Они, пузећи, приступе стубовима до подножја.

Страже су шетале спокојно по равном крову.

У тај мах букну у даљини велики пламенови. Војници са страже, мислећи да је напад, појуре у Картагину.

Један човек био је остао. Чинио се при на небеској основи. Месец је био иза њега, те му је бескрајна сенка падала далеко по пољу као обелиск у доду.

Заркас зграбн своју праћку. Из смотрености или из крвожедности Спендије га задржа. — »Не, фијук танета начиниће буку! Ја ћу!«

Онда запне свој лук из све снаге, ослонивши му доњи део о палац леве ноге, нанишани и стрела полете.

Човек не паде. Нестаде га.

— Да је рањен, чули бисмо га! — рече Спендије, и брзо стаде да се пење са боја на бој, као што је радио првога пута, помажући се конопом и оствином. Када је био крај леша, спусти коноп. Балерац привеза њим један трнокоп и један маљ, па се врати.

Трубе нису више свирале. Сада је све било мирно. Спендије је подигао једну плочу, ушао у воду и спустио је опет над собом.

Рачунајући размак по броју својих корака, стигне управо на место где је смотрно једну попречну пукотину, и за три часа, до јутра, радио је без прекида, бесно, једва дишући кроз међутке горњих плоча, мучен стрепњом и двадесет пута поумивши да ће умрети. Најзад, зачу се ломњава. Један велики камен одскочи на горње лукове, откотрља се доле, — и, наједанпут, водопад, читава река суну с неба у равницу. На средини прекинут водовод стаде да се празни. То је била смрт за Картагину а победа за Варваре.

За тренут укажу се пробуђени Картагињани на зидинама, по кућама, по храмовима. Варвари су се тискали и грајали. Играли су као избезумљени око великог водопада и у бескрајној радости својој за роњавали у њ главу.

На врху водовода видео се један човек у поде-
раној мркој туници. Стојао је нагнут преко руба,
са рукама на бедрима и гледао доле, испод себе,
као задивљен својим делом.

Затим се усправи. Прегледа видик, поносита
лица, које као да вели: »Све је то сад моје!« Заори
пљесак међу Варварима; а Картагињани, схвативши
најзад своју несрећу, ударе у лелек од очајања.
Спендије се растрчао по равном крову, са краја
на крај, — и, као управљач победним колима за
игара олимпијских, у заносу од поноса, диже руке
у вис.

XIII.

МОЛОХ.

Барварима није требало шанчева према Африци; ова је била њихова. Да би лакше пришли зидовима, оборе насип, којим се рубио ров. Онда Мато подели војску у велике полукруге, како би лакше опасао Картагину. Најамнички хоплити дођу у први ред, иза њих праћкари и коњаници; сасвим натраг, пртљаг, кола и коњи; а пред свим тим мноштвом, на триста корака од кула, дизали су се стројеви.

Поред бескрајне разноликости својих имена (која су се мењала више пута у току столећа), могли су да се сведу на две врсте: једни су деловали као праћке, а други као лукови.

Први, катапулти, састојали су се из четвороуглог оквира са два усправна стуба и једном попречном полугом. На њеној предњој страни паламарима снабдевен ваљак запиње у дебелу крму са некаквом кашиком, која прима танад; доњи део био јој је упетљан у повесмо од сплетених жица, и када се опусти ужад, ова би искакала и ударала о полугу, која би је задржала и код судара повећала јој силу.

Други су показивали сложенију направу: за средину малог стуба утврђена једна пречага, где се под правим углом свршава некаква врста жљеба; на крајевима пречаге биле су две јабуке са по једним мосуром струне; ту су две ђускије одржавале крајеве конопа, што води доле до жљеба

преко једне плочице од меди. Помоћу једног отпирача откачила би се та метална плочица и, клизећи по браздама, бацала стреле.

Катапулти су се звали исто тако и онагрима, по дивљим магарцима, који својим ногама бацају шљунак, а балисти јакрепима, са клина, усправљена на плочици, који би се, под ударом пести, спустио и покренуо отпирач.

Њихов састав захтевао је зналачко прорачунавање; дрво им је морало бити изабрано од најчвршћег, а сви окови од туча. Запињали су се бркљама, полугама, чекрцима или котурима; правац гађања удешавала су јака вртишта; напред су се покретали на ваљцима, а највећи су доношени део по део, па се састављали пред непријатељем.

Спендије постави три велика катапулта према три главна угла; пред сваким вратима по ован, пред сваком кулом балист, а каробалисти су били остраг. Ну, морало је да их осигурају од ватре опседнутих и да прво испуне ров што их је делио од зидина.

Напред подигну тремове у плетеру од зелена шевара и стрехе од храстовине, које су биле налик на преголеме штитове и покретале се на три точка. Мале колибе, покривене свежим кожама и напуњене морском травом, заштићавале су раднике; а катапулте и балисте бранили су застори од ужарије натопљене у оцту, да би биле несагориве. Жене и деца збирали су шљунак по обали и рукама скупљали земљу, те је додавали војницима.

Исто тако спремали су се и Картагињани.

Хамилкар их је брзо умирио изјавом да је у цистернама остало воде за сто двадесет и три дана. То тврђење, његова присутност међу њима, а нарочито заимф — улише им јаку наду. Картагина се дигла из своје клонулости. Оне који нису били хананског порекла понесе ревност осталих.

Наоружају робове, испразне оружнице, а грађани добију сваки свој положај и своју дужност. Дванаест стотина људи што је било преостало живо од бегунаца, учини суфет водницима; а дрводеље, оружаре, коваче и златаре одреде код стројева. Картагињани су сачували неке од њих и поред услова о римскоме миру. Поправе их. Занатлије су се разумевале у тим пословима.

Две стране, северна и источна, заштићене морем и заливом, биле су неприступне. На знд, што је био према Варварима, попну дрвене трупце, мљвнско камење, судове са сумпором, каце пуне уља и начине пећи. Нагомилају камење на таване по кулама, а на куће у непосредној близини бедема навале песак, да их утврде и подебљају.

Пред тим припремама, Варварн се разгневе. Хтели су одмах да заметну борбу. Камење, што су га ставили у катапулте, било је тако прекомерно тешко, да се бркље полеме. Напад се одгоди.

Најзад, тринаестог дана у месецу Шабару, — у зору зачује се силян удар у Камонова врата.

Седамдесет и пет војника вукло је конопе, који су били причвршћени за доњнште једне цин-греде, што је лежала водоравно на ланцима са једне скеле и завршавала се овноском главом, свом од туча. Греда је била обложена волујском кожом; у размацима је била окована железним обручима; била је трипут дебља од човечјег тела, сто двадесет лаката дуга и, под множином голих руку, што су је гурале и враћале, кретала се напред и натраг правилним њихом.

Остали оновни пред осталим вратима почну да се покрећу. У шупљини котурова виде се људи како се пењу са пречаге на пречагу. Чекрци и главчине зашкрипе, застори од конопа спадну, наједанпут ударе плусак од камења и плусак од стрела, а растурени праћкари потрче. Неки су прилазили

бедему, кријући под својим штитовима лонце са смолом, па их бацали из све снаге. Тај град од та-
нади, стрела и ватре прелазно је у кривој линији
преко првих редова и падао иза зидова. Али, на
њихову врху пропну се дуге дизалице за катарчење
бродова и спусте им се грдна клешта, која су се
свршавала двојим изнутра назубљеним полукрузима.
Ова закваче овнове. Војници се тргну натраг, држећи
се чврсто за греду; Картагињани су вукли, да је
дигну; и залагање се настављало до вечери.

Када су Најамници сутра-дан поновили свој по-
кушај, било је горњиште зидова сасвим прекривено
дењцима памука, платном и јастуцима. Круништа су
била затиснута асурама; а на бедему између диза-
лица видео се низ вила и ножева, наглављених на
мотке. Одмах настане бесан отпор.

Конопима везани пањеви падали су и враћали
се наизменце, те ударали овнове; балистима бацане
чакље откидале су кров са колиба; а са равништа
кула изливао се поток од белутка и голитка.

Овнови пробију Камонова и Тагастинска врата.
Ну, Картагињани су били изнутра нагомилали та-
кво изобиље предмета, да им се крила не отворише.
Остадоше исправно.

Онда навале на зидове сврдлима, која су са-
теривали стенама међу саставке, те их изваљивали.
Стројење управе боље, послугу им разделе у чете,
те су од јутра до мрака радили, без прекида, једно-
лико тачно као ткачки разбој.

Спендије је управљао њима неуморно. Он је
сам затезао жице балистима. Да би у напону на
оба краја било потпуне једнакости, затезала су им
се ужад уз наизменично ударање десно и лево, док
обе стране не би дале једнак звук. Спендије им се
пео по пречагама. Врхом своје ноге ударао их је
лагано и ослушкивао као свирач кад удешава лиру.
Па, када се крма са катапулта дигне, када стуб у

балисту задршће на трзање отпирача, када камење полети у зрак, а стреле потеку потоком, он се повија целим телом и избацује руке у вис, каб да би за њима.

Војници су се дивили његовој окретности и извршивали му заповести. Посао их је веселио и они су измишљали досетке о називима стројева. Тако су клешта за хватање овнова звали *вуцима*, а покривене тремове *лозом*, говорили су за себе да су јагањци и да иду у бербу; а при пуђењу својих справа говорили су онагрима: »Удри добро!« а јакрепима: »Пробиј их кроз срце!« Те увек исте шале одржавале су им храброст.

Међутим, справе никако да разоре бедем. Он је био састављен из два зида и испуњен земљом. Обарале су му горње делове. Ну, опседнути су их сваки пут поправљали. Мато нареди да се саграде дрвене куле које би биле исто тако високе као куле од камена. Да би што пре напунили ров, набацају у њ бусења, камења, шљунка и кола са својим точковима; и пре него што је био пун, грдна гомила Варвара заталаса се на ливади једним покретом и удари у подножје зидинама, као изливено море.

Принесу лестве од конопа, праве лестве и самбуке, то јест два јарбола, са којих је висио, на конопима, низ пречага од бамбусове трске са покретним мостом на крају. Ове су представљале многобројне праве црте, прислоњене уза зид, а Најамници су се пели редом, један за другим, са оружјем у руци. Ниједан Картагињанин није се показивао. Већ су били допрли до две трећине бедема. Наједном, отворе се круништа и стану да бљују као аждаје на чељусти огањ и дим. Песак се развејавао и залазио у међутке оклопима; камено уље дохватало се одеће; растопљено олово пљускало по кацигама, бушећи месо, киша од варница прскала је у лица, — и очне дупље без очију као да проплакаше сузама крупним

као бадем. Људима, сасвим жутим од уља, поче да гори коса. Ударе у бег, те стану да пале и остале. Гасили су их, бацајући им, издалека, на лице крвљу натопљене кабанице. Неки, који нису имали ране, остајали су непомични, укоченији од дирека, отворених устију и раширених руку.

Напад се понављао неколико дана узастопце, — јер су се Најамници надали да ће победити напором снаге и смелости.

Каткада би какав човек, на раменима другога, забијао кочић међу каменове, па се њиме служио као ступњем, да се попне више, те намештао други и трећи; и заштићени рубом круништа, која су претицала зид, пели су се тако мало по мало; ну, увек би са извесне висине падали доле. Велики ров био је пун и препун; под стопама живих лежали су нагомилани рањеници помешани са лешевима и сартницима. Усред отворених утроба, просута мозга и локава крви стојали су сагорели трупови као црне мрље; а руке и ноге, што су провиривале из какве гомиле, кочиле су се као притке у изгорелу винограду.

Пошто лестве нису биле довољне, употребе толеноне, справе састављене од дуге греде, попречно положене преко друге једне, са четвороуглом кошаром на крају, у коју је могло да стане тридесет пешака са оружјем.

Мато је гтео да се попне у прву која је била готова. Спендије га задржа.

Људи полегну по једном окретачу; велика греда пође у вис, стане водоравно, па се усправи скоро одвесно, и, претоварена на крају, савије се као голема трска. Војници, сакривени до браде, натиснули се; видела им се само пера из капига. Када је најзад била педесет лаката у ваздуху, окрене десно и лево неколико пута, па се спусти и као рука каква дива, који у својој шапи држи кохорту па-

туљака, спусти зиду на руб пун кошар људи. Ови скоче у гомилу и никад се више не вратише.

Убрзо наместе све остале толеноне. Ну, да се заузме град, требало би их сто пута више. Употребе их на убилачки начин: у кошаре се наместе етиопски стрелци; и како су конопи били затегнути, ови су стојали окачени у ваздуху и избакивали отровне стреле. Педесет толенона кружило је тако око Картагине, надвисујући мазгале, као огромни јастребови; — Црнци су се смејали, гледајући како страже по бедуу умиру у страшним грчевима.

Хамилкар посла онамо хоплите. Давао им је да пију сваког јутра сок од неких трава, који их је чувао од отрова.

Једног вечера, за време помрчине, укрца он најбоље своје војнике на бродове и сплавове, па окрене десно од пристаништа и искрца их код Теније. Одатле стигне до првих редова Варвара, захвати их са бока и начини међу њима велики покољ. Ноћу би се низ зидине спуштали на конопима људи са буктињама у руци, запаљивали творевине Најамника, па се враћали.]

Мато је беснео; свака сметња увећавала му је гнев. Стога се решавао на ужасе и чуда. У мислима је призивао Саламбу на састанак, па ју је чекао. Она не дође; њему се то учини новом издајом, и од тада ју је проклињао. Да је видео њен леш, можда би отишао. Удвоји предстраже, засади виле испод бедема, укопа у земљу замке и заповеди Либјанима да му донесу читаву шуму, да је запали и сагори Картагину, као какву лисичју јазбину.

Спендије се упорно заузимао за опсаду. Настојавао је да пронађе страшне направе, какве се још никад нису градиле.

Остали Варвари, утаборени даље на превлаци, чудили су се тој спорости и гунђалн. Пусте их.

Они онда навале са својим ножевима и копљима, и ударе на врата. Ну, како су са нагости тела својих лако западали рана, Картагињани су их клали обилато; а Најамници су се томе радовали, несумњиво суревњиви на пљачкање. Из тога се изроде међу њима свађе и туче. Како је поље било опустошено, ускоро потом настане међусобно отимање хране. Храброст стане да им опада. Многе хорде одоше. Мноштво је било тако велико, да се то и не опази.

Најбољи покушају да копају лагуме. Слабо подупрта земља сруши се. Почну исто на другим местима. Хамилкар им је увек погађао правац, на-слањајући своје уво на штит од меди. Он је пробијао против-лагуме испод пута којим је требало да пређу дрвене куле. Када су хтели да их потисну, ове су се заривале у јаме.

Најзад на сви увидели да се град не може узети док се до висине зидина не подигне дуг насип, помоћу којег би се могло борити на истој равни. Горњиште би му поплочали, како би горе могли да се крећу стројеви. Онда Картагина неће моћи да се опре.

Она поче да пати од жеђи. Вода, која је у почетку опсаде стајала два кесита самар, продавала се сада за сребрн шекељ; залихе мяса и жита слабиле су такође; настајао је страх од глади: неки су говорили о некорисним устима, што је све страшило.

Од Камонова трга до Мелкартова храма лешеве су закрчивали улице; и како је био крај лету, крупне црне муве узнемиравале су борце. Старци су преносили рањенике, а побожан свет одржавао је привидне погребне својим ближњима и својим пријатељима, упокојеним далеко у рату. Воштани кипови са косом и оделом пречили су се у вратима. Топили су се при топлоти око њих запаљених свећа. Боја им је цурила низ рамена, а сузе су текле низ лице живима, који су крај њих певали погребне песме. За то

време гомила је јурила; пролазиле су оружане чете: старешине су довикивале заповести, а једнако се чуло ударање овнова што нападају бедем.

Топлота постаде тако тешка да су се лешеви надували и нису могли да уђу у лесове. Спаљивали су их наред дворшпта. Ну, ватре су у превеликој тескоби упаљивале суседне зидове, и дуги пламенови избијали су наједном из кућа као кад из жиле пшбне крв. Тако је Молох обузимао Картагину; стезао је бедеме, ваљао се улицама, па чак и лешеве прождирао.

На раскршћима стану да се скупљају људи који су носили у знак очајања огртаче начињене од покупљених крпа. Они су зборили против Старих, против Хамилкара, прорицали народу потпуну пропаст, те га позивали да све разори и учини што хоће. Најопаснији су били они што су пили бунику. У своме бунилу замишљали су да су дивље звери, те су скакали на пролазнике и раздирали их. Око њих су се стицале гомиле, са њих су заборављали на одбрану Картагине. Суфет смисли да потплаћивањем других одржи своју политику.

Да би задржали у граду геније богова, покрили су им кипове ланцима. Црним веловима застру Патеке, костретином жртвенике. Настојавало се да се про- буди понос и љубомора Бала, те им се певало на уво: »Зар неш дати да те победе! Зар су други јачи од тебе? Покажи се! Помози нам! Да не кажу народи: Где су сада њини богови?«

Непрестана стрепња обузимала је зборове свештеничке. Рабетнини свештеници бојали су су нарочито, — пошто повраћај заимфа није ништа користио. И они су се били затворили у трећем појасу, који је био неосвојив као каква тврђава. Само један од њих смелио се да изилази: првосвештеник Шахабарим.

Он је походио Саламбу. Ну, остајао је нем, гледајући је укоченим зенама, или је расипао речи, а прекори што јој је чинио били су тежи него игда.

Са несхватљиве противречности, није праштао младој девојци што је послушала његових заповести; Шахабарим је све погађао, — и мора те мисли оживљавала је љубомору његове немоћи.

Кривио ју је да је она узрок рату. По њему је Мато опседао Картагину да поврати заимф. И он је изливао клетве над тим Варварином, који је тежио да се дохвати светиње. Ипак, то није било оно што је свештеник хтео да каже.

Саламба није осећала никаква страха пред њим. Биле су је оставиле плашње, што су је некад мучиле. Обузимало ју је необично спокојство. Њени погледи, мање блудни, светлели су провидним пламеном.

Међутим, Питон је опет оболео; и како се Саламба напротив чинила да оздравља, радовала се томе стара Танака, убеђена да он тим слабљењем узима чаму господарке.

Једног јутра, нађе га она иза постеље од говеђе коже, свег смотана око себе, хладнијег од мрамора, а главе ишчезле под гомилом први. На њену вику дође Саламба. Преврну га неколико пута врхом своје сандале, и робињу пренерази њена неосетљивост.

Кћи Хамилкарева није настављала своје постове са толико ревности. Проводила је дане горе на своме чардаку, налакћена на стобор, и забављала се гледањем преда се. Врх зидина на крају града искрајао је по небу неједнак зупчаник, а копља у стража чинила су свом дужином као какав поруб од класова. Изван тога, између кула опажала је кретање Варвара. За дана, када је опсада прекидана, могла је да разазна чак и њихове радове. Оправљали су своје оружје, мазали косу или прали у мору своје кржаве руке; чадори су били затворени; теретна стока јела је; а даље, кола са косама, сва поређана у полукруг, личила су на криву сребрну сабљу која лежи у подножју брда. На ум су јој падали Шахабаримови разговори. Очекивала је свога вереника, Нар-Хаваса.

И поред своје мржње, желела је да опет види Мата. Од свих Картагињана можда је она била једино лице, које би са њим говорило без страха.

Отац јој је често долазио у одају. Седао је на душеке и гледао је чисто разнежено, као да би у том призору налазио одмора од својих замора. Каткад би је питао о њеном путу у најамнички табор. Чак ју је питао да ју ко случајно није нагнао на то; а она је знаком главе одговарала да није. Толико је Саламба била поносна што је спасла заимф.

Ну, суфет се једнако враћао на Мата, тобож ради војничких обавештења. Никако није појмао како су јој прошли часови што их је провела у чадору. Заиста, Саламба није говорила о Гискону; јер како су речи саме по себи имале стварну моћ, проклетсва која би се неком саопштила, могла би да се окрену против тога; — а ћутала је и о својој жељи за убиством, из страха од укура што јој није попустила. Приповедала је како је Шалишим изгледао бесан, како је много викао, па како је заспао. Саламба о томе није приповедала више, из стида можда или, пак, из претеране безазлености, са које није придавала никаква значаја пољупцима војниковим. Уосталом, све је то лебдело у њеној сетној и замагљеној глави као спомен на какав, тежак сан, те не би знала на који начин и каквим збором да изрази то.

Једног вечера, када су се налазили тако једно према другоме, уђе сва унезверена Танака. Ту, у дворишту некакав старац са дететом хоће да се види са суфетом.

Хамилкар бледну, па одврати живо:

— Нека узиђе!

Уђе Идибал и не паде ничице. Држао је за руку млада дечка, огрнута кабаницом од јарећег крзна; и у исти час, скидајући кукуљачу што му је заклањала лице, рече:

— Ево га, господару! Узми га!

Суфет и роб повуку се у јелан кут одаје.

Дете је било остало стојећке на средини, и више пашљивим него зачуђеним погледом прелазило је таваницу, намештај, бисерне ђердане на гримизним засторима и ту величанствену младу жену што се нагла к њему.

Било му је можда десет година и није био виши од римског мача. Коврцава коса сенчила му је испупчено чело. Рекло би се да му зене траже ширине. Ноздрве његова узана носа подрхтавале су лако; свом његовом појавом простирао се бесконачан сјај оних који су намењени великим делима. Када је одбацио своју претешку кабаницу, остаде у оделу од рисјег крзна, приденуту му око паса, те је опирао одлучно о плоче своје наге ножице, сасвим беле од прашине. Ну, без сумње слутио је да се тиче важних ствари, јер је стојао непомичан, са једном руком за леђима и оборене браде, са једним прстом у устима.

Најзад, Хамилкар призове знаком Саламбу и рекне јој тихим гласом:

— Ти ћеш га чувати код себе, разумеш ли! Нико, ни из куће, не сме знати да постоји!

Потом, иза врата упита још једном Идибала је ли довољно сигуран да их нису опазили.

— Не! — рече роб. — Улице су биле пуне.

Пошто је рат био захватио све покрајине, он се побојао за сина свога господара. Онда, не знајући где да га скрије, дошао је обалом, на једном чамцу; и већ три дана варакао је Идибал по заливу, мотрећи бедеме. Најзад, вечерас му се учинило пусто око Камона, и он је вешто прејездио пролазом и искрцао се код оружане, пошто је био слободан улаз у пристаниште.

Ну, Варвари ускоро наместе голем сплав, да спрече Картагињанима излазак. Подизали су дрвене куле, а за то време насип се пео.

Пошто су везе са иноземством биле прекинуте, наступи неиздржива глад.

Поубијају све псе, све мазге, све магарце и петнаест слонова што их је суфет био довео. Лавови у храму Молохову били су побеснели, и послуга није смела да приступи. Испрва су их хранили рањеним Варварима, потом су им бацали још млаке лешеве; они их одбију и сви поцркају. У сумрак би блудели људи поред старог бедема, те брали између камења траву и цвеће, које су варили у вину; — вино је било јевтиније од воде. Други су се довлачили до предстража непријатељских и одлазили под чадоре, да краду храну. Обузети чудом, Варвари су их по каткад пуштали да се врате. Најзад, дође дан када Стари одлучише да међу собом покољу Ешмунове коње. То су биле свете животиње, у чије су гриве првосвештеници уплетали златне траке, и које су својим бићем представљале кретање сунца, појам о највишем облику. Њихово месо би исечено на једнаке делове и запретено иза жртвеника. Онда су се Стари сваког вечера, наводећи за разлог какву побожност, пели до храма, гостили и односили под одећом по који комад за своју децу. По усамљеним крајевима града, далеко од зидова, становници у мањој беди заграђивали су се из страха од осталих.

Камење из катапулта и од рушевина одређених за одбрану образовало је гомиле развалина средином улица. У најтишим часовима наједном би гомиле народа јурнуле виком; одозго са Акропоља, пожари су се чинили као гримизне крпе растурене по чардацима, где их ветар окреће.

Три велика катапулта, поред свих тих послова, нису се заустављала. Њихово разоравање било је изванредно; тако је глава једног човека одскочила на надстрешник Сисита; у улици Кинисдо једну породицу смрзга мраморна стена, а дете јој са постељом однесе на Цинасинско раскршће, где му се нађе покров.

Највеће раздражење изазивала су танад праћ-кама. Падала су по крововима, по вртовима и посред дворишта, док се обедовао за столом мршав ручак и срце се надимало од уздаха. Та свирепа танад носила су урезана писмена, која су се утискивала у месо; — и на лешевима су се читале увреде, као: *свиња, шакал, гад*, а каткада шале: *држ!* или: *то сам и заслужио*.

Би пробијен део бедема, који се простирао од угла пристаништима па до висине цистерна. Тада се становници из Малке нађу између старог бирзанског појаса остраг и Варвара спреда. Ну, било је доста посла око тога да се зид учини дебљим и што је могуће вишим, а не да се стара о њима. Оставе их. Сви пострадају. Мада су били опште омрзнути, побуди то велико гнушање према Хамилкару.

Сутрадан, отвори он трапове у којима је чувао жито; његови надзорници раздаду га народу. Три дана су изобиловали.

Са тога жеђ постане несношљивија; и непрестано су гледали пред собом високи водоскок, што га је стварала бистра вода у паду са водовода. Под сунчаним зрацима танана пара дизала се са његова подножја, са дугом са стране, док је мали поточић, вијугајући равницом, утицао у залив.

Хамилкар није малаксавао. Рачунао је на какав догађај, на нешто одлучно, изванредно.

Његови властити робови пооткидају сребрне плоче са храма Мелкартова; из пристаништа довуку чекрцима четири дуга брода, догоне их до испод Мапала, зид према обали буде пробијен, и отплове за Галију, да тамо купе Најамнике ма по коју цену.

Међутим, Хамилкар је очајавао што не може да општи са краљем нумидским, јер је знао да је овај иза Варвара и готов да их нападне. Ну, преслаби Нар-Хавас није хтео да се излаже сам, те суфет повиси бедем за дванаест палми, нагомила у Акро-

пољу сву спрему из оружана и још једном поправи стројеве.

За гужве катапултима служило се жилама из бивољих вратова или из јелењих цеваница. Међутим, у Картагини није било ни јелена ни бикова. Хамилкар захте од Старих косу њихових жена. Сви принесу жртву; ну, количина није била довољна. У здањима Сисита било је дваиаест стотина зрелих робиња, оних што су биле намењене проституцији у Грчкој и у Италији, и њихове косе које су постале пружие од употребе мазова, биле су најбоље за ратне направе. Ну, губитак би доцније био превелик. Дакле, буде решено да се између плебејских жена изберу најлепше косе. Без икакве брига о потребама отаџбине, надалале су оне у очају кукњаву када су службеници Стотине дошли са стрижицама да ставе руку на њих.

Варваре је подјаривао удвојен бес. Гледали су их издалека како скупљају маст од мртвих за мазање својих машина, док су други откидали мртвацима нокте, па их иашивали за крајеве, да начине себи оклопе. Смисле да у катапулте ставе ћупове напуњене змијама, што су их доносили Црнци. Глинени лонци разбијали су се о плоче, те су змије јуриле, чиниле се као да кипте и, колика их је била множина, као да природно изилазе из зидова. Незадовољни својим изуметком, Варвари су га после усавршавали: бацали су свакојаку поган, људске изметине, комаде од стрвина и лешине. Укаже се куга. Картагињанима су испадали зуби из устију, а десни су им били безбојни као у камила после предуга пута.

Стројеви су били намештени на насипу, мада овај још није свуда достигао висину бедема. Пред двадесет и три куле на утврђењима, дизале су се двадесет и три куле од дрвета. Сви толенони били су опет удешени, а у средини, мало уназад, указивала

се страшна хелепола Димитрија Полиоркета, коју ја Спеидије најзад опет саставио. У облику пирамиде, као светлионик александриски, била је висока сто и тридесет лаката а широка двадесет и три, са десет спратова, који су се ређали све мањи према врху и браћеии тучним плочама, испробијани многим вратима и пуии војника. На иајвишем тавану пропињао се катапулт са два балиста са страие.

Тада Хамилкар подигне крстове за оие који би говорили о предаји. У војнике буду увршћене и саме жеие. Спавало се по улицама и чекало се са пуно стрепњи.

Оида, једног јутра, за неколико пре рођења сунца (било је седмога даиа у месецу Нисану), зачују силну вику што су је надали сви Варвари на-једанпут. Зајече трубе од оловиих цеви и као бикови рикну рогови пафлагоиски. Сви поустају и потрче на бедем.

Под њим се кострешила читава шума од џида, ко-паља и мачева. Она се подигне на зидове, стубе се прикаче, и у отвору круништа укажу се главе Варвара.

У врата су ударале греде, што су их држали дуги редови људи; и да би разбили зид на местима где је иасип иедостојао, Најамиици су долазили у збијеним кохортама, чији је први ред чучао, други подавијао колена, а остали се узастопно уздизали до последњих, који су стојали сасвим усправно; док су другда, да би се попели горе, иајвиши иа-ступали на челу, а иајнижи на крају, и сви левом руком ослањали о кациге своје штитове и састав-љали им ободу тако тесно да би се могло рећи е је гомила големих корњача. Танад су се скотрљавала низ та коса тела.

Картагињани су бацали млинско камење, капе, бурад постеље, све што је могло бити тешко и убити. Неки су вребали у круништима са рибарском пређом, и када би се појавио Варварин, био би ухваћен у

петље и бацао се као риба. Сами су рушили своја круништа. Делови зида сурвавали су се и подизали велику прашину; а катапулти са бедема и катапулти са насипа пуцали једни на друге, камење се сударало и разбијало у хиљаду комада, који су падали на борце као пљусак.

Наскоро се две гомиле саставе у широк ланац људских тела. Он се у размацама сручивао са насипа, и нешто слабији на два краја гивао се, не напредујући увек. Хватали су се у коштац, оборени потрбушке као хрвачи. Сатирало се. Преко круништа нагињале су се жене и урлале. Вукли су их за копрене, и белина њихових бокова откривала се на једном и заблиставала међу рукама Црнаца, који су у њих заривали ханцаре. Лешеви су били стиснути у гомили и нису падали; одржавала су их рамена њихових другова, те су ишли неколико часака усправно и укочених очију. Неки, којима је стрела пробила обе слепоочнице, њихали су главом као медведи. На крик отворена уста остајала су разјапљена; док су одлетале одсечене руке. Ту је било тешких удара, о којима су задуго говорили који су остали живи.

Међутим, стреле су суктале са врх дрвених кула и камених кула. Толенони су брзо покретали своје дуге мотке; и како су Варвари били опуштошили под катакомбама старо гробље старо-седелачко, бацали су на Картагињане плоче са гробова. Од преголеме тежине кошара каткада су се прекидали конопи, и високо из ваздуха падале су гомиле људи уздигнутих руку.

До подне су хоплитски ветерани нападали огорчено на Тенију, да продру у пристаниште и да разоре морнарицу. Хамилкар наложи да се на крову Камонову запали ватра од влажне сламе, и како их је дим заслепљивао, баце се на лево и повећају страشان метеж који се настављао Малком. Синтагме, састављене од снажних људи, који су били нарочито

изабрани, биле су пробиле троја врата. Заустане их високе пречаге оковане клинцима. Четврта попусти лако. Они навале трком на њих, и скотрљају се у ров, где су биле скривене замке. На југозападном углу оборе Аутарит и његови људи бедем, чији је пролом био затиснут опекама. Иза тога земљиште се уздизало. Они га пређу опрезно. Ну, горе нађу на други зид, састављен од камења и уздужице положених дугих греда, који су се наизменичили као поља на шаху. То је био галски начин, што га је суфет усвајао према потреби положаја. Галима се учини да су пред каквим градом, у својој домовини. Млитаво су навалили и буду одбијени.

Од Камонове улице до Травскога трга, сав пут био је сада у рукама Варвара, и Самнићани су ударали копљима, да дотуку самртнике; или су, пак, са једном ногом на зиду, гледали доле, под собом, развалине у диму и у даљини непрестану битку.

Натраг размештени праћкари гађали су једнако. Ну, од силне употребе, отпирач у праћкама акарнацским био се прекинуо, те су многи бацали шљунак руком као пастири; други су бичаљем бацали оловна зрна. Зарксас, коме су плећи биле покривене дугом црном косом, стизао је свуда скоком и повлачио Балеарце. Две торбе су му биле о бедрима; у њих је непрестано гурао леву руку, док му је десна витлала као точак у кола.

Мато се испрва уздржавао од боја, да би боље заповедао свима Варварима у један мах. Видео се дуж залива са Најамницима, крај мочваре са Нумићанима, на обалама језера међу Црнцима, са дна равнице гонио је гомиле војника који су непрестано стизали према редовима утврђења. Мало по мало, приближи се; са мириса крви, призора покоља и буке труба, најзад му се разигра срце. Он се онда поврати у свој чадор, па одбаци свој оклоп и дохвати своје лавје крзно, које му је било угодније

за борбу. Челуост му је пристајала уз главу и рублила му лице низом зуби; две предње шапе укрштале су му се на грудима, а задње су му допирале ноктима својим до испод колена.

Задржао је свој јак појас, за којим се блистала секира са два сечива, и са својим великим мачем у обема рукама јурну плахо кроз пролом. Као кресач, који одсеца врбове гране, па се стара да их сасече што може више, како би зарадио што више новца, ишао је он, косећи око себе Картагињане. Ударцима балчака обарао је оне што су покушавали да га дохвате са бокова; када су хтели да га нападну са лица, пробијао их је; ако су бежали, распепљивао их је. Два човека скоче му одједном на леђа; он једним скоком устукне уз једна врата и смрзга их. Мач му се спуштао и дизао. О угао једног зида прште. Он онда зграби своју тешку секиру, те је и напред и натраг парао Картагињане као стадо оваца. Растављали су се све више и више, и он савсим сам приспе пред други појас, у подножје Акропољу. Са врха побацили предмети закрчивали су ступњеве и пролазили преко зида. Усред рушевина Мато се осврте, да дозове своје другове.

Угледа њихове перјанице разасуте по гомили; ишчезавале су: хтели су да пропадну. Он полети к њима; стеже се пространи венац црвених пера, и они ускоро стигну до њега и окруже га. Ну, из побочних улица проваљивала је огромна гомила. Подухвате га са бокова, издигну и повуку до изнад бедема, до места где је насип био висок.

Мато повиче заповест: све штитове положи на кациге; он скочи горе, не би ли се дочепао чега, да се врати у Картагину; и, млатарајући страшном секиром, потрчи по штитовима, налик на вале од меди, као што морски бог по таласима потреса својим трозупцем.

Међутим, један човек у белој хаљини шетао се рубом бедема, неузбудљив и равнодушан према

смрти, што га је окруживала. Каткада је дизао своју десну руку изнад очију, да некога распозна. Мато је пролазио испод њега. Наједанпут, запламте му зенице, скупи му се бледо лице; и, уздигнувши обе своје мршаве руке, повиче му поруге.

Мато их не чу; али, осети како га до срца проби тај тако свиреп и бесан поглед, па рикну. Он завитла на њ дугом секиром; неки се баце на Шахабарима; а Мато, већ обневидео, падне наузнак.

Примицала се страшна шкрипа помешана са складом сурових гласова, који су певали у одмерцима.

То је била велика хелепола, окружена гомилом војника. Они су је оберучке вукли, теглили конопима и гурали раменом, — јер нагиб, који се пео из равнине на насип, мада бескрајно благ, био је незгодан за стројеве тако чудесне тежине. Она је, међутим, имала осам точкова наобручених железом и од јутра је наступала тако полако, као да се какав брег пење на други. Затим се у њену подножју помоли огроман ован; на три стране према граду спусте се врата, а у унутрашњости се укажу, као железни стубови, оклопљени војници. Видело се како се пењу и силазе двојим степеницама, што јој пролазе кроз спратове. Неки су чекали да скочим се квачила на вратима дохвате зида; на средини горњег тавана увртали су се конопи балиста и спуштала се велика крма у катапулта.

Хамилкар је, у тај мах, стојао на крову Мелкартову. Рачунао је да она мора да дође управо на њ, према месту на зиду које је било најнеповредније, те баш стога без стража. Већ одавно доносили су његови робови мешине на бедем, где су били саградиле од иловаче две попречне преграде, које су образовале неку врсту корита. Вода је текла на насип, а Хамилкар, за чудо, као да се за то није бринуо.

Ну, када је хелепола била на тридесет корака отприлике, заповеди он да се поставе даске изнад

улица, између кућа, од цистерна до бедема; а низ људи додавао је из руку у руку кашиге и амфоре, које су непрестано изручивали. Међутим, Картагињани су се срдиле због те утрошене воде. Ован проби зид; наједанпут, између растављених стена избије извор. Тада тучна грдосија, са девет спрадова, која је садржавала и запослила преко три хиљаде војника, поче лагано да се клатн као лађа. Вода је пробијала насип и пред њом је покварила пут; точкови су јој се уваљивали; на првом спрату, између кожних застора указа се Спендијева глава где свом снагом дува у некакав рог од слоноваче. Велика направа, као грчевито покренута, пође напред можда десет корака; ну, земљиште је све више омекшавало, блато је обузимало осовине, и хелепола стаде страшно нагнута на једну страну. Катапулт се скотрља до руба тавана; и, занесен тежином своје руде, падне, разбијајући под собом доње спратове. Војници, који су стојали на вратима, одлете у бездан или се задрже за крајеве дугих греда и тежином својом повећају нагиб хелеполе, која се распадала, пуцајући по свима својим зглобовима.

Остали Варвари полете, да им помогну. Збију се у густу гомилу. Картагињани сиђу са бедема, и, наставши их са леђа, надуку их се по вољи. Али, притекну кола са косама. Јурила су трком око те гомиле. Она се врати на зид. Падне ноћ. Мало по мало, Варвари се повуку.

По пољу се видело само некакво сасвим црно гамизање, од плавичаста залива до сасвим беле мочваре, а језеро којим је текла крв, простирало се даље, као велика пурпурна локва.

Сада је насип био тако претрпан мртвацима, да би се могло помислити е је саграђен од људских тела. У средини се дизала хелепола, покривена убојном опремом; и са времена на време огромни комади одваљивали су се од ње као камење са

какве пирамиде која се руши. По зидовима су се познавали широки млазеви, што су их начинили оловни потоци. Овде-онде горела је која оборена дрвена кула; а куће су се указивале нејасно као ступињеви каква амфитеатра у рушевинама. Дизали су се тешки димови, носећи искре, које су се губиле у црну небу.

Међутим, Картагињани, које је прождирала жеђ, беху похрлили ка цистернама. Пробију им врата. На дну се разливала блатна локва.

Шта сад? А Варвари су безбројни, и чим их прође умор, почеће понова.

Целе ноћи расправљао је народ у томилама по улчичним угловима. Једни су говорили да би требало отпремити жене, болеснике и старце, други су предлагали да напусте град, па да се настане даљеко у каквој насеобини. Али, бродова је недостojало, те се сунце роди, а ништа није било решено.

Тога дана нису се тукли, јер су сви били сувише изнурени. Они што су спавали личили су на мртваце.

Размишљајући о узроку својим поразима, сете се тада Картагињани да нису послали у Феникију годишњу жртву, што су је дуговали Мелкарту тирскоме; те их обузме грдан страх. Богови, гневни на Републику, без сумње ће наставити своју освету.

Држали су их за свирепе господаре, који се умирују јавним молитвама и допуштају да их подмите даровима. Сви су били слаби пред Молоком прождирачем. Њему је припадао живот, па и само месо људско; те су, да га спасу, Картагињани били уобичајили да му га жртвују једним делом, који је утишавао његов бес. Вуњеним стењацима горели су деца чело или потиљак; и пошто је тај начин за задовољавање Бала доносио свештеницима много новца, нису пропуштали да га препоручују као лакши и пријатнији.

Ну, овога пута била је у питању сама Република. Еле, како се свака корист морала откупити некаквим губитком и како се свака погодба равнала према потреби слабијега и захтеву јачега, није било бола који би био преголем за бога, јер се он наслађивао најстрашњим, а они су сада били на његовој милости. Дакле, требало је да га сасвим задовоље. Примери су показивали да је то средство отклањало бич божји. Поред тога веровали су да ће жртвовање огњем прочистити Картагину. То је унапред повлачило свирепост народну. После, избор је морао да падне искључиво на велике породице.

Састану се Стари. Седница би дуга. Био је дошао и Ханон. Како више није могао да седи, остао је лежећи крај врата, упола изгубљен у ресама висока застора; и када их је првосвештеник Молохов питао пристају ли да даду децу своју, његов глас наједном зајеца у сенци као рика каква божанства са дна пећине. Он жали, рече, што нема да их да од своје крви; и погледа Хамилкара преко од себе на другом крају од дворане. Суфета тако смути овај поглед, да обори очи. Сви повладе, климајући главом један за другим; и он после обреда мораде да одговори првосвештенику: »Јест, нека буде.« Онда Стари одреде жртву обичајним заобилазним речима, — јер има нечега што је незгодније рећи него извршити.

Скоро одмах разгласи се одлука по Картагини. Одјекну тужалке. Свуда се чула кукњава жена; мужеви су их тешили или их ружили уз прекоре.

Ну, после три часа, распростре се изванреднија новост; суфет нашао изворе под стењем на обали. Потрче тамо. У рупама ископаним у песку видела се вода; и већ су је пили неки, лежећи потрбушке.

Хамилкар ни сам није знао да ли се то збило по савету богова или по нејасној успомени на тајну коју му је негда поверио отац; тек он је, оставивши

Старе, сипао на жал и са својим робовима стао да рије по шљунку.

Даде одела, обуће и вина, даде сав остатак жита што га је чувао дома. И у двор свој пусти гомилу да уђе, па отвори кухиње, и сместишта, и све собе, — осим Саламбину. Огласи да долазе шест хиљаде галских Најамника и да македонски краљ шаље војнике.

Ну, још другог дана, извори се умање; а трећег дана сасвим пресакну. Тада одлука Старих поново стане да кружи по свима уснама, и свештеници Молохови почну свој посао.

Људи у црним ризама пођу по кућама. Многи су их унапред напуштали под изговором каква посла или куповине какве посласнице; а службеници Молохови долазили су изненада и одводили децу. Други су је глупо предавали сами. Потом су их одводили у Танидин храм, где је свештеницама била дужност да их до свечаног дана хране и забављају.

Наједном, дођу код Хамилкара и затекну га у вртovima.

— Барка! Долазимо ради онога што ти је познато... сина твога.

Додаду да су га људи били срели једног вечера прошлог месеца усред Мапала, где га води некакав старац.

Испрва му би као да је загушен. Ну, ускоро схвати да би свако порицање било узалудно, и Хамилкар се поклони. Њих одведе у трговаоницу. Робови, који су на миг прискочили, пазили су унаоколо.

Сав упрепашћен, уђе он у Саламбину собу. Једном руком дохвати Ханибала, другом откине узицу са одела што га је носио, свеже му ноге и руке, а крај њен загура му у уста, да их зачепи, па га сакрије под постељу од говеђе коже, и до пода навуче широк застор.

Онда пође десно и лево; дизао је руке, обртао се око себе и угризо се за усне. Потом стане укочених зеница и уздахто као да ће умрети.

Ну, он плесну трипут рукама. Појави се Гиденем.

— Слушај! — рече. — Узећеш код робова мушко дете од осам до девет година, црне косе и пунчаста чела! Доведи га! Похитај!

Гиденем се ускоро врати и приведе млада дечка.

Било је то сиромашно дете, и мршаво и подадуло; кожа му се чинила сивкаста као нечиста крпа што му је висила о бедрима; оно увуче главу међу рамена и спољном страном руке трљаше очи, пуне мува.

Како би икада могао да се замени се Ханибалом! А није било времена да се изабере други! Хамилкар погледа Гидемена; хтео је да га задави.

— Одлази! — повика.

Управник робовима утече.

Дакле, дошла је несрећа, коју је слутио тако дуго, и он безмерним напором стане да тражи, не би ли било каква начина, каква средства да јој измакне.

Наједном, зачује се Абдалоним иза врата. Тражили су суфета. Службеници Молохови били су нестрпљиви.

Хамилкар пригуши јаук, као да га опече усијано железо; и поче опет да јури по соби, као безумник. Потом се сруши на руб ограде и са лактовима на коленима, стиште своје чело обема стегнутим песницама.

У порфирну кориту било је још нешто бистре воде за Саламбино прање. И поред своје одвратности и све своје охолости, загњури суфет у њу дете, и, као трговац робљем, стаде да га пере и таре трљалима и црвеном земљом. Затим, из скриња унаоколо у зиду узме два четврташа, стави му их један на груди, а други на леђа, па му их о кључ-

њачама састави копчама од алема. На главу му излије мирис; о врат му обеси огрлицу од јантара и обује му сандале са бисерним петама, — властите сандале своје кћери! Али је ударао ногама од стида и гнева. Саламба, која се паштила да му послужи, била је бледа исто као и он. Дете се осмехивало, засењено тим блеском, па се још и охрабри, те стане да тапше рукама и поскакује када га Хамилкар повуче.

Држао га је за руку чврсто као да је страховао да га не изгуби; а дете, којем је причињавао бол, поплакивало је, трчећи крај њега.

Према затвору за робове, под једном палмом, зачује се један глас, глас плачан и молећив. Шаптао је: »Господару! Ох, господару!«

Хамилкар се осврне и погледа поред себе човека бедна изгледа, једног од оних јадника што насумце живе у кући.

— Шта хоћеш? — рече Суфет.

Роб, који је страшно дрхтао, промуца:

— Ја сам му отац!

Хамилкар је корачао без престанка; овај је ишао за њим, погрбљен, клецавих колена, напред истурене главе. Лице му је грчила неизрецива стрепња, док су га давили јецаји што их је уздржавао, толико му је била жеља у исти мах да га пита и да завапи: »Милост!«

Најзад, осмели се да му се прстом такне лакта.

— Њега хоћеш? . . .

Не имаде снаге да доврши, и Хамилкар заста, сав задивљен тим болом.

Колико је био неизмеран бездан што је раздвајао једног од другог — никада он ни помишљао није да би могло бити чега заједничког међу њима. Па му се и ово учини као некаква увреда и као каква повреда његових права. Он одговори погледом хладнијим и тежим од секире целатове; роб се

онесвести и паде у прах крај његових ногу. Хамилкар га прекорачи.

Три човека у црним ризама чекала су га у великој дворани, стојећи према каменом кружњаку. Он одмах раздере своје одело и стане да се ваља по плочама, кукајући у сав глас:

— Ах, убоги мали Ханибале! Ох, сине мој! Утехо моја! Надо моја! Животе мој! Убијте и мене! Поведите ме! Несрећо! Несрећо! — Ноктима је раздирао себи лице, чупао косу и кукао као погребне нарицаље. — Та, водите га! Одвише ми је! Одлазите! Убијте ме као њега! — Службеници Молохови зачудили су се како је у великога Хамилкара тако слабо срце. То их је скоро гануло.

Зачу се бат голих ногу уз испрекидан ропец, као бректај у дивље звери кад прилази трком; и на прагу треће галерије указа се човек, блед, страшан, раширених руку.

— Дете моје! — повика он.

Једним скоком баци се Хамилкар на роба, и, покривши му уста рукама својим, повиче још глас није:

— То је старац који га је отхранио! Он га зове својим сином! Он ће полудети стога! Доста! Доста! — Па гурну за рамена три свештеника и њихову жртву, изиђе за њима и снажним ударом ноге затвори врата за собом.

За неколико часака Хамилкар је напрезао уво, једнако у страху да их не угледа како се враћају. Затим помисли да се опрости роба како би био сигуран да овај не говори; ну, опасност није сасвим ишчезла, и та смрт, ако се богови због ње разгневе, могла би да се окрене против његова сина. Онда се предомисли, па му пошље по Танаки чега је најбољег из кухиња: јарећи бут, граха и туршије од нара. Роб одавно није био јео, те навали на то, а сузе су му капале у зделе.

Хамилкар се најзад врати Саламби и одреши везе са Ханибалом. Огорчено дете угризе га за руку до крви. Он га склони миловањем.

Да га примири, Саламба хтеде да га застраши Ламијом, киренским страшилом.

— Па где је? — упита Ханибал.

Испричају му како су били дошли разбојници, да га баце у тамницу. Он одврати: »— Нека дођу, да их убијем!«

Хамилкар му онда каже страшну истину. Ну, он се онда расрди на свога оца, тврдећи да он може да уништи сав народ, пошто је господар Картагине.

Најзад, изнурен напорима и гневом, заспа дивљим сном. Говорио је у сну, наслоњених леђи на скерлетни узглавник; глава му је падала мало натраг, а ручица му је, одвојена од тела, лежала сасвим право у заповедном ставу.

Када је ноћ замрачила, Хамилкар га подигне лагано и сиђе без светлила низ степеник са галијама. Прозлазећи трговаоницом, узме кош грожђа и кондир чисте воде. Дете се пробуди пред кипом Алета, у подруму за драго камење; и на рукама свога оца осмехивало се као и оно друго — при трепету тога сјаја унаоколо.

Хамилкар је био сигуран да му не могу узети сина. До тог се места није могло продрети, а за обалу је било везано једним подземником, за који је знао само он. Очима прелете унаоколо и удахне дубоко. Потом га спусти на једну клупицу, поред златних штитова.

Сада га нико није видео; нема на што више да пази; и њему лакне. Као кад мати опет нађе своје изгубљено првенче, тако паде он по своме сину; стискао га је на груди, смејао се и плакао уједно, звао га најслађим именима и обасипао пољубима. Заплашен том страшном милоштом, мали Ханибал је сада ћутао.

Хамилкар се врати глухим корацама, пишајући по зидовима око себе, и дође у велику дворану, у коју је улазила месечина кроз један од отвора на кубету. На средини је спавао нахрањени роб, лежећи колико је дуг на мраморним плочама. Он га погледа и обузме га некакво сажаљење. Врхом своје котурне домакне му простирку под главу. Онда подигне очи и погледа Таниду, чији је танки срп светлио на небу, и осети да је јачи од Бала и пун презира према њима.

Припреме за жртвовање већ су биле почеле.

У Молохову храму сруше једно платно зида, да извуку тучног бога, а да не такну пепео са жртвеника. Онда, чим се указало сунце, служитељи храма стању да га гурају ка тргу Камонову.

Он је ишао натрашке, клизећи по ваљцима; рамена су му прелазила висину зидова; а чим би га Картагињани опазили из далека, бежали су што су могли брже, јер се у Бала могло да гледа некажњено само кад излива свој гнев.

По улицама се распростре мирис. Наједном се отворе сви храмови; из њих изиђу свети чадорићи на колима или на носиљкама, што су их носили првосвештеници. Велике перјанице њихале су им се по угловима, док су избијале зраке из њихових заштиљених вршкова, који су се завршавали јабукама од биљура, злата, сребра или бакра.

То су били ханански Балими, издвојеници вишњега Бала, који су се враћали своме извору, да се понизе пред његовом силом и пропадну пред његовим сјајем.

Мелкартов чадор, од танана гримиза, штитио је пламен од камена уља; на Камонову, зумбулове боје, стојао је фалус од слоноваче, опточен кругом алемова; између небеских плавих застора Епшмунових, успавани Питон састављао је својим репом круг; док су богови Патеки, у рукама својих свештеника,

личили на велику повијену децу, чије су се пете дохватале земље.

Затим су долазили сви нижи облици божанства: Бал-Самен, бог простора небеских; Бал-Пеор, бог светих планина; Бал-Зебуб, бог покварености; па они суседних земаља и једнородних племена: Јарбал либијски, Адрамелек халдејски, Кијун сиријски; Деркето, девичанска лика, пузио је на својим перајима, а леш Тамузов носили су у једном лесу, између буктиња и венаца. Да небеске краљеве подчине сунцу и спрече да њихови посебни утицаји не сметају његовome, махало се саврх мотак звездама од разно обојена метала; и сви хје било ту, од црнога неба, божанства Меркурова, до гадна Рахаба, који је сазвежђе крокодилово. Абадири, камење пало са месеца, вртели су се у праћкама од сребрних жица; свештеници Церерини носили су у кошарицама хлебчиће, који су представљали женин пол; други су носили своје фетише и своје записе; појавили су се заборављени идоли; чак и са бродова узели су мистичне симболе, као да је Картагина хтела да се сабере сва у једну мисао смрти и туге.

Пред сваким чадорићем, држао је по један човек на глави широк суд, из којег се пушио тамњан, Тамо и амо лебдели су облаци, и кроз ту густу пару разазнавали су се застори, трепељке и везови светих чадора. Ти су напредовали лагано са своје грдне тежине. Осовине у кола закачиљале су се каткад улицама; тада су се побожни користили приликом да се дотакну Бала својим оделом, које би после чували као светињу.

Тучни кип напредовао је даље ка тргу Камонову. Богатири, који су носили жезла са јабуком од смарагда, пошли су са дна Мегаре. Стари са краљевским венцима на глави били су се скупили у Кинисдо, а чувари државног блага, намесници по-

крајина, трговци, војници, морнари и многобројна гомила оних што су се употребљавали при погребима, сви са знацима свога звања или оруђем свога заната, кретали су се ка чадорићима, који су се спуштали са Акропоља, између зборова свештеничких.

Из поште према Молоху, били су са својим најсјајнијим накитом. Алемови су светлудали са прих риза; али је прешироко прстење спадало са њихових смршалих руку, и ничега није било тужнијег од те ћутљиве гомиле, где су обоји са ушију ударили о бледа лица, а златне тијаре притискивале чела, наборана свирепим очајем.

Најзад, Бал стигне на сред трга. Његови прво-свештеници начине ограду од решетака, да одмакну гомилу, а они остану у његову подножју, око њега.

Свештеници Камонови, у одећи од риђе вуне, поређају се пред својим храмом, под стубовима предворја; Ешмунови, у ланеним кабаницама, са огрлицама, са кукуфином главом и са зашиљеним тијарама, поставе се на степенима Акропоља; свештеници Мелкартови, у љубичастим туникама, заузму за се западну страну; свештеници Абадира, утегнути у везе од фригијске тканине, наместе се источно; и са јужне стране, са врачима, свим покривеним избоцаним шарама, поређају нарикаче у искрпљеним кабаницама, свештенике Патека и Јидониме, што узимају у уста мртвачку кост, да познаду будућност. Свештеници Церерини, одевени у плаве хаљине, били су се мудро зауставили у улици Сатеп и тихим гласом певали тезмофоријон на мегарском наречју.

Са времена на време, придолазили су редови сасвим голих људи, који су се раширеним рукама држали сви за рамена. Из дубине пуштали су промукао и потмуо глас; њихове зене, управљене на колоса, гореле су кроз прах, а телом су се њихали

у једнаким размацама, сви у исти мах, као да их поводи један крет. Били су тако бесни да су их служитељи, ради одржања реда, ударом тојаге натеривали да легну потрбушке, наслоњена лица на тучне решетке.

У том, са дна трга, наступи човек у белој хаљини. Прође лагано кроз гомилу, и у њему познаду свештеника Танидина, — првосвештеника Шахабарима. Дигне се повика, јер је тога дана у свачијој свести превлађивала тиранија мушкога пола, а богиња је била тако заборављена да нису приметили одсутност њених свештеника. Ну, удивљење се удвоји кад угледају како он отвара ограду врата што су била намењена онима који ће ући да приносе жртве. По мишљењу Молохових свештеника, била је то погрда, коју он наноси њиховоме богу. Великим натезањем покушају да га одгурну. Храњени месом жртава, одевени у пурпур као краљеви и са трокатним крунама, поплују они тога бледога ушкопљеника, изнурена испошћењима; и гневан смех потресао им је на грудима црном брадом сунчева облика.

Без одговора, настави Шахабарим свој ход; и прешавши корак по корак сав круг, стигне под ноге колосове, па га раширеним рукама додирне са обе стране, што је био свечан образац обожавања. Већ одавна га је мучила Рабетна, и из очајања или можда са оскудице у какву богу, који би му потпуно задовољио мисао, најзад се одлучио за овога.

У гомиле, уплашене таквим отпадништвом, настане велик жагор. Осећало се како се кида последња веза која везује душе за милосрдно божанство.

Ну, Шахабарим због своје ушкопљености, није могао да узме удела у богослужењу Балугу. Људи у црвеним кабаницама искључе га из круга. Искључен, стане да обилази око свих дружина редом, и

тај свештеник, одсада без бога, ишчезну у гомили. А она је узмицала на његов прилазак.

Међутим, између ногу колосових запламса ватра од алоја, кедра и лаворике. Његова дуга крила забадала су свој врх у пламен; мазови којима, је био превучен текли су као зној низ тучне удове. Око округле камене плоче, на коју је наслањао ноге, образовала су непомичан круг у црне копрене умотана деца; и њихове прекомерно дуге руке спуштале су своје шаке до њих, као да би пограбиле тај венац и понеле га у небо.

Богатири, Стари, жене, све мноштво тискало се иза свештеника и по чардацима кућа. Велике насликане звезде нису се више обртале, свети чадорићи били су спуштени на земљу; а дим из кадioniца дизао се одвесно као див-дрвеће што по небесном плаветнилу шири своје модрикасте гране.

Многи онесвесну; други се укоче и скамене у свом заносу. Бескрајна стрепња притискивала је груди. Једно за другим умину последњи жагори — и народ картагински дактао је, огрезао у жуд за ужасом.

Најзад, првосвештеник Молохов пређе левом руком деци испод велова, па им истрже са чела по прамен косе и баца у пламен. Онда људи у првеним кабаницама запевају свету химну.

— Слава теби, Сунце; краљу оба круга, творче самородни, Оче и Мајко, Оче и Сине, Боже и Богињо! — И глас им се изгуби у буци свирала, која одјекну наједанпут, да заглуше јауке жртава. Шеминити са осам жица, кинори са десет и небали са дванаест пичали су, пиштали и грмели. Грдни мехови, начичкани цевима, подизали су оштру писку; тамбурини, у које се ударало из све снаге, одјеквали су мукло и брзо; и поред свег беса труба, клапарали су салсалими као скакавчева крила.

Служитељи храмовни дугим кукама отворе седам одељења, подигнутих једно иза другог у телу Балову. У највише успу брашна; у друго две грлице; у треће мајмуна; у четврто овна; у пето овцу; а како за шесто нису имали вола, баце у њ учињену кожу, узету из светилишта. Седма преграда остане празна.

Пре но што се ишта предузме, ваљало је окупати руке у бога. Танки ланчићи полазили су му од прстију, ишли преко рамена и спуштали се натраг, где су људи вукли одоздо и дизали до висине ланката обе његове раширене руке, које су се приближавале и долазиле му до трбуха. Оне се сада потресу неколико пута једно за другим, кратким, испрекиданим трзајима. Онда заћуте свирала. Ватра је буктала.

По великој каменој плочи шетали су првосвештеници Молохови, испитујући гомилу.

Била је потребна особна жртва, сасвим драговољно жртвовање, за које се држало да би повукло остале. Ну, нико се до сада не показа, и седам пролаза што је водило од преграде колосу било је сасвим празно. Тада свештеници, да охрабре народ, потегну из својих појаса бодеже, те обране себи лице. Пусте у ограду Заветнике, који су ван лежали на земљи. Добаце им свежањ страшног оруђа, и свакако изабере себи мучило. Ударали су се ражњевима у недра, парали образе и стављали трнове круне на главу; онда се дохвате за руке и, окруживши децу, начине други голем круг, који се стегао и ширио. Долазили су до стобора, узмицали натраг и једнако почињали изнова, привлачећи себи светину вртоглавицом те кретње пуне крви и вике.

Мало по мало, стане да улази свет до дна ходника. Бацали су у огањ бисер, злато, судове, чаше, светлила, све своје богатство; жртве су постајале све сјајније и многобројније. Најзад, један човек који

је посртао, човек блед и избличен од ужаса, гурне једно дете; онда опазе у рукама колоса малу црну гужву, која утону у мрачни отвор. Свештеници се нагну над руб велике плоче, — и одјекну нова песма у славу радостима смрти и препородима вечности.

Дизали су се лагано, и како се дим пео у високим ковитлацима, чинило се из далека као да их нестаје у облаку. Ниједно се не мрдну. Била су свезана преко чланака на рукама и ногама, а тамна копрена није им давала да што виде ни да их ко позна.

У црвеној кабаници, као свештеници Молохови, стојао је Хамилкар крај Бала, пред палцем његове десне ноге. Када су привели четрнаесто дете, сви су могли да примете на њему јак израз грозе. Ну, он брзо поврати своје држање, скрсти руке и загледа се у земљу. Са друге стране кипа стојао је главни првосвештеник, непомичан као и он. Оборене главе, на којој је била асирска митра, гледао је он на својим грудима златну плочицу, осуту пророчким камењем, где се пламен огледао и изазивао зраке дугине боје. Упрепашћен блдео је. Хамилкар наже своје чело; и обојица су били тако близу ломаче, да ју је додиривало доњиште њихових кабаница, када се задизало са времена на време.

Тучне руке кретале су се брже. Више нису застајале. Кад год би у њих положили дете, свештеници Молохови испружали би руке преко њега да га оптерете злочинима народним, вичући: »То нису људи, већ волови!« а светина унаоколо понављала је: »Волови, волови!« Верни су викали: »Једи, Господе!« а свештеници Прозерпинини, прилагодивши се од страха потреби Картагине, мрморили су елеузијски образац: »Дај кишу! Рађај!«

Као капи воде на усижаној плочи, нестајале су жртве чим би наступиле на руб отвора, а из велике скерлетне светлости пео се бео дим.

Међутим, богу се није утољавала јешност. Хтео их је још. Да му их прибаве више, наслажу му их на руке са широким ланцем одозго, да их придржава. Верни су испрва хтели да их броје, не би ли видели, одговара ли број данима сунчане године; ну, стављали су друге и било је немогућно разликовати их у вртоглавом кретању страшних руку. То потраја задуго, бескрајно, до вечери. Онда унутарње плоче добију потмулији сјај. Тада се опази где гори месо. Некима се чинило да познају косе, удове, читава тела.

Дан је пролазио, облаци се скупљали над Балом. Ломача, сада без пламена, представљала је пирамиду угљена до његових колена. Потпуно црвен, као сав крвљу обливен див, чинио се са својом узвраћеном главом као да посрће под тежином свога пијанства.

Што су више хитали свештеници, тим више је расло беснило у народа. Како се број жртава смањивао, једни су викали да их приштеде, а други да их треба још. Рекло би се да су се светом натоварени зидови рушили под урликом од страха и мистичне страсти. Верни су долазили у ходнике, вукући своју децу, која се хватала за њих, а они је ударали, да би их се откачила, те да их предаду црвеним људима. Каткада су изнурени свирачи престајали; тада су се чули узвици матера и цврчање масти што је падала на угљевље. Они што су пили бунку, ходећи четвороношке, окретали су се око колоса и рикали као тигрови; Јидоними су предказивали, а Заветници певали својим расцепљеним уснама. Били су провалили ограду; сви су хтели свој део жртве. А очеви чија су деца умрла раније бацали су у огањ њихове ликове, њихове играчке, њихове сачуване кости. Неки који су имали ножеве навале на остале. Клали су се међусобно. Решетима од меди захватили су служитељи храмовски са краја

плоче пали пепео, и бацали га по ваздуху, да се
жртва расеје по граду и до области звезда.

Та велика бука и та велика светлост привуку
Барваре под зидове. Да боље виде, пели су се на
порушине хелеполине и гледали, зинули од ужаса.

XIV.

БРАДВИЋН КЛАНАЦ.

Картагињани се још нису били повратили својим домовима, када се облаци скупише још гушће. Који су подигли главу према колосу осетили су на свом челу крупне капи, и киша паде.

Падала је сву ноћ обилно, потоцима; грмљавина је тутњила, то је био глас Молохов; он је победио Таниду; и она је, сада оплођена, отварала одозго са неба своје широко крило. Каткада би се видела на обасјаном светлику где лежи на душецима од облака; онда би се тмине затварале опет, као да је, још преморена, хтела да отпочине. Картагињани, који су сви веровали да воду рађа месец, викали су да јој олакшају посао.

Киша је ударала по чардацима и преливала се преко њих, правила језера по двориштима, водоскоке по степеницама и вирове по угловима уличним. Лила је у тешким топлим валима и густо; са углова свих зграда одскакали су велики пенушави млазеви; уза зидове као да су били неуредно повешани беличасти покривачи, док су опрани кровови храмова блистали у тами при светлости муња. С Акропоља су силазиле бујице хиљадом рукава; куће су се одједном рушиле; и гредице, одваљен леп и покућанство протицаху потоцима, који су плахо јурили преко плочника.

Изнели су амфоре, врчеве, ведра; ну, буктиње су се гасиле. Узеше угарке са Балове ломаче, и

Картагињани су, отворених устију, заметали врат уназад, да пију. Други су, крај блатних бара, замакали у њих руке до пазуха и гутали воду тако обилно да су је повраћали као биволи. Мало по мало, ширила се и свежина; они су удисали влажан ваздух и истезали своје удове, и у срећи од те опијености изби неизмерна нада. Сви се јади заборавање. Отаџбина се препорађала још једном.

Осећали су као потребу да искале на другима силан бес, који нису могли да употребе против себе самих. Таква жртва није смела да буде без користи; — мада их никако није гризла савест, заносила их је она поама што рађа саучешћа у злочинима који се не поправљају.

Варвари су примили непогоду у својим слабо склопљеним чадорима; и, још скроз мокри, глибали су сутра-дан по блату и тражили своју заиру и своје оружје, што је било искварено и погубљено.

Хамилкар, од своје стране, оде Ханону; и на основу својих пуномоћија, повери му заповедништво. Стари суфет колебао се за неколико између своје мржње и свога властољубља. Ипак, прими.

Потом Хамилкар нареди да изиђе једна галија са по једним катапултом на сваком крају. Њу постави у заливу према сплаву. Онда у остало бродовље укрца своје најјаче чете. Дакле, утече; и, једрећи на север, нестане га у магли.

Ну, после три дана (баш су хтели да обнове напад) стигну са виком људи са либијске обале. Међу њих је дошао Барка. Свуда је дигао храну и шири се по земљи.

На то се Варвари разгневе као да их је издао. Они којима је опсада највише додијавала, нарочито Гали, без оклевања напусте зидове, да му се придруже. Спендије је хтео да опет састави хелеполу; Мато је био повукао замишљену линију

од свога чадора до Мегаре, па се заклео да ће њом ићи; и нико се не маче од његових људи. Ну, други, под заповедништвом Аутаритовим, одоше, и тако напустише западни део бедема. Немар је био тако голем да се ни помишљало није на њихово замењивање,

Нар-Хавас је вребао из далека у брдима. Он преконоћ преведе све своје људе спољном страном мочваре, поред обале морске, и уђе у Картагину.

Ту се покаже као спасалац, са шест хиљада људи, који су сви носили брашна под својим кабинама, и са четрдесет слонова, натоварених сточном храном и сувим месом. Свет се журно тискао око њих и давао им имена. Више него доласку такве помоћи, радовали су се Картагињани самој појави тих големих животиња, које су биле посвећене Балу; то је била залога његове милости, доказ да ће се најзад умешати у рат да их одбрани.

Нар-Хавас прими почаст Старих. Потом пође горе ка двору Саламбину.

Не беше је видео откако је у чадору Хамилкареву, између пет војски, осетио да држи у својој њену хладну и меку ручицу. После веридбе отишла је у Картагину. Његова љубав, коју су одвраћале друге тежње, оживе; и сада је рачунао да се користи својим правом, да се ожени њом и да је узме.

Саламба није схватала како би тај младић могао икада да постане њеним господарем! Мада је свакодневно молила у Таниде смрт Мату, постајала је све мања њена одвратност према Либјанину. Осетала је нејасно да је мржња, којом ју је он прогонио, била нешто скоро свето, — па је у особи Нар-Хавасовој хтела да види као неки одблесак оне необузданости, која ју је још једнако засењивала. Желела је да га боље позна, а ипак би је збунило његово присуство. Посла му одговор да га не може примити.

Уосталом, Хамилкар је био забранио својим људима да к њој пусте краља нумидскога. Одлажући ту награду за крај рата, надао се да ће одржати његову оданост; и Нар-Хавас се повуче, из страха од суфета.

Али, показа се охол према Стотини. Измени њихове одредбе. Захте повластица за своје људе и постави их на важна места. И Варвари се убезекнуше кад су на кулама угледали Нумиђане.

Још веће је било изненађење у Картагињана када на једној старој триреми пунској стиже четири стотине њихових, што су били заборављени у рату на Сицилији. У ствари, Хамилкар је тајно вратио Квиритима посаде латинских бродова, који су били узети пре одметања тирских градова; и Рим је одговорио истим начином, те му сад вратио његове сужње. Одбио је понуде Најамника из Сардиније, а Утичане чак не хтеде да призна за поданике.

Хијерон, који је владао Сиракузом, поведе се за овим примером. Да сачува своје државе, била му је потребна равнотежа између два народа. Од спаса Хананаца имао је користи, и он се прогласи њиховим пријатељем, па им пошаље дванаест стотина волова са педесет и три хиљаде небела чиста жита.

Дубљи разлог налагао им је да притекну Картагини у помоћ. Наиме, осећало се да ће се, ако победе Најамници, побунити све, од војника до судопера, и да се томе никаква влада нити икаква кућа неће моћи да одупре.

За то време Хамилкар је крстарио по истоку. Одбио је Гале; и сви се Варвари нађу као опседнути.

Онда стане да их изазива. Наступао је, удаљавао се, и, понављајући једнако тај поступак, мало по мало, одвоји их од њихова таборишта. Спендије

би принуђен да пође за њима. Мато најзад попусти као и он.

Он не прође Тунис. Затвори се у његове зидове. Та упорност била је пуна мудрости, јер се ускоро видело како Нар-Хавас изилази на врата Камонова са својим слоновима и војницима; звао га је Хамилкар. Ну, по покрајинама су већ лутали остали Варвари, у потери за суфетом.

У Клипеји је примио три хиљаде Гала. Додавио је коња из Киренајке, ратне опреме из Брутије, и рат почео изнова.

Никад његов геније није био тако силан и плодан. Пет месеци вукао их је за собом. Имао је мету којој је хтео да их доведе.

Варвари су ускоро покушавали да га опколе малим одредима. Увек им је измицао. Више се нису растављали. Њихова војска имала је четрдесет хиљада људи, и више пута имали су задовољство да гледају како Картагињани уступају.

Досађивали су им само коњаници Нар-Хавасови! Често, за најоморнијих часова, када се наступало равницом, дремно под тежином оружја, наједном би се подигла на видику густа пруга прашине, наступао би трк коњски, а из средине облака, пуна пламених зеница, оборила би се киша од стрела. Белим кабаницама покривени Нумиђани надали су страшну грају, подизали руке и стиснувши коленима своје пропете хатове, окретали их нагло, па ишчезавали. Увек су на неком одстојању имали на камилама залихе стрела, те су се враћали још страшнији, завијали као вуци и бежали као крагуји. Варвари, који су били постављени на крају редова, падали су један по један, — и тако се настављало то до вечера, када се гледало да се уђе у планине.

Мада су ове биле опасне за слонове, зађе Хамилкар у њих. Ишао је дугим кланцем који се пружа од предгорја Хермеума до на врх Загуана. Варвари

су мислили како он на тај начин хоће да прикрије недовољност својих чета. Ну, непрестана неизвесност, у којој их је одржавао, огорчавала их је најзад више од икаква пораза. Храброст нису губили, и ишли су за њим.

Најзад, једног вечера, између Сребрије Горе и Оловне Горе, посред големих стена, на улазу у некакав кланац, изненаде једно одељење велита. Пред њим је сигурно била сва војска, јер се чуо тутањ стопа са трубама. Картагињани одмах утекну кроз ждрело. Оно се спуштало у равницу, која је имала облик жезла бравина и била окружена високим стенама. Да би стигли велите, Варвари јурну унутра. Сасвим доле, између волова који су трчали, јурили су у нереду остали Картагињани. Опазе човека у црвену плашту: то је био суфет. Многи, било из лености било из опрезности, били су остали на улазу у кланац... Ну, коњица, која наиђе из једне шуме, ударцима копљем и сабљом натера их на остале; и ускоро сви Варвари буду доле у равници.

Онда то велико мноштво људи, пошто се неко време таласало тамо - амо, стане. Нису налазили никаква излаза.

Они што су били најближи кланцу, врате се натраг; пролаза је било сасвим нестало. Повичу онима да продуже; они се згрувају уз брег и издалека стану да грде своје другове, који нису знали да нађу пута.

У ствари, једва што су Варвари били сишли, људи који су били сакривени иза стена, стали су да их дижу гредама и да их обарају; и како је пад био нагао, те су се преголеме стене котрљале у нереду и сасвим затвориле гротло.

На другом крају равнице пружао се дуг ходник, местимице испаран пукотинама, и водио у један теснац који је узилазио на горњу висораван, где се

налазила пунска војска. У том ходнику биле су унапред намештене лестве уз платно стрме стене; и, помогнути окукама пукотина, велити су могли да их се дочепају и да се успну пре него што их стигну. Многи зађу чак до дна теснаца; њих извуку конопима, јер је тле на томе месту било живи песак и таквог нагиба да се уза њ не би могло узићи ни поколенке. Варвари стигну ту скоро одмах. Али, као какав бедем који би пао с неба, спусти се наједанпут испред њих брана четрдесет лаката висока и начињена по тачној мери размака.

Дакле, прорачуни суфетови беху успели. Ниједан од Најамника није познавао планине, те су, идући на челу колона, повлачили остале. Стене, нешто уже на дну, лако су се сваљивале; и док су сви трчали, његова је војска на видику викала као да је у опасности. Хамилкар је, истина, могао да изгуби своје велите; ну, ту му остаде само половина. Жртвовао би он њих двадесет пута више за успех таква предузећа.

До зоре су се Варвари тискали у збијеним редовима са једног краја долине на други. Пипали су брег рукама својим, тражећи да открију какав пролаз.

Најзад се раздани. Свуда око себе видели су велик, бео, стрмо срезан зид. И никаква средства за спас, никакве наде! Оба природна излаза из тога теснаца била су затворена браном и нагомиланим стењем.

Сви се погледају без речи. Клонуше, осећајући ледену језу по кичми и мучну тежину на капцима очним.

Подигну се и скоче на стене; али, најниже притиснуте, тежином осталих, беху непоколебиве. Покушају да их се дохвате и дођу до врха; трбушат облик тих големих стена одбијао је свако заузеће. Хтедоше да пр. бију тле на обе стране ждрела; по-

ломи им се оруђе. Од мотака својих чадора начине велику ватру; ватра није могла да спали планину.

Врате се брани; ова је била окована дугим клиновима, дебелим као кочевци, оштрим као бодље у јежа и збијенијим од длаке у четке. Ну, толики их је бес обузимао да су насртали на њу. Први су се набијали до ртењаче, одозго су се сваљивали други; и све је опет падало, остављајући на тим страшним шиљцима комађе људско и кржаве чу-перке.

Када се очајање мало стишало, прегледају шта је било хране. Најамници, чији се пртљак био изгубио, имали су је једва за два дана; а сви остали били су без ње, — јер су чекали један довоз што су им га обећала села са југа.

Међутим, туда су лутали бикови, што су их Картагињани били пустили у теснац, да намаме Варваре. Потуку их копљима; поједу их, и када су се желуци напунили, и мисли су биле мање мрачне.

Сутра-дан, покољу све мазге, једно четрдесет отприлике, онда им остружу коже, скухају им дроб, стуцају кости, и још нису очајавали; доћи ће војска од Туниса, која је несумњиво извештена.

Ну, увече петог дана глад се удвостручи; стану да глођу ремене са мачева и сунђериће са краја поставе из кацига.

Тих четрдесет хиљада људи било је збијено као у каквом тркалишту, које је око њих образовала планина. Неки су остали пред браном или у подножју стена; остали прекрилише долину у нереду. Јаки су се извлачили, а плашљивци су тражили храбре, који ипак нису могли да их спасу.

Лешеве велита покопали су брзо због њихова задаха. Место гробова више се није познавало.

Сви су Варвари лежали по земљи и гинули. Између два реда пролазио је тамо-амо какав ветеран. Клетвама су осипали на Картагињане, на Ха-

милкара и на Мата, мада је он био невин за њихов пораз; али, њима се чинило да би им болови били мањи када би их делили. Онда су јецали; неки су плакали сасвим тихо, као мала деца.

Долазили су старешинама и преклињали их да им даду штогод што би им ублажило патње. Ови нису одговарали ништа, — или су, ражљућени, дохватили камен и бацали им га у лице.

Многи су брижно чували у каквој рупи у земљи нешто залихе од хране, коју прегршт урми, мало брашна, и то би јели ноћу, скривајући главе под кабаницу. Који су имали мачеве, држали су их голе у рукама; најнеповерљивији стојали су наслоњени леђима на планину.

Оптуживали су своје вође и претили им. Аутарит се није бојао да се покаже. Са оном упорношћу Варварина коју ништа не застрашује, по двадесет пута на дан ишао је до дна, до стена, увек у нади да ће их наћи можда помакнуте; и како је њихао својим широким плећима покривеним крзном, лично је својим друговима на медведа који у пролеће излази из пећине да види није ли снег откопнио.

Окружен Грцима, Спендије се скривао у једној пукотини. Како га је било страх, рашири глас о својој смрти

Сада су били страшно измршавели; кожу им покрише модрикасте пруге. Увече деветог дана, умру три Иберјанина.

Другови се њихови уплаше, те напусте место, свуку их; и та гола и бела тела остану на песку под сунцем

Тада Гараманти почну полако да се шуњају унаоколо. То су били људи навикли на осаман живот и нису поштовали никаква бога. Најзад, најстарији из дружине да знак, и они се са својим ножевима оборе на лешеве, те стану да им одваљују кајипеве; па су их јели, чучећи на петама. Остали су гледали

из далека. Повичу од ужаса. Међутим, многи су им у дну душе завидели на одважности.

Усред ноћи приближе им се неки од тих и, скривајући своју жуд, тражили су залогацин, само да окусе, како су казивали. Придођу одважнији; њихов број порасте; ускоро постане гомила. Ну, скоро свима клону руке, кад су осетили то хладно месо на уснама; напротив, други су га прожирали са уживањем.

Да би се повели за примером, подстицали су се узајамно. Ко је испрва одбијао, одлазио је да види Гараманте, и више се није враћао. Ови су набадали комађе на мач и пекли га на жару; солили су их прашином и препирали се око најбољих. Кад не остаде ништа више од три леша, погледали су по свој долини, не би ли нашли друге.

Ну, зар нису имали Картагињани двадесет заробљеника који су ухваћени за последњег сукоба и које нико до сада није запазио? Нестаде их; уосталом, то је била освета. — После, како је требало да се живи, како се укус за ту храну развијао и како се умирало, покољу водоноше, коњушаре, све слуге најамничке. Убијали су их сваког дана. Неки су много јели, повраћали снагу и нису били тужни.

Наскоро пресакне и тај извор. Онда се жуд обрете рањенима и болеснима. Пошто нису могли да оздраве, било је боље да их опросте мука; и чим би који човек посрнуо, сви би повикали како је сад изгубљен и како треба да послужи другима. Да им ускоре смрт, употребљавали су варке; крали су им последњи остатак њихова нечиста obroка; прелазили су преко њих као из непажње; а самртници, да би им поверовали у крепост, покушавали су да шире руке, да устану и да се смеју. Оне-свешћени људи будили су се на додир ишкрбана

сечива што им је тестерило који уд. А убијали су још и из свирепости, без потребе, да утоле свој бес.

Четрнаестог дана спусти се на војску тешка и млака магла, као што то бива у тим крајевима зиме. Та промена у топлоти изазва многобројно умирање, и распадање се развијало страшно брзо у топлој влази, коју су задржавали планински зидови. Роса, што је падала по лешевима, размекшавала их је и ускоро сву долину обузе трулеж. Одозго је лебдела беличаста пара. Она је оједала ноздрве, пробијала кроз кожу и маглила очи, те су Варвари мислили да назиру издахнуте дахе, душе својих другова. Опхрва их иеизмерно гађење. Више их нису хтели; пре су волели да умру.

После два дана време се опет изведри, и њих опет обузме глад. Каткад им се чинило да им неко клештима чупа желудац. Тада су се ваљали у грчевима, бацали у уста прегршти земље, уједали се за руке и прштали у лудачки смех.

Жеђ их је мучила још више, јер нису имали ни капи воде, пошто су мешине од деветог дана биле сасвим пресакле. Да заварају потребу, прислањали су на језик металне љуске својих опасача, пуцад од слоноваче и железно мачева. Бивши војници каравана стезали су трбух коношима. Други су сисали шљунак. Пила се мокраћа, охлађена у тучним кацигама.

И једнако су очекивали војску од Туниса! О њену скору доласку тврдила је дужина времена, што јој је за долазак била потребна по њихову претпостављању. А после, Мато је јунак, те их неће напустити. »Биће сутра!« говорили су; и »сутра« је пролазило.

У почетку су држали молитве, заветовали и заклињали се свакојако. Сада су према својим божанствима осећали само мржњу и из освете су настојавали да не верују више у њих.

Људи жустре нарави пропадали су први; Афричани су одолевали боље од Гала. Зарксас је међу Балеарцима лежао млитаво испружен колико је дуг; са косом преко руке, непомичан Спендије нађе неку широколисту биљку пуну обилна сока и њом се хранио, пошто је огласио да је отровна, како би остале од ње одбио.

Били су преслаби да ударцем камена оборе гавране што су прелетали. Каткада, када би какав јастреб, стојећи на лешу, већ задуго кљувао, стао би који човек да пузи к њему са копљем међу зубима; једном би се руком прислонио и пошто би добро нанишанио, бацао је своје оружје. Белопера животиња, сметена шумом, прекидала би се, спокојна изгледа погледала свуд унаоколо, као морски гавран са подводне стене, па опет забадала свој гадни жути кљуун, док би очајан човек опет пао потрбушке у прашину. Некима је полазило за руком да пронађу камелеона и змија. Ну, они су живели само из љубави према животу. Душу им је обузимала искључиво та мисао, — и они су се хватали за живот силом воље, која га је продужавала.

Најчвршћи су седели заједно у кругу, на сред долине, овде-онде, међу мртвацима, и, замотани у своје кабанице, предавали се немо својој тузи.

Они који су били рођени у градовима сећали су се звонких улица, крчми, позоришта, купатила и бријачких дућана, где се чују новости. Други су опет гледали поља за сунчева заласка, када се таласају жута жита а на брегове узилазе велики волови са раоником о врату. Путници су сањали о цистернама, ловци о својим шумама, ветерани о биткама; и у сањивости, од које су обамирало, мисли су им се сукобљавале са планућем и чистотом снова. Наједном, обузимале су их халуцинације: тражили су у планини врата да утекну и хтели да прођу кроз њих. Други су мислили да броде по бури,

те су издавали заповести за управљање бродом или су, пак, узмицали, застрашени, видећи у облацима пунске батаљоне. Било их је који су замишљали да су на гозби, па су певали.

Многи су у чудном лудилу понављали исту реч или непрестано правили исти покрет. А када би подигли главу и погледали се, њих би загушило јецање кад сагледају страшну пустош на својим лицима. Неки нису више трпели, и да им прође време, приповедали су једни другима опасности, којима су били избегли.

Свима је смрт била сигурна и блиска. Колико пута нису покушали да отворе себи какав пролаз! А да моле победиоца за услове — на који начин? Нису знали ни где се налази Хамилкар.

Од гудуре је дувао ветар. Он је непрестано наносио песак преко бране као водопад; и кабанише и косе у Варвара засипале су се њим као да се земља дизала на њих, да их сахрани. Ништа се није мицало; вечита планина чинила им се сваког јутра још вишом.

Каткада би јата тица прелетала преко плава неба као стрела у зрачној слободи. Они су затварали очи, да их не виде.

Прво се осећало зујање у ушима, нокти су постајали црни, а хладноћа је обузимала груди; онда се легало на страну и издисало без јаука.

Деветнаестог дана било је мртвих две хиљаде Азијата, петнаест стотина Оточана, осам хиљада Либјана, најмлађих Најамника и читавих племена — укупно двадесет хиљада војника, половина војске.

Аутарит је имао само још педесет Гала, и баш је хтео да га убију, да свему учини крај, када му се учини да према себи, види човека наврх планине.

Тај човек због висине није изгледао већи од патуљка. Међутим, Аутарит распознаде на његовој левој руци штит у облику детелине.

— Картагињанин! — повиче.

И у равници пред браном и под стењем, сви се одмах подигоше. Војник се шетао рубом провале. Одоздо су га гледали Варвари.

Спендије дохвати једну воловску главу, па пошто од два појаса начини венац, натакне га на рогове на крају једне мотке, у знак мирољубивих намера. Картагињанина нестане. Они почекају.

Најзад, увече, као да се камен одвалио од бедема, наједанпут, паде одозго један кајас. Био је од првене коже, сав извезен и са три алемове звезде, а у средини је имао отисак жига Великога Већа; коња под палмовим дрветом. То је био Хамилкарев одговор, слао им је дозволу за пролаз.

Ничега нису имали да се плаше; свака промена судбине приводила је крају њихове јаде. Обузме их неизмерна радост, те стану да се грле и плачу. Спендије, Аутарит и Зарксас, четири Италица, један Црнац и два Шпартанца понуде се за преговараче. Приме их одмах. Међутим, нису знали како да оду.

Ну, отуд од стена заори некаква ломљава; а највиша од њих заљуља се и скотрља до дна. Наиме, док се са варварске стране нису могле ни померити, јер би се морале дизати косом равни (а осим тога биле су наслагане због узине ждрела), са друге стране, напротив, требало је само да их снажно задрмају, па да се свале. Картагињани су их отискивали, и када је свануло, низале су се оне по равници као ступњеви каква грдно голема степеника у рушевинама.

Варвари, опет, нису могли да се успну преко њих. Пруже им лестве. Сви им полете. Одбије их метак из катапулта. Одведу само десеторицу.

Ишли су између Клинабара и ослањали се руком коњима о хрбат, да се одрже.

Сад кад их је прошла прва радост почели су да осећају неспокојство. Захтеви Хамилкареви биће свирепи. Ну, Спендије их је успокојавао.

— Ја ћу да говорим!

И хвалио се да зна рећи што је добро за спас војске.

Иза сваког жбуна сретали су страже у заседи. Оне су падале ничице пред кајасом, што га је Спендије ставио себи на раме.

Када приспеше у пунски табор, гомила се натисну око њих, и они чуше као шапутање и смех. На једном чадору отворе се врата.

Сасвим у дну седео је Хамилкар на једној клупици за ниским столом, на којем је блистао го мач. Око њега су стојале старешине.

Угледавши те људе, трже се он натраг, па се наже, да их осмотри.

Зенице су им биле необично раширене, са великим прним колутом око очију, који им се продужавао до испод ушију; модрикасти носеви извирали су им између упалих образа, избразданих дубоким борама; кожа њихова тела, која је била сувише широка за њихове мишиће, губила се под прашином шкриљасте боје; усне су им се лепиле за жуте зубе; одисали су кужним задахом; рекло би се: отворене гробнице, живи гробови.

Насред чадора, са једне рогозине, где је требало да седну старешине, пушиле су се тикве из једне зделе. Ту Варвари упреше очима, а сви су им удови дрхтали и сузе ишле на очи. Ипак су се уздржавали.

Хамилкар се окрену, да са неким проговори. Тада сви навале потрбушке на тикве. Лица су им се утапала у маст, а мљасак од њихова гутања мешао се са јецајима од радости што су им се оти-мали. Више из чуђења него из сажаљења, без сумње, пустили су их да испразне паницу. А када су устали,

Хамилкар знаком заповеди човеку који је носио ка-
јас да говори. Спендије се уплашио; муцао је.

Хамилкар је слушао и обртао око прста велик
златан прстен, онај којим је отиснуо картагински пе-
чат на кајас. Пусти га да падне на земљу. Спендије
га одмах подиже. Пред својим господарем обузи-
мале су га његове ропске навике. Остали уздрхташе,
увређени том нискошћу.

Ну, Грк диже глас и, набрајајући злочине Ха-
нонове, за кога је знао да је непријатељ Баркин, на-
стојећи да га умилостиви подробним излагањем сво-
јих јада и успоменама на своју оданост, говорио је
задуго, брзо, лукаво, чак жестоко; најзад се забо-
рави, занесен жестином свога оштроумља.

Хамилкар одговори да прима њихова оправдања.
Мир ће се, дакле, закључити и сада ће бити коначан!
Ну, тражи да му се преда десет Најамника по ње-
гову избору, без оружја и без тунике.

Нису се надали таквој благости. Спендије уз-
викне:

— О! двадесет ако хоћеш, господару!

— Не! — довољно ми је десет, — одговори
благо Хамилкар.

Изведе их из чадора, како би могли да се по-
саветују. Чим су били сами, Аутарит се успротиви
жртвовању другова, а Зарксас рече Спендију:

— Што га ниси убио? Мач му је био крај
тебе.

— Њега! — рече Спендије; и понови више
пута: »Њега, њега!« као да би то било нешто не-
могуће а Хамилкар какав бесмртник.

Опхрвао их је такав умор да су се полеђушке
испружили на земљу, не знајући на што да се од-
луче.

Спендије их је склањао да попусте. Најзад, при-
стану на то и уђу натраг.

Тада суфет положи своју руку у руке десет Варвара редом, стежући им палце; потом је отре о своје одело, јер је њихова љигава кожа изазвала при додиру некакав хрпава и мек упечатак, некакав мастан свраб од којег се јежи кожа. Потом им рече:

— Сви сте ви доиста вођи Варвара и заклели сте се за њих . . .

— Јесмо! — одговоре.

— Без принуде, од свег срца, са намером да испуните своја обећања?

Они увераваху да ће се вратити осталима да их изврше.

— Па добро! — одврати суфет. — Према уговору закљученом између мене, Барке, и посланика Најамника, ја бирам вас и задржавам вас!

Спендије паде онесвешћен на рогозину. Варвари се стиснуше један уз другог, као да га напуштају; и не чу се ни речи, ни жалбе.

Када њихови другови, који су их чекали, видеше да се не враћају, помисле да су издани. Без сумње, преговарачи су се предали суфету.

Очекнуше још два дана; затим, ујутру трећег падне њихова одлука. Са конопима, пијучима и стрелала, понаместаним као пречанице између комађа платна, пође им за руком да се успну на стене; и, оставивши за собом најслабије, отприлике три хиљаде, пођу на пут, да се опет састану са туниском војском.

Изнад ждрела простирала се ливада овде-онде покривена жбуњем. Варвари му обрстише изданке. Затим нађу поље са грахом, и све плане као да је туда прошао облак скакаваца. После три часа стигну на другу висораван опточену појасом зелених брегова.

Између увала тих брежуљака блистали су се сребрнасти снопови, у размацима један од другог.

Сунцем засењени, Варвари опазе нејасно под њима велика прна тела, која их носе. Подигоше се као да су процветали. То су била копча у кулама са слоновима, који су били страховито наоружани.

Осим шилка на грудима, пробојца на зубима, тучних плоча које су им покривале бокове, и ножева привезаних за њихова колена, — имали су на крају својих сурла кожни обруч у који је био утакнут држак широке ножине. Пошавши сви на једном са дна равнице, наступали су са свих страна упоредо.

Безимени ужас следи Варваре. Не покушаше чак ни да побегну. Већ су били опкољени.

Слонови зађу у ту гомилу људску и кљунови са њихових прсију стану да их деле, копча са њихових зуби да их преврћу као раоник у плуга; косама са својих сурла цепали су их, косили и секли; куле, пуне ватрених стрела, личиле су на покретне вулкани; видела се само голема хрпа, по којој су људска тела правила беле пеге, комади туча сиве плоче, крв црвене млазеве; кроза све то пролазиле су страшне животиње и изривале црне бразде. Најбешњу је водио један Нумиђанин са круном од перја на глави. Он је бацао цилите страшном брзином, уз дуг писак са времена на време; — големе животиње, покорне као пси, погледале су усред покоља на његову страну.

Мало по мало, круг им се сужавао. Малаксали, Варвари нису давали отпора. Наскоро стигну у средину равнице. Недостајало им је простора; тискали су се и пропињали, а зуби су им се сударали. Наједном, Нар-Хавас их умири, и, окренувши се, врате се у касу пут брегова.

Међутим, две синтагме биле су се склониле десно у једној удубини и побацале оружје; и сви на коленима, према пунским чадорима дизали су руке, да испросе милост.

Повежу им ноге и руке, па кад су били оборени на земљу једни уз друге, врате слонове.

Прса су пуцала као да се ломе сандуци; сваки им је корак смрзгавао по двојицу; њихове дебеле ноге упадале су у тела уз такав покрет тела као да храмљу. Они су настављали и ишли до краја.

Површина равнице постаде опет непомична. Паде ноћ. Хамилкар је уживао у призору своје освете; али, изненада уздрхта.

Виде, а и сви видеше, на шест стотина корака одатле, са леве стране на врху једног округлог брежуљка још Варвара! Заиста, четири стотине најчвршћих, Најамници, Етрурци, Либјани и Шпартанци били су још у почетку заузели висове и досад стојали ту неодлучни. После тога покоља својих другова, одлуче да се пробију кроз Картагињане. Већ су силазили у збијеним колонама, на диван и страшан начин.

Одмах им пошљу гласника. Суфету треба војника; он их прима безусловно, толико га је задивила њихова срчаност. Могу се чак, дода Картагињанин, мало приближити на место које им он покаже и где ће наћи хране.

Варвари појуре онамо и проведу ноћ у једењу. Тада Картагињани нададу вику против пристраности суфетове према Најамницима.

Да ли је попустио тим изливима незасите мржње или је то било вешто вероломство? Сутра-дан дође он лично без мача, гологлав, у пратњи Клинабара, па им изјави да, стога што има много света на храни, не мисли да их све задржи. Међутим, како му треба људи, а не зна на који би начин изабрао ваљане, нека се туку између себе на живот у смрт; потом ће победиоце примити у своју телесну стражу. Таква је смрт добра као и друга каква. И тада, размакнувши своје војнике (јер су пунске заставе Најамницима заклањале видик), показа им сто деведесет

и два Нар-Хавасова слона, који су стојали у једној правој врсти и чије су сурле измањивале широким гвожђем, као да су дивовске руке држале секире над њиховим главама.

Варвари се погледају ћутке. Нису због смрти побледели, већ што су запали у ужасни шкрипац.

Заједнички живот створио је међу тим људима тесна пријатељства. Већини је табор замењивао домовину. Живећи без породице, они су своју потребу нежности преносили на каквог друга и спавали би један уз другог под истом кабаницом, под светлом звезда. Онда су у том вечитом скитању кроз свакојаке земље, убиства и доживљаје, поникале чудне љубави, — нечисте везе, озбиљне као и бракови, где је јачи бранио млађега сред бојева, помагао му да прелази поворе, отирао му са чела грозничав зној и крао за њ храну; а други, дечак који је узет поред пута, па после постао Најамником, плаћао је ту преданост хиљадом нежних брига и љубазностима супруге.

Поизмењаше своје огрлице и обоце, дарове што су их давали негда, после какве велике опасности, у часовима пијанства. Сви су хтели да умру, а нико није хтео да удари. Овде-онде видео се младић како говори другоме у проседој бради: »Не! Не! Ти си јачи! Ти ћеш нас осветити. Убиј ме!« а човек је одвратио: »Ја имам мање година за живот! Удри у срце, и не мисли више на то!« Браћа су се гледала, држећи се за руке, а љубазник је љубазнику казивао последње збогом, док је стојао плачући на његовом рамену.

Свуку своје оклопе, да се брже забије врх мачева. Тада се укажу ожиљци тешких удара, што су их попримали за Картагину; рекло би се да су натписи по стубовима.

Поставе се у четири једнака реда, као гладнијатори, и плашљиво почну бој. Неки су били свезали очи,

и њихови су мачеви лагано млатили по ваздуху као слепачке палице. Картагињани ударе у подсмевку, довикујући им да су кукавице. Варвари се разјаре, и борба постане ускоро општа, нагла и страшна.

Каткада би двоје застало све крваво, једно другом пало у наручје и умирало љубећи се. Ниједан не устукну. Насртали су на испружене мачеве. Њихова појама била је тако бесна да је Картагињане издалека било страх.

Најзад се зауставише. Груды су им хручале подмукло, а зенице су им се назирале кроз дугу косу што им је висила као да су изишли из каква пурпурна купатила. Многи су се окретали око себе нагло, као у чело рањени пантери. Остали су стојали непомично и гледали леш крај својих ногу; потом су наједном стали да раздиру лице ноктима, узимали обема рукама мач и забадали га себи у трбух.

Преоста их још шездесет. Затраже да пију. Повичу им да баце своје мачеве; и када су их побацили донесу им воде.

Док су пили, унесени лицем у судове, шездесет Картагињана скоче на њих и поубијају их мачевима у леђа.

Хамилкар је учинио то да угоди нагонима своје војске, и да је том издајом привеже уза се.

Дакле, рат је био свршен. Тако је бар он мислио. Мато неће моћи да одоли. У својој нестрпљивости, нареди суфет одмах полазак.

Извиднице му јаве да се опазео један спровод, који иде ка Оловној Гори. То Хамилкара не забрину. Када су Најамници сатрвени, Номади му више неће досађивати. Главно је било да се заузме Тунис. Дугим ходовима пође он на њ.

Нар-Хаваса је послао у Картагину, да однесе вест о победи; и краљ нумидски, поносан са својих успеха, дође Саламби.

Она га прими у вртовима под једним широким јавором, међу душецима од жуте коже, са Танаком поред себе. Лице јој је било покривено белом копреном, која јој је пролазила преко уста и чела, и кроз њу се виделе само очи. Ну, кроз прозирно ткиво сјале су јој усне као драго камење са прстију њезиних, — јер Саламби су биле обе руке умотане, и за све време док су говорили макла се није.

Нар-Хавас јој јави о поразу Варвара. Она му благословом захвали на услугама што их је учинио њеноме оцу. Тада он стане да јој приповеда целу војну.

Око њих су мило гукали голубови по паллама, а по трави су леткале друге тице: огрличасте шеве, тартеске препелице и пунске бисерке. У одавно запуштену врту било је набујало зеленило. Колоквинте су се пеле по гранама жучице, асклепије прошаравале ружичњаке, сваковрсно рашће преплетало се и сводило, а сунчани зраци падали су косо и пртали овде-онде по земљи сенку каква листа као у шуми. Домаће животиње, које су биле опет подивљале, бежале су при најмањем шуму. Каткада се опажала газела како вуче на својим малим црним папцима растурено пауново перје. Градска вика из далека губила се у жубору валова. Небо је било сасвим плаво; на мору се није указивало ниједно једро.

Нар-Хавас није више говорио; а Саламба га је гледала, не одговарајући му. На себи је имао ланену одећу; по њој је било насликано цвеће, а одозго су биле златне ресе; две сребрне стреле придржавале су му над ушима сплетену косу; десницом се наслањао на држак копља, украшена прстеновима од јантара и чуперцима длаке.

Гледајући га тако, обузимало ју је јато нејасних мисли. Тај младић блага гласа и женска стаса пленio је њене очи милотом своје особе, те јој се чи-

нио као старија сестра коју је шаљу Бали да је штити. Обузе је успомена на Мата. Не одоле жељи да сазна шта ће бити са њим.

Нар-Хавас одговори да Картагињани иду на Тунис, да га заузму. Што је више излагао изгледе за успех и немоћ Матову, то више се она чинила да ужива у некаквој изванредној нади. Усне су јој дрхтале, груди дахтале. Кад обећа најзад да ће га он убити, узвикну она: — »Јест! Убиј га, то мора бити!«

Нумиђанин одговори да он живо жели ту смрт, јер када се сврши рат, он ће јој постати муж.

Саламба уздрхта и обори главу.

Али, Нар-Хавас настави и упореди своје жуди са цвећем што чезне за кишом и са загубљеним путницима који чекају дан. Још јој рече да је лепша од месеца, боља од поветарца зорска и лица гостова. Он ће јој добавити из прначке земље ствари каквих није било у Картагини, а одаје њена дома биће посуте златним прахом.

Спуштало се вече; испаравао се мирис балсама. Они су се дуго гледали ћутке, — и Саламбине очи изгледале су из дугих велова као две звезде у продерану облаку. Пре него што је сунце зашло, оде он.

Када је отишао из Картагине, стари одахнуше од силна неспокојства. Народ га је дочекао са још већим одушевљењем него првога пута. Ако Хамилкар и краљ нумидски буду сами славили победу над Најамницима, биће немогуће да им се опиру. Стога, да би ослабили Барку, одлуче да у ослобођењу Републике даду учешћа ономе кога су волели, — староме Ханону.

Овај пође охмах у западне покрајине да се свети у местима која су видела његову срамоту. Али су становници и Варвари били мртви, скривени или побегли. Сада се његов гнев излије на покра-

јину. Спали рушевине, не остави ни једног јединог дрвета, ни травке. Убијали су болесне и децу, које су сретали. Војницима је допуштао да силују жене пре него што их закољу. Најлепше су бацане у његову носиљку, — јер је његова страшна болест распаљивала у њему необуздане пожуде; а он их је задовољавао свим бесом очајна човека.

Често су се на венцу брегова рушили црни чадори као да их ветар обара, а широки котурови сјајна руба, у којима су распознавали колске точкове, окретали су се уз плачну шкрипу и нестајали у долинама. Племена која су била напустила опсаду Картагине, лутала су тако по покрајинама и чекала прилику, какву најамничку победу, да се поврате. Ну, било из страха или од глади, сва се упутише својим крајевима и ишчезоше.

Хамилкар нимало није био суревњив на успехе Хановове. Притом се журно да сврши ствар. Заповеди му да навали на Тунис; и Ханон, који је волео своју домовину, одређеног дана нађе се под зидовима тога града.

Његову су одбрану састављали урођеничко становништво, дванаест хиљада Најамника и уз то сви Нечистоједи, јер су били као и Мато заковани за видик Картагинин, те су и Шалишим и народ гледали издалека њене зидове, сањајући о бескрајним уживањима иза њих.

У том слагању мржњи лако се уреди отпор. Узму мешине да начине кациге, посеку све палме по вртовима да имају цилита, ископају цистерне, а за храну налове обалом језера великих белих риба, што су се храниле лепинама и нечистотом. Њихови бедеми, које је суревњивост Картагине одржавала у рушевинама, били су тако слаби да су се могли срушити од удара раменом. Њихове руке попуни Мато камењем од кућа. То је била последња борба;

он се ничему није надао, па ипак говорио је себи да је срећа променљива.

Када су се Картагињани приближили, угледају на бедему човека који се од појаса видео преко мазгала. Стреле што су летеле око њега, чинило се, нису га плашиле више од јата ластавица. Чудновато, ни једна га не окрзну.

Хамилкар смести свој табор са јужне стране; десно од њега заузео је Нар-Хавас поље радеско, а Ханон обалу језера. Сва три војсковођа имала су да чувају свој дотичан положај, да сви једновремено нападну на бедем.

Ну, Хамилкар је хтео да одмах покаже Најамницима да ће их казнити као робове. Разапне на крст десет посланика, једног до другог, на једном брежуљку према граду.

Када то поседнути виде, напусте бедем.

Мато намисли да са леђа нападне пешадију картагинску и да је притесни између свог одреда и чета из града, само ако се између зидина и чадора Нар-Хавасових узмогне пробити тако брзо да Нумиђани не имадну времена да изиђу. И полете са својим ветеранима.

Нар-Хавас га опази; пређе обалом језера и јави Ханону да пошље људи у помоћ Хамилкару. Да ли је мислио да је Барка преслаб да одоли Најамницима? Да ли је то било лукавство или глупост? То нико никада не могаде да сазна.

Ханон не почаси часа, јер је желео да понизи свога супарника. Заповеди да засвирају трубе, и сва његови војска јурне на Варваре. Ови се окрену и полете право на Картагињане, стану да их обарају, да их газе и, тако потискујући их стигну под чадор Ханону, који је у тај мах био посред тридесеторице Картагињана најчувенијих међу Старима.

Скамени га њихова смелост. Стаде да дозива своје старешине. Сви су му подносили песнице под

грло и добацивали погрде. Гомила је надирала, и они што су ставили руку на њ одржавали су га са великом муком. Међутим, он је кушао да им дошапне: — »Даћу ти све што хоћеш! Ја сам богат! Спаси ме!« Повукоше га; ма како да је био тежак, ноге му се више нису дотицале земље. Одвуку Старе. Његов се ужас удвостручи. — »Ви сте ме потукли! Ја сам ваш заробљеник? Откупићу се! Чујте ме, пријатељи моји!« И док су га носила сва та рамена што су му притискивала бедра, понављао је: »Шта хоћете да чините? Шта желите? Видите да се не противим! Ја сам увек био добар!«

На вратима је био подигнут огроман крст. Варвари су викали: »Овде! Овде!« Ну, он више диже глас и стаде да их моли нека га воде Шалишиму, јер има да му повери нешто од чега му зависи спасење.

Они застану; неки су мислили да би ваљало зовнути Мата. Отиду да га траже.

Ханон паде на траву и угледа око себе још друге крстове, као да се унапред множила смрт од које ће умрети. Трудио се да поверује како се вара, како је ту само један крст, па чак и како нема ни једнога. Најзад га дигоше.

— Говори! — рече Мато.

Он се понуди да изда Хамилкара, па да уђу у Картагину и да обојица буду краљеви.

Мато се удаљи, давши знак осталима да се пожуре. Била је то, мишљаше, варка да добије времена.

Варварин се варао, Ханон је био запао у такво очајно стање где се не пази ни на што више, а уз то је тако мрзео Хамилкара, да би га за најмању наду на спас жртвовао са свим његовим војницима.

Испод тридесет крстова чамили су на земљи Стари. Већ су им били протнута конопи испод пазуха. Тада стари суфет увиде да треба мрети, па заплака.

Смакнуше му све што му је још остало — и указа се страхоба његова тела. Ту безимену телесину покривали су чиреви; сало његових ногу скривало му је нокте на прстима, са којих су висиле зеленкасте крпе; а сузе што су му текле између приштева по образима, давале су његову лицу нешто страшно тужно и чиниле се да заузимају више места него на другом каквом људском лицу. Његова напола одвезана краљевска повезица вукла се по прабини са његовом седом косом.

Мислили су да немају довољно јаких конопа да га дигну горе на крст, те га на њ прикују, по пунском обичају, пре него што су га усправили. Ну, у болу му се пробуди понос. Стаде да их обасипа погрдама. Пенушио је и извијао се као морска неман када је убијају на обали, проричући им да ће сви свршити још страшније и да ће он бити освећен.

И био је. На другој страни града, одакле су се сада извијали пламени млазеви са стубовима дима, борили су се са смрћу најамнички посланици.

Неки, који су се испрва онесвестили, освешћивали су се на свежем ћуву, ну остајали су са брадом на прсима, а тело им је мало висило, мада су клинови у њиховим рукама били приковани више од главе. Са пета и са руку им падале су лагано крупне капље крви, као што са грана каквог дрвета падају зрели плодови, — а Картагина, залив, брда и долине, све им се чинило да се окреће као какав неизмеран точак. Каткада би се дигао са тла облак прашине и уматао их у своје вихоре. Сагоревала их је ужасна жеђ, језик им се превртао по устима и осећали су како их облива леден зној, док им душе нестаје.

Притом су назирали у бескрајној дубини улице војнике у ходу и махање мачевима. Бојна зрева допирала је до њих нејасно као хука морска до

бродоломника који умиру на катаркама брода. Италци, јачи од осталих, још су викали; Лакедемонци су ћутали и држали склопљене трепавице; Зарксас, некада тако снажан, висио је као преломљена трска! До њега је Етиопљанин узвратио главу натраг преко руку на крсту; непомичан Аутарит котрљао је очима; његова велика коса била се ухватила у процеп дрвета и стојала истегнута над челом, а ропац који му се отимао лично је пре на бесну рику. Спендија је била обузела нека необична храброст; сада је презирао живот, јер је био сигуран да наступа готово непосредно и вечно ослобођење, и спокојно је чекао смрт.

Сред своје несвести, задрхтали би кад и кад на додир пера, што би им окрзнуло уста. Велика крила њихала су сенке око њих, грактање се чуло у ваздуху; и како је Спендијев крст био највиши, први јастреб паде на њ. Он онда окрену своје лице према Аутариту и рече му полако, уз необјашњив осмех:

— Сећаш ли се лавова на путу за Сику?

— То су била наша браћа! — одговори Гал, издишући.

За то време суфет је провалио бедем и дошао до тврђаве. Под навалом ветра дим се наједанпут диже и откри видик до зидина картагинских. Чак му се учини да разазнаје људе који гледају са крова Ешмунова; а кад обрну поглед угледа лево, на обали језера, тридесет грдно великих крстова.

Да буду што страшнији, били су их саградили од изнастављаних стубова својих чадора; и тридесет лешева Старих стојало је високо, у небу. По грудима су им били као бели лептири; то су била пера стрелица, што су их одоздо одапињали на њих.

Наврх највећег блистала се широка златна трака; висила је до рамена; на тој страни није било руке, и Хамилкар једва познаде Ханона. Његове труле

кости нису се држале за железне клинове, те су му се откидали комади његових удова, — и на крсту су остали само безоблични остаци, налик на оне животињске делове што их вешају о врата ловаца.

Суфет није могао ништа да разабере : пред њим је град заклањао све што је било натраг на другој страни ; а старешине, што их је једно за другим слао двојици војсковођа, више се нису јављале. У том стигну бегунци и испричају о поразу. Пунска војска стаде. Та несрећа је пала усред победе и пренеразила их. Нису више слушали Хамилкаревих заповести.

Тиме се користио Мато да настави своје пустошење међу Нумиђанима.

Пошто је растурио Ханонов табор, окренуо се на њих. Изиђу слонови. Али, Најамници дочепају буктиње са зидова и пођу низ поље, машући пламеном, и големе се животиње препадну, те потрче и стрмоглаве се у залив, где се поубијају у међусобној борби и подаве под тежином својих оклопа. Нар-Хавас је већ пустио своју коњицу. Сви нападају лицем на земљу, па када су коњи били на три корака од њих, скоче им под трбух и стану да их парају ханцаром, те је половина Нумиђана пропала, кад наиђе Барка.

Изнурени, Најамници нису могли да се одрже против његових чета. Повуку се у добром реду до брега Топлих Вода. Суфет учини мудро да их не гони. Пође на ушће Макара.

Тунис је био његов, али није био ништа више до гомила развалина у диму. Рушевине су се спуштале са проваљених зидова до средине поља ; — а сасвим у дну, између заливских обала, ветром гоњене лешине слонova ударале су једна о другу као низ прних гребенова који плове по води.

Да издржи овај рат, Нар-Хавас је исцрпао своје шуме, покупио и младунце и старе мужјакe и женке;

и војничка снага његове краљевине не подиже се. Народ, који их је из далека гледао како гину, био је стога очајан. Људи су нарицали по улицама, зовући их по именима: — »Ах! Непобедиви! Победо! Муњо! Ластавице!« И о њима се првог дана говорило чак више него о мртвим грађанима. Ну, сутра-дан опазеше чадоре најамничке на брегу Топлих Вода. Тада очајање постаде тако силно да се много света, нарочито жена, стрмоглавило одозго са Акропоља.

Хамилкареве намере нису биле познате. Он је живео сам у своме чадору, где је имао уза се само једног младог човека, и нико није са њима јео, ни сам Нар-Хавас. Међутим, њему је после Ханонове пропасти указивао изванредну пажњу; ну, краљ нумидски, мада ништа више није желео него да му постане син, био је ипак обазрив.

Тај нерад прикривао је само веште сплетке. Свакојаким лукавствима заведе Хамилкар сеоске старешине; и стаде ловљење, гоњење и опкољавање Најамника као дивљих звери. Чим би зашли у шуму, око њих би запламсало дрвеће; кад су пили са каква извора, овај би био отрован; зазиђивали су пећине у којима би се скривали да спавају. Становници који су их дотле бранили, њихови бивши саучесници, сада су их прогањали. У тим четама увек су познавали картагинску опрему.

У многих је лице било изедено црвеним лишавима. То им је било лошло, мишљаху, од додира Ханонова. Други су уображавали да је то отуд што су јели Саламбине рибе; и, далеко од тога да се за то покају, сањали су о још одвратнијим светогрђима, да још веће буде понижење пунских богова. Желели су да их искорене.

Тако су се три месеца вукли источном страном, затим иза горе Селум и до првог песка пустињ-

ског. Тражили су макар какво прибежиште. Једини Утика и Хипо-Зарит што их не издадоше; али, Хамилкар опколи оба града. Онда опет ударе горе на север, насумце, не познавајући путева. Од силног јада глава им је била смућена.

Осећали су само некакву огорченост, која је расла; и једног дана нађу се у кланцима Кобуса, још једном пред Картагином.

Ту сукобн учесташе. Сада је срећа била једнака; али, и једни и други били су тако изнурени да су место тих чаркања желели велики бој, само да буде последњи.

Мато је желео да предлог лично однесе суфету. Понуди се један од његових Либјана. Док су га гледали како одлази, сви су били уверени да се неће вратити.

Он се врати истог вечера.

Хамилкар прима њихово изазивање. Сукобиће се сутра, када сунце гране, на пољу Радескоме.

Најамници су хтели да сазнаду није ли још што-год рекао, и Либјанин дода:

— Како сам био остао пред њим, упита ме шта још чекам; одговорио сам; »Да ме убију!« Онда је одговорио: »Не! Одлази! Сутра, са осталима.«

Та великодушност зачуди Варваре; неке преплаши, а Мато пожали што гласник није био убијен.

Имао је још три хиљаде Афричана, дванаест стотина Грка, петнаест стотина Кампанана, две стотине Иберјана, четирн стотине Етрураца, пет стотина Самнићана, четрдесет Гала и чету Нафура, номадских хајдука, које је био нашао у земљи урми, — свега седам хиљада двеста деветнаест војника, али ни једну читаву сантагму. Рупе на својим оклопима зачепили су плећкама четвороножаца, а своје тучне котурне заменили су сандалама од крпа. Одело су им отежавале бакарне или железне плоче.

Панцирске кошуље висиле су у крпама око њих, а између длака на рукама и лицима им указивале су се бразготине као гримизне нити.

Гнев њихових мртвих другова обузимао им је душу и многостручно им снагу. Они су нејасно осећали да су слуге неког бога који живи у срцима потиштених и као да су свештеници опште освете! Потом би их распаљивао бол због какве вапијуће неправде, а нарочито изглед Картагине на видiku. Заклеше се да ће се борити једни за друге до смрти.

Побише теглећу стоку и поједоше што су могли више, да прибаве снаге; потом су заспали. Неки су се молили окренути према разним сазвезђима.

Картагињани су стигли у поље пре њих. Зетином су намазали руб оклопа, да олакшају клизање стрела. Пешаци, који су носили дугу косу, одсекли су је из опрезности до чела; а Хамилкар, још у пет часова, нареди да се поизврћу све панице, јер је знао да није пробитачно борити се препуна желуца. Војска му је бројала четрдесет хиљада људи, отприлике двапут више него војска варварска. Ипак, никада није осећао таква неспокојства; ако подлегне, ту је пропаст Републике, и он ће погинути на крсту; напротив, ако победи, преко Пиренеја, Галије и Алпа, дочепаће се Италије, и царство Баркино биће вечито. Двадесет пута преко ноћи устајао је, да лично надгледа све, до најмањих ситуација. А Картагињани су били до крајности раздражени због свог дугог страховања.

Нар-Хавас је сумњао у верност својих Нумиђана. Уосталом, њих су Варвари могли да победе. Била га је спопала чудна нека слабост; сваког тренутка пио је велику чашу воде.

Ну, један човек, којег није познавао, отвори његов чадор и положи на земљу круну од камене соли, украшену светим сликама, изведеним од сум-

пора и јантарних ромбова. Понекад се слала веренику свадбена круна; то је био доказ љубави, нека врста позива.

При свем том, Хамилкарева кћи није осећала никакве нежности према Нар-Хавасу.

Успомена на Мата мучила ју је тако да се то није могло поднети. Чинило јој се да ће смрт тога човека ослободити њену мисао, као што се исцељује од уједа гуја, кад их убију на рани. Краљ нумидски био је у њеној власти, нестрпљиво је чекао свадбу, и како је она морала да следује победи, Саламба му је послала овај дар, да подстакне његову храброст. Тада несташе његових стрепњи, те је мислио само о срећи да има тако лепу жену.

Мата је обузимала иста мисао; ну, он је одмах одбаци, и његова љубав, коју је одбијао, изли се на његове другове у оружју. Волео их је као делове своје рођене личности и своје мржње. Осећао је да му је дух виши, а руке јаче; и постаде му јасно све што му је ваљало да изврши. Што су му се каткад отимали уздаси, било је стога што је помишљао на Спендија.

Он уреди Варваре у шест једнаких редова. У средини поставе Етрурце, све састављене ланцем од меди. Иза њих су били стрелци, а на оба крила распореди Нафуре, који су јахали на краткодлаким камилама, украшеним нојевим перјем.

Суфет распореди Картагињане у сличном реду. Лево и десно од пешадије до велита, намести Клинабаре, а за овима Нумијане. Када се указао дан, и једни и други били су тако уређени лицем у лице. Сви су се из далека гледали широким, дивљим очима. Испрва као да се оклевало. Најзад се заталасају обе војске.

Да се не би задихали, Варвари су наступали лагано, топоћући ногама по земљи. Средиште пунске војске образовало је испуцвену кривину. Онда

се зачу ужасан судар, као ломљава када се сударе две морнарице. Први ред Варвара растворио се брзо, и стрелци, скривени иза осталих, стану да бацају своја танад, стреле и цилите. Међутим, кривина картагинска угибала се мало по мало, постала сасвим права, па се угнула; онда два крила велита стану да се приближују напоредно, као краци у шестара који се склапа. Варвари, у огорченој борби са фалангом, зађу у њен продор, у своју пропаст. Мато их заустави, — и док су крила картагинска настављала своје наступање, избаци он напоље три унутарња реда из свога строја. Ови ускоро пређу његове бокове и војска му се покаже у трострукој дужини.

Ну, Варвари, који су стојали на оба краја, били су преслаби, нарочито они лево који су били испразнили своје тобоце; и, када најзад нападе на њих чета велита, сасвим их разби.

Мато их тргне натраг. На десној страни имао је секирама наоружане Кампанце; њих баци на левицу картагинску; средиште је нападало на непријатеља, и на другом су крају, изван опасности, држали велите у шкришцу.

Тада Халмикар подели своје коњанике у ескадроне, стави међу њих хоплите, и баци их на Најамнике.

Те масе у облику купе имале су спреда коњицу, док су им се кострешиле копљима начичкане стране. Варварима је било немогуће да се опру; само грчки пешаци што су имали оружје од туча; а сви остали ножеве наврх какве мотке, српове покупљене по засеопима, мачеве сковане од наплата у точка. Премeko оружје савијало се при удару, и док су га они опет исправљали под петама, Картагињани су их са десна и лева згодно убијали.

Ну, Етрурци, приковани за свој ланац, нису узмицали; они који су били мртви нису могли да

падну, те су својим лешевима чинили сметњу; наизменце се ширио и скупљао тај големи ред од меди, гибак као змија и непоколебив као зид Иза њега су се Варвари наново постројавали, застајали да одахну за часак, — па опет полазили са одломцима свога оружја у руци.

Многи га већ нису имали више. Ти су скакали на Картагињане и уједали их за лице као пси. Гали су из охолости свукли своје пршњаке, из далека показивали своја велика сасвим бела тела и ширили своје ране, да застраше непријатеља. Међу пунским синтагмама није се чуо више глас викача који објављује заповести; заставе су изнад прашине понављале своје знаке, и свак је ишао како га је носио вал велике масе што га окружује.

Хамилкар заповеди Нумиђанима да пођу напред. Ну, у сусрет им полете Нафури.

Одевени у широке црне хаљине, са китком косе на врху темена и са штитом од носорогове коже, витлали су железом без држаља, привезаним на уже; а њихове камиле, свуда начичкане перјем, рикале су дуго и потмуло. Сечива су погађала одређена места, па нагло полетала натраг, док је уд падао. Бесне животиње пробијале су трком синтагме. Неке, у којих су биле разбијене ноге, поскакивале су као рањени нојевци.

Сва пунска пешадија удари опет на Варваре и пробије их. Њихове манипуле, растављене једна од друге, стадоше да се обрћу. Светлије оружје картагинско окруживало их је као златни венци; у средини је врело као у мравињаку, а одозго је упирало сунце и белим пегамма заблескивало по врховима мачева. Међутим, по пољу су лежали читави редови Клинабара. Најамници су свлачили њихове оклопе, навлачили их на се и враћали се у бој. Картагињани су се варали и више пута залазили међу њих. Од чуда нису могли да се макну или су, пак, потицали

антраг, док се издалека подизала победничка вика и гонила их као олуја бродске поломине. Хамилкар је очајавао : све је могло да пропадне испред генија Матова и непобедне срчаности Најамника!

Ну, са видика се зачу силна звекa тамбурина. То је била гомила стараца, болесника, деце од петнаест година чак и жена, који више нису могли да одоле својој стрепњи, па су пошли из Картагине, и да се ставе под заштиту какве страшне силе, узели су из Хамилкарева двора јединога слона што га је сада Република имала, — онога што му је била одрезана сурла.

Тада се Картагињанима учини да је Отаџбина напустила своје зидове, па долази и заповеда им да умру за њу. Обузме их удвостручен бес, и Нумиђани повуку све остале.

Варвари су се усред поља наслањали леђима на један брежуљак. Нису имали никаква изгледа да победе, чак ни да преживе ; али, то су били најбољи, најнеустрашивији и најјачи.

Народ из Картагине стане да баца преко Нумиђана ражњеве, пробојце и маљеве. Они од којих су конзули страховали умирали су под тојагама што су их жене завитлавале. Народ пунски сатирао је Најамнике.

Беку се повукли на врх брега. По сваком новом продору њихов се круг опет затварао. Двацут су силазили, али их је удар враћао одмах. Картагињани су у нереду пружали руке, протурали копља између ногу својих другова и боли насумце, испред себе. Склизавали су се по крви; низ превелику стрмину гла котрљали су се лешеве. Допирали су до трбуха слону који је покушавао да се успне на брежуљак. Рекао би, са уживањем се ширио по њима, док му се окраћена сурла, широка на крају, са времена на време дизала као грдна пијавица.

Онда сви стану. Уз шкргут зуби, гледали су Картагињани врх брега, где су стојали Варвари.

Најзад, налете жестоко, и гужва почне изнова. Најамници су их често пуштали да се приближе, довикујући им да хоће да се предаду; па су се онда уз ужасан кикот, убијали, и како су мртви падали, тако су се други пели на њих, да се бране. Било је као да расте пирамида.

Наскоро их је било само педесет, потом само двадесет, само три и само два, један Самнићанин, наоружан секиром, и Мато, у којег је још био његов мач.

Самнићанин је клечао и ударао својом секиром наизменце десно и лево, и казивао Мату откуда му прете ударци.

— Господару, овамо! Онамо! Сагни се!

Мато је изгубио нарамењак, кацигу и оклоп; био је сасвим го, — блеђи од мртваца, накомстрешене косе, са два листа пене украј усана, — а мач му је витлао и севао као ореол око њега. Један камен га преби код балчака. Самнићанин је био убијен, а вал Картагињана склапао се; стигоше тик уза њ. Он онда диже к небу своје празне шаке и затвори очи, — па раширивши руке, као човек који се саврх рта баца у море, јурну на копља.

Она се расклонише пред њим. Више пута на срну он на Картагињане. Ну, увек су они узмицали, одвраћајући своје оружје.

Нога му закачи о један мач. Мато хтеде да га зграби. У том осети да су му свезане руке и ноге, и паде.

Нар-Хавас га је пратио од неког времена, у корак, са једном од оних мрежа којима се хватају дивље звери, и, користећи се тренутком када се сагнуо, ухватио га у њу.

Онда га са четири уда у крст привежу на слона; и сви они што нису били рањени, у пратњи за њим, појуре са великом грајом пут Картагине.

Вест о победи била је стигла тамо на необјашњив начин још око трећег часа ноћу. Водени часоказ у Камону показивао је пети када су стигли у Малку. Тада Мато отвори очи. Било је толико светлости по кућама као да је сав град у пламену.

Некаква грдна граја допирала је до њега нејасно, а он је, лежећи на леђима, гледао звезде.

Онда се затворе нека врата, и њега обузме мрак.

Сутра-дан, у исти час, издахнуо је последњи од људи што су остали у Бравину Кланцу.

Онога дана када су њихови другови отишли, Заеси који су се враћали, свалили су стене и хранили их неко време.

Барвари су се једнако надали да ће видети Мата где долази, и никако нису хтели да напусте планину због малодушности, због изнурености, због оне упорности болесника који неће да промене своје место. Кад је најзад нестало хране, Заеси оду. Знало се да их је једва тринаест стотина, те није било потребно слати војнике да сврше са њима.

Дивље звери, нарочито лавови, били су се намножили за три године од како траје рат. Нар-Хавас је био подигао велику хајку, јурио је за њима, и пошто је у размацама привезао козе, натерао их на Бравин Кланац; — и ту су сад они живели када је дошао човек, кога су послали Стари да сазна шта је остало од Варвара.

По долини су лежали лавови и лешеви. Мртви се нису разликовали од одеће и оружја. Скоро свима је недостајало лице или бар рука; неки су се чинили да су још недирнути; остали су били сасвим исушени и прашњиве лубање испуњавале су им капце; из кнемида су штрчале ноге на којима није било више меса; скелети су чували своје кабанице; а на сунцу побелеле кости чиниле су светле пеге на сред песка.

Лавови су почивали, погруднице на земљи и са обе испружене шапе, жмиркајући својим трепавицама због сунчане светлости, која је још више одблескивала од белих стена. Остали су седели на својим сапима и укочено гледали преда се; или су, пак, упола утонули у своје велике гриве, спавали савијени у клупче, а сви су се чинили сити, уморни и мрзовољни. Били су непомични као планина и као мртвачи. Спуштала се ноћ; на западу су шибале у небо широке црвене траке.

Са једне од тих гомила, које су неједнако грбиле равницу, подиже се нешто нејасно као сабласт. Тада пође један лав, бацајући својим чудовишним обликом црну сенку на grimизну основу неба; — када је био сасвим близу човека, обори га једним јединим ударом шапе.

Онда леже одозго потрбушке и врхом својих зуби лагано стаде да чупа утробу.

Затим разјапи чељусти и за неколико часака удари у дугу рику, коју су понављали одједи планински, па се најзад изгубила у пустоши.

Наједном, скотрљају се одозго шљунчићи. Чује се брзо корачање. У правцу бране и ждрела укажу се шиљате њушке и усправне уши и засјакте риђе зенице. То су долазили шакали да ждеру остатке.

Картагињанин, који се одозго био наднео над провалију и гледао, оде натраг.

XV.

МАТОВО.

Картагина је плувала у радости, дубокој, општој, прекомерној, бесној радости. Зачепили су рупе у развалинама, пребојили кипове богова, посули улице миртиним гранчицама, по угловима раскршћа пушио се тамњан, а мноштво по чардацима са својим шареним оделом личило је на бокоре цвећа што процветава у ваздуху.

Непрестан жагор гласова надвикивале су водоноше, које су поливале плочник. Робови Хамилкареви нудили су, у његово име, пржена јечма и комаде пресна меса. Прилазило се и грлило уз плач. Градови тирски били су заузети, Номади растурени, а сви Варвари уништени. Акропољ се губио испод чадора у бојама. Кљунови трирема, поређани иза пристаништа насипа, пресјајивали су се као брана од алемова. Свуда се осећао повраћен ред, почетак нова живота, излив безграничне среће: то је био дан венчања Саламбина са краљем нумидским.

На чардаку Камонова храма големо златно посуће покривало је три дуга стола, за које ће сести свештеници, Стари и Богатири, а био је и четврти, нешто више, за Хамилкара, Нар-Хаваса и њу; јер пошто је Саламба враћањем вела спасла Отадбину, народ је њену свадбу прослављао као народно весеље и доле на тргу чекао да се она појави.

Ну, његово је нестрпљење распаљивала друга, љућа жудња: за свечаност је било обећано погубљење Матово.

Предлагало се испрва да га жива огуле, да му налију олова у утробу, да га уморе глађу. Хтели су да га привежу за дрво, па да га мајмун одостраг туца каменом у главу. Увредио је Таниду, те мајмуни Танидини треба да је освете. Други су били мишљења да му на више места по телу протну уљем натопљене стењаке, па да га тако проведу на камили; — и уживали су при помисли како ће голема животиња скитати по улицама са тим човеком који се увија у пламену као велик гранат светњак када га подухвати ветар.

Ну, којим грађанима да се наложи извршење његове смртне казне и зашто да се други лише тога? Хтели су такву смрт у којој би узео учешћа сав град, те да све руке, све оружје, све што је картагинско, до самих плоча уличних и валова у заливу, узмогне да га растрже, гази и сатире. И Стари одлуче да иде од своје тамнице до Камонова трга, без икакве пратње, свезаних руку на леђима. Било је забрањено да га ко удари у срце, како би могао до краја гледати своје мучење, и нико није смео да баци штогод на њ ни да га дирне више него трима прстима, и то само једанпут.

Мада је требало да се појави на крају дана, мислило се понекад да су га опазили, и гомила је јурила према Акропољу, а улице се празниле. Потом се враћало са дугим гунђањем. Свет је још од синоћ стојао на истом месту, па се издалека разговарао и показивао своје нокте, које су напуштали да им нарасту, како би му их боље у месо заринули. Остали су се узрујани шетали. Неки су били бледи као да су очекивали своје погубљење.

Наједном, иза Мапала, дигосе се над главама високе лепезе од перја. То је Саламба изилазила из свога двора. Свима се оте уздах олакшања.

Ну, дуго је требало поворци док дође; ишла је корак по корак.

Прво су прошли свештеници Патека, затим Ешмунови, Мелкартови и све остале дружине редом, са истим знацима и у истом реду којег су се држали о жртвовању. Првосвештеници Молохови пролазили су оборена чела, а испред њих је узмицало мноштво, као са неке гриже савести. Ну, Рабетини свештеници наступаху горда крока, са лирама у руци. За њима су ишле свештенице у провидним хаљинама жуте или црне боје, извијале гласом као тице, превијале се као змије или се уз свирку фрула окретале, да прикажу игру звезда, а њихово лако рухо разастирало је по улицама пах сладуњавих мириса. Пљескањем су поздрављали међу тим женама Кедешиме обојених веђа. Оне су представљале обополност божанства; биле су намирисане и одевене као и остале, те су им наличиле и поред својих равних прсију и преуских бедара. Уосталом, тога дана владала је женскост, и све друго губило се у њој. У тешком ваздуху лебдела је мистична разблудност; већ су се палиле буктиње у дубини светих гајева; ту је требало да буде ноћас велико блудовање; три брода довела су куртизанке из Сицилије, а било их је дошло и из пустиње.

Зборови су се, како су долазили, ређали у дворишту храма по спољним галеријама и дуж двојих степеница, што су водиле на зидове и горе се приближавале. Низови белих хаљина указивали су се међу редовима стубова, и грађевина се пунила људским киповима, који су били непомични као кипови од камена.

Онда су долазили управници ризница, намесници провинција и сви Богатири. Доле је била велика гужва. Из околних улица куљала је светина. Служитељи храмовни одбијали су је ударцима батине. Посред Старих, окружених златним тијарама, на једној носиљци, над којом је било grimзно небо, угледаше Саламбу.

Тада се подиже бескрајна вика. Цимбали и кротали зазвоне јаче, т мбурини загрме, а великог гримизног неба нестане између два пилона.

Опет се појави на првоме спрату. Саламба је ишла лагано под њим. Онда пређе чардак, да седне у дну на неку врсту престола, срезана од корњачина оклопа. Догуре јој под ноге клупицу од слоноваче на три ступња. На рубу првога клечала су два црначка детета, и она им је на главу наслањала своје две руке, пуне претешка прстења.

Од чланака на ногама до бедара била је увијена у мрежу са узаним шупљикама, које су биле налик риблијој краљушти и светлеле се као седеф. Тамно плав појас стезао јој је стас и кроз два изреза у облику месеца показивао две њене дојке, чији су врхови били заклоњени трепељкама од црљенка. Коса јој је била украшена пауновим перјем, осутим драгуљима. Као снег бео, широк плашт падао је иза ње. Са лактовима уз тело, стиснутих колена, са прстењем од алама о мишицама, седела је право као кип.

На два нижа седишта седели су њен отац и њен супруг. Нар-Хавас, обучен у бледо жуту хаљину, носио је своју круну од камене соли, испод које су избијала два прамена косе, увијене као Амонови рогови. Хамилкар је био у љубичастој туници, извезеној златним лозама, са бојним мачем о бедрима.

На простору што су га затварали слонови лежао је, на тлу међу локвама ружина уља, питон из Ешмунова храма и уједајући се за реп описивао велики црн круг. Посред круга био је бакаран стуб а на њему јаје од билура, и како је одозго падало сунце, избијали су из њега зраци на све стране.

Иза Саламбе стојали су Танидини свештеници у ланену оделу. Десно од ње образовали су Стари

са својим тијарама велик златан низ, а на другој страни Богатири, са својим жезлима од смарагда, велик зелен ред, — док сасвим у дну, где су били поређани Молохови свештеници, рекао би за њихове кабанице да је гримизан зид. Остали зборови заузимали су доње чардаке. Народ је закрчивао улице. Пео се на куће и у дугим редовима допирао до врха Акропоља. Тако је Саламба имала под ногама народ, над главом небо, а око себе неизмерност морску, залив, планине и изглед покрајина, те се, блистава, претварала у Таниду и као да је била сам геније Картагине, његова утеловљена душа.

Требало је да гозба траје сву ноћ, те су светњаци са више грана били посађени као дрвеће по простиркама од обојене вуне, које су прекривале ниске столове. Велики кондири од електрума, амфоре од плава стакла, жлице од корњачине коре и округли хлечићи збивали су се између два низа тањира са бисерним рубом. Гроздови са својим лишћем оптицали су као око тирзâ чокоће од слоноваче. Грудве снега топиле су се по синијама од абоноса, а под високим сребрним посуђем дизали су се брежуљци од лимунâ, нарова, тикава и лубеница. Дивље свиње, отворене чељусти, ваљале су се по праху од зачина. Зечеви, увијени у своја крзна, као да су скакали између цвећа. Шкољке су биле напуњене исецканим месом. Колачи су имали симболичне облике. А када су се одизали поклопци са здела, излетали су голубови.

Притом су робови, у загрнутим туникама, обилазили на врху ножних палаца; са времена на време звонила је химна са лира или се орио збор гласова. Жагор народа, непрекидан као шум мора, таласао се неједнако око гозбе и као да ју је уљуљкивао у још већу хармонију. Неки су се сећали најамничке гозбе. Предавали су се сновима о срећи.

Сунце је почело да залази, а на другој страни неба већ се дизао месечев срп.

Ну, Саламба окрену главу, као да ју је неко зовнуо. Народ који је гледао у њу, пође правцем њених очију.

На врху Акропоља отворише се у тај час врата са тамнице срезане у стени под храмом, и у тој црној рупи стојао је на прагу један човек.

Он изиђе, дубоко погнут, преплашена изгледа као у дивљих животиња кад их нагло пусте у слободу.

Светлост га је засењивала. Остале непомичан неко време. Сви су га познали и задржали дах. Тело те жртве било је за њих нешто особито и украшено скоро светим сјајем. Нагињали су се да га виде, нарочито жене. Гореле су од жеље да се нагледају онога који им је побио децу и мужеве; и у дну душе, и против воље, поницала је нека бестидна радозналост, — жеља да га сасвим познаду, жуд помешана са грижом савести, која се претварала у још већу мржњу.

Он најзад пође. Тада нестаде забуне од изненађења. Многе руке измахнуше, и он се више не виде.

Степеник Акропоља имао је шездесет степеница. Он сиђе њима као да га је бујица сваљала са врха планине. Видело се како трипут скочи, па се доле опет дочепача на обе пете.

Рамена су му крварила, силно потресане груди дактале, а он је тако запињао, не би ли раскинуо своје везе, да су му на голим крстима скрштене руке набрекле као комади змије. Одатле где се налазио полазило је испред њега неколико улица. У свакој од њих пружао се са краја на крај равнодстојно тројни ред ланача од меди, који су били причвршћени за пуцак богова Патека. Светина се слегла уз куће, а средином су шетале слуге Старих и витлале ремењем.

Један од њих потера га напред снажним ударцем. Маго пође.

Пружали су руке преко ланаца, вичући да му је остављен преширок пут; и он је ишао, дохватан, боден и паран свим тим прстима. Када је био на крају једне улице, указивала се друга. Више пута сунуо би на страну, да их угризе; али, брзо су се склањали, ланци су га задржавали, а светина је ударала у смех.

Једно дете расцепи му уво. Једно девојче, које је под рукавом било сакриво вршак вретена, распори му образ. Чупали су са њ прегршти косе, крпе меса. Други су му трљали лице сунђерима који су били натопљени нечистотом и натакнути на мотке. Са десне стране грла изби млаз крви. Одмах поче лудило. Тај последњи Варварин представљао им је све Варваре, сву војску. На њему су светили своје поразе, своја страховања и своје срамоте. Беснило народно расло је са насладом. Сувише затегнути ланци увијали су се, да се раскину. Нису осећали ударце робова, који су ударили по њима, да их одбију. Други су се пели на кућне испусте. Сви отвори по зидовима били су испуњени главама; а које зло нису могли да му нанесу изурлавали су.

То су биле грозне и нечисте псовке са поругљивим храбрењем и клетвама, и као да им није било доста његова садања бола, навештавали су му друге још страшније у вечности.

То грдно завијање испуњавало је Картагину и понављало се глупо. Често је какав слог само, — какав промукао, дубок и махнит глас, — понављао по неколико часака сав народ. Од тога су дрхтали зидови од темеља до врха, а Мату се чинило да оба улична зида иду на њ, као две неизмерне руке, да га дигну са земље и удаве у ваздуху.

Међутим, он се сећао да је, негда, искусио нешто слично. Била је то иста светина по чардацима, исти погледи, исти гнев; али, тада је ишао слободно, сви су му се уклањали, штитио га је један бог. И та успомена, која је бивала све јаснија, наносила му је убиствену жалост. Сенке су му пролазиле испред очију, град му се вртео у глави, крв му је лила из ране на бедру, осећао је да умире. Колена му клецнуше, и он клону сасвим лагано на плочник.

Неко оде да из предворја Мелкартова храма узме на угљевљу усијану полуку са треношца, и, протуривши је испод првога ланца, притисну му је на рану. Видело се како се пуши месо; подсмевна вика народа угуши му глас. Устаде.

Шест корака даље, па трећи, четврти пут опет паде. Увек га је подизало ново мучење. Прскали су га кроз циви капљицама врела уља; разастирали му под ноге комађе разбијеног стакла. Он је корачао даље. На углу улице Сатев наслопи се леђима на зид испод стреје једног дућана, и не крете даље.

Саветски робови удараху га својим бичевима од коже нилског коња тако бесно и тако дуго да су им ресе на туникама биле натопљене знојем. Мато као да је био неосетљив. Наједанпут, скочи и стаде да трчи насумце, а са усана му се чуо цвокот као у оних што се мрзну. Прође улицом Будес, улицом Сепо, пређе Травско тржиште и стиже на Камонов трг.

Сад је припадао свештеницима. Робови су расклањали светину. Ту је било више простора. Мато погледа око себе, и очи му сретеше Саламбу.

Чим је учинио први корак, она се била дигла; па што је он долазио ближе, то се она, нехотично, мало по мало, све то више примицала рубу чардака. Наскором се збрисало све што је било напољу,

и она је видела само Мата. Душом јој се разлио мир, — један од оних понора у којима ишчезава сав свет под притиском једне једине мисли, једне успомене, једног погледа. Тај човек, који је ишао к њој, привлачио ју је.

Он сем очију није имао ничега више од човечја лика. То је био некакав дуг сасвим првен облик. Раскинуте везе висиле су му низ бедра, али се нису разликовале од жила његових сасвим огуљених чланака. Уста су му била широм отворена. Из његових очица суктала су два пламена, која као да су му лизала до косе. И јадник је још једнако ишао!

СТИЖЕ под сам чардак. Саламба се била нагла преко стобора. Те страшне зенице гледале су у њу, те јој у свести изби све што је он пропатио због ње. Мада се борио са смрћу, она га је опет гледала у његову чадору, на коленима, како је рукама објума око паса и тепа јој слатке речи. Није хтела његову смрт! Тога трена Мато се силно затресе. Хтела је да завиче. Он се сруши наузнак и више не мрдну.

Саламбу, готово онесвешћену, однеше на њен престо свештеници, који су се били ужурбали око ње. Честитали су јој: то је било њено дело. Сви су пљескали рукама и трупкали ногама, уз клицање њена имена.

Један човек полете на леш. Мада је био без браде, имао је о плећима плашт Молохових свештеника, а за пасом неку врсту ножа који им служи за комадање жртвена мяса и наврх дршка свршава се златном лопатицом. Једним јединим ударцем расцепи он Мату груди, па из њих ишчупа срце. Онда га стави на жлицу, диже своју руку и понуди га Шахабарим сунцу.

Сунце је залазило за вале. Његови зраци падали су као дуге стреле на црвено срце. Како су

му куцаји опадали, тако је звезда тонула у море.
При последњем удару ишчезну.

Тада заори од залива до мочваре и од море-уза до светлионика, по свима кућама и по свима храмовима — један једини поклич. Час по прекидао се, па опет настајао. Зграде су дрхтале од њега. Картагину као да је обузимао грч неке титанске радости и безграничне наде.

Нар-Хавас, опијен поносом, обави својом левом руком Саламбу око струка, у знак господарства, а десном дохвати златан путир, и напи га генију Картагине.

Саламба устаде као и њен супруг, са чашом у руци, да и она напије. И паде, завраћене главе, преко наслона престола, — бледа, укочена, отворених усана, — а раздрешене косе њене спустише се до земље.

Тако умре кћи Хамилкарева, јер се дотакла плашта Танидина.

К Р А Ј.

САДРЖАЈ.

I. Гозба	17.
II. У Сики	36.
III. Саламба	59.
IV. Под зидовима картагинским	68.
V. Танида	87.
VI. Ханон	103.
VII. Хамилкар Барка	125.
VIII. Бој на Макару	165.
IX. У пољу	185.
X. Змија	201.
XI. Под чадором	215.
XII. Водовод	235.
XIII. Молох	256.
XIV. Бравин кланац	293.
XV. Мато	332.